

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

TÜRKÇENİN HİKEMÎ YÖNÜ: TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN FELSEFÎ
SÖZ VARLIĞININ İNCELENMESİ

Muhammet Volkan ÖZKAN

(Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul, 2023

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

TÜRKÇENİN HİKEMÎ YÖNÜ: TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN FELSEFİ
SÖZ VARLIĞININ İNCELENMESİ

THE WISDOM ASPECT OF TURKISH: EXAMINATION OF THE
PHILOSOPHICAL VOCABULARY OF TURKEY TURKISH

Muhammet Volkan ÖZKAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Doç. Dr. Mehdi GENCELİ

İstanbul, 2023

Tüm kullanım hakları

M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsüne aittir.

© 2023

ETİK BEYAN

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../....

(İmza)

Muhammet Volkan ÖZKAN

ONAY

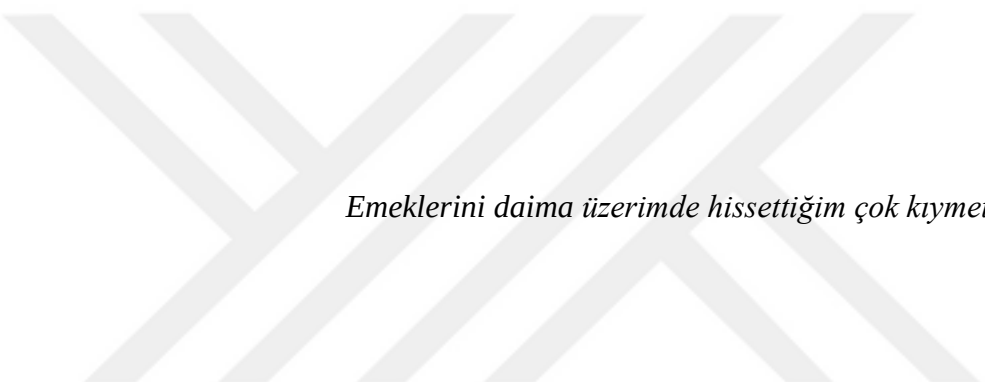
Muhammet Volkan ÖZKAN tarafından hazırlanan “Türkçenin Hikemî Yönü: Türkiye Türkçesinin Felsefî Söz Varlığının İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 08/09/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda aşağıdaki jüri üyeleri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehdi GENÇELİ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mesut ŞEN	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Didem ARDALI BÜYÜKARMAN	

ÖZ GEÇMİŞ

- 2016 Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümü Mezuniyeti
- 2016 Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyeti
- 2019 Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Mezuniyeti
- 2021 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü Mezuniyeti
- 2023 Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Tezli Yüksek Lisans Mezuniyeti

Emeklerini daima üzerinde hissettiğim çok kıymetli aileme...

ÖN SÖZ

“Türkçenin Hikemî Yönü: Türkiye Türkçesinin Felsefî Söz Varlığının İncelenmesi” adını taşıyan bu çalışma; Türkçeye felsefe ile bakma ve Türkçeyi felsefî söylem dili açısından inceleme yaklaşımına dayanır. Hem felsefe hem de edebiyat eğitimi almış olmam sebebiyle disiplinler arası bir çalışma yapma niyetindeydim. Çalışmaya başlarken kendime şu soruyu sordum: “Türkçe ile felsefeyi birleştirip ortaya bir tez çıkarabilir miyim ve ne tür bir çalışma Türkiye Türkçesinin hikemî yönünü ve felsefî anlayışını yansıtabilir?” Bu sorudan hareketle böyle bir çalışma ortaya çıktı. Düşüncelerimi, kendilerine danıştığım hocalarımın rehberliğinde şekillendirme imkânı buldum.

Türkçe, felsefî bir söylem dili oluşturabilmiş midir? Türkçe, felsefî düşünceyi nasıl biçimlendirir? Türkçenin sunduğu felsefî dilin imkânları nelerdir? Türkçe düşüncenin dili olabilir mi? Atasözlerinden, deyimlerden, şiirlerden hâsılı Türkçenin söz varlığından yola çıkarak felsefe yapılabilir mi? Bu sorulara yanıt bulabilmek amacıyla Türkçenin felsefî söz varlığı; Türkçe sözlükten, felsefe terimleri sözlüğünden, atasözleri ve deyim kaynaklarından örneklem oluşturularak incelenmiştir.

Araştırmada Türkçenin hikemî yönüne, felsefe ve edebiyatın perspektifiyle bakılmaya çalışılmıştır. Felsefenin düşünce yönü ve edebiyatın estetik zevki, Türkçe üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın malzemesini Türkçe sözlük, felsefe terimleri kılavuzu, şiir, atasözü, deyim gibi Türkçenin söz varlıkları oluşturur. Tüm bu ürünler, Türkçenin felsefî söz varlığı bağlamında incelenmiştir.

Araştırmada Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığı incelenmeye çalışılmış, söz varlığımızda yer alan felsefî kavramlar ve bunların anlam yapıları ifade edilmiştir. Araştırmada dil bilgisi açısından yapısal (sentaktik) analizden ziyade anlam-bilimsel (semantik) çözümle yapılmıştır. Türkçenin semantik olarak felsefî bir söylem dili oluşturma imkânı irdelenmiştir. Araştırmada ayrıca, felsefî bir dilin oluşabilmesi için gerekli olan asgarî şartların ne olduğu, Türkçede düşünce üretiminin ne ile mümkün olduğu problematiklerine yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Dil, onu işleyenlerin katkılarıyla gelişim gösterir. Atatürk, “Millî his (yani toplum bilinci) ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin

inikişafında (gelişmesinde) başlıca müessirdir (etkendir). Türk dili, dillerin en zenginlerindendir yeter ki bu dil şuurla (bilinçle) işlensin!” demektedir (Korkmaz, 2007, s. 410). Bu açıdan Türk dili zengin bir söz varlığına sahiptir. Edip ve filozoflar tarafından dil işlendikçe daha da gelişim gösterecek, düşüncenin ve hikmetin dili olacaktır.

Araştırma, beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmanın giriş kısmıdır. Burada problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımlarına yer verilmiştir. İkinci bölüm, araştırmayla ilgili kavramsal çerçeve ve diğer araştırmalara yer verilen yerdir. Üçüncü bölüm, araştırmanın yöntem bölümüdür. Burada araştırmanın modeli, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesine ilişkin bilgiler yer alır. Dördüncü bölüm araştırmanın bulgular ve yorum kısmıdır. Bu bölümde Türk felsefesinin imkânı meselesi, Türkiye Türkçesinin felsefi söz varlığı, Türkiye Türkçesinin kökleri, Türk dilinin önemi, Türkçenin Anadolu’da yazı dili oluşu, Türkçenin düşünceye imkân veren bir dil olup olmaması ve son olarak Türkçe felsefe dilinin gelişimi anlatılmıştır. Araştırmanın beşinci ve son bölümü ise sonuç, tartışma ve önerilerin yer aldığı kısımdır. Araştırmanın sonunda ise faydalanılan kaynaklar sıralanmıştır.

İçinde çabanın olduğu, belli bir amaca yönelik yapılmış anlamlı her çalışma takdiri hak etmekle birlikte insan ürünü olması sebebiyle kusurludur, eksiktir, tamamlanmaya muhtaçtır. Bu açıdan bu araştırmanın da kusurları vardır. Kusurlar için akademi camiasından özür diler, tarafıma bilgi verildiği takdirde başka çalışmalarım için kusurlarımı telafi etme yolunda olacağımı beyan eder, çalışmamın katkı sunmasını ve başka akademik araştırmalara ışık tutmasını temenni ederim. Disiplinler arası bir yaklaşımla hazırlanan ve Cumhuriyet’in yüzüncü yılına denk eden bu çalışmamın hayırlara vesile olmasını, Türkçe, felsefe, edebiyat ve Türk felsefesi ile ilgili yeni araştırmalara ve Türkçenin düşünce zenginliğine kapı aralamasını dilerim.

Bu zamana kadar gelmemde üzerimde emeği olan tüm hocalarıma müteşekkirim. Çalışmam süresince yardımlarını gördüğüm başta tez danışmanım Doç. Dr. Mehdi Genceli Hoca’m olmak üzere, tez konum ve çalışma yöntemimle ilgili değerli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mesut Şen Hoca’ma ve tezimin savunma aşamasında kıymetli fikirleriyle katkı sağlayan Doç. Dr. Didem Ardalı Büyükarman Hoca’ma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca süreç boyunca teşvikleriyle her daim yanımda olan, akademik çalışmalar noktasında desteklerini esirgemeyen değerli aileme, yardımlarını gördüğüm kıymetli dostlarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Varlıĝa gelen bu yüksek lisans tezi; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Dil Kurumu tarafından “Yurt İçi Lisansüstü Eĝitim Bursu” ile desteklenmiştir. Çalışmamı desteklediĝi için Türk Dil Kurumuna teşekkür ederim.

ÖZET

Dil, düşüncenin taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Bir milletin dili, o toplumda üretilen düşünceyi betimler. Türk milletinin dili olan Türkçede üretilen düşüncelerin, Türkçenin hikemî yönü ve felsefî söz varlığı bağlamında incelenmesi araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Türk düşünce tarihinde pek çok düşünür, Türkçeyi işleyerek onu bir hikmet ve irfan dili haline getirmeye çalışmış, tefekküre imkân vermesi için emek sarf etmiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı Türkiye Türkçesinin anlam bilimsel açıdan felsefî bir söylem dili oluşturarak hikmet ve irfan dili olabilirliğini sorgulamaktır. Anadolu’da Türkçe yazan ve söyleyen ediplerin söylemlerinde Türkçenin ifade gücünün, hikmet dili olmasının, tefekküre imkân tanınmasının ontik zeminin ne olduğu ve bunun bugüne yansımaları araştırılmıştır. Ayrıca, Türkçenin felsefî bir söylem dili oluşturup oluşturamadığı, felsefî bir dilin oluşabilmesi için gerekli olan asgarî şartların ne olduğu, Türkçede düşünce üretiminin ne ile mümkün olduğu problematikleri araştırılmıştır. Dilin düşünce ile olan ilişkisi, felsefenin dil ile olan münâsebeti, Türkçenin felsefileşmesi ve düşünce üreten bir dil oluşturabilme meselesi incelenmiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesinin felsefî söylem dili ve imkân temelleri irdelenmiş, Türkçenin bir ilim ve hikmet dili olabilirliği ele alınmıştır. Bütüncül bir değerlendirme yapabilmek için felsefenin rehberliğine başvurulmuş ve böylelikle disiplinler arası bir inceleme yapılmıştır. Yüksek lisans veya doktora düzeyinde bu kapsamda bir araştırmaya rastlanmamıştır. Tezin, Türkçenin düşünce zenginliğine, Türkçe ve felsefe alanında yapılacak bağlantılı çalışmalara ışık tutması beklenmektedir. Tezde literatür taramasına dayalı betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırma, beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, araştırmanın giriş kısmıdır. Burada araştırmanın; problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları açıklanmıştır. İkinci bölüm, tezin kavramsal çerçevesinin ve ilgili araştırmaların ifade edildiği bölümdür. Üçüncü bölüm, araştırmanın yönteminin açıklandığı kısımdır. Burada araştırma modeli, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölüm, araştırmanın bulgularının ve yorumlarının olduğu kısımdır. Burada; Türk felsefesi ve Türkçe felsefenin imkânı meselesi, Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığı, Türkçenin kökleri ve önemi, bir düşünce dili olarak Türkçenin felsefe ve edebiyat etkileşimi, Türkçe felsefe dilinin gelişimi incelenmiştir. Beşinci bölüm ise araştırmanın sonuç kısmıdır. Bu bölümde, araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlara dair bilgi verilmiş ve ilgili öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Dil, Düşünce, Edebiyat, Felsefe, Söz varlığı, Türkçe.

ABSTRACT

Language is the carrier and transmitter of thought. The language of a nation describes the thought produced in that society. Analyzing the thoughts produced in Turkish, the language of the Turkish nation, in the context of the wisdom aspect of Turkish and its philosophical vocabulary constitutes the subject of this study. In the history of Turkish thought, many thinkers have tried to turn Turkish into a language of wisdom and lore by processing it, and have made efforts to make it possible for contemplation. In this context, the aim of this study is to question whether Turkish can be a language of wisdom and lore by creating a philosophical discourse language in terms of semantics. The ontic grounds of Turkish's expressive power, being a language of wisdom and enabling contemplation in the discourses of those who write and speak Turkish in Anatolia and its reflections on today have been investigated. In addition, the problematics of whether Turkish can form a philosophical discourse language, what are the minimum conditions necessary for the formation of a philosophical language, and what is possible for the production of thought in Turkish have been investigated. The relationship between language and thought, the relationship between philosophy and language, the philosophization of Turkish and the issue of creating a language that produces thought are examined. In the study, the philosophical discourse language of Turkey Turkish and its possibility foundations are analyzed, and the possibility of Turkish as a language of science and wisdom is discussed. In order to make a holistic evaluation, the guidance of philosophy was applied and thus an interdisciplinary examination was made. No research of this scope has been encountered at the master's or doctoral level. The thesis is expected to shed light on the richness of Turkish thought and related studies in the field of Turkish and philosophy. A descriptive research model based on literature review was used in the thesis. The research consists of five chapters. The first chapter is the introduction of the research. Here, the problem, purpose, importance, limitations and assumptions of the research are explained. The second chapter is the section where the conceptual framework of the thesis and related researches are expressed. The third chapter is the part where the method of the research is explained. Here, information about the research model, data collection tools, data collection and analysis are given. The fourth chapter is the part where the findings and interpretations of the research are presented. Here; the issue of Turkish philosophy and the possibility of Turkish philosophy, the philosophical vocabulary of Turkey Turkish, the roots and importance of Turkish, the interaction of Turkish as a language of thought with philosophy and literature, the development of Turkish

philosophical language are analyzed. The fifth chapter is the conclusion part of the research. In this section, the results of the research are given and relevant suggestions are presented.

Keywords: Meaning, Language, Thought, Literature, Philosophy, Vocabulary, Turkish.

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KL	: Kubbealtı Lügati
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDKADS	: Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
TDKGTS	: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
vb.	: ve benzeri
/	: Şiirdeki dizeleri ayırmak için kullanılan eğik çizgi
(...)	: Doğrudan alıntılarda alıntılanmayan kısımları ifade etmek için kullanılan parantez içinde üç nokta
[ ]	: Asıl metinde olmayan ancak düzeltilmesi veya ek bilgi verilmesi uygun görülen kısımlarda kullanılan köşeli ayraç

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ETİK BEYAN	iv
ONAY	v
ÖZ GEÇMİŞ	vi
ÖN SÖZ	viii
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ	xiv
İÇİNDEKİLER.....	xv
BÖLÜM I: GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.5. Araştırmanın Varsayımları	4
1.6. Araştırmanın Tanımları.....	4
BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. Kavramsal Çerçeve	5
2.2. İlgili Araştırmalar	6
BÖLÜM III: YÖNTEM	11
3.1. Araştırmanın Modeli	11

3.2. Veri Toplama Araçları	11
3.3. Verilerin Toplanması.....	11
3.4. Verilerin Çözümlemesi.....	12
BÖLÜM IV: BULGULAR VE YORUMLAR	13
4.1. Türk Felsefesinin İmkânı Meselesi: Hikmetin Dili Olarak Türkçe	13
4.2. Türkiye Türkçesinin Felsefî Söz Varlığı.....	36
4.3. Türkiye Türkçesinin Kökleri, Türk Dilinin Önemi: Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu	58
4.4. Türkçenin Düşünceye İmkân Vermesi: Felsefe ve Edebiyat Etkileşimi	74
4.5. Türkçe Felsefe Dilinin Gelişimi: Çeviri ve Kelime Türetme Faaliyetlerinin Türk Dilinin Felsefleşmesine Katkısı	102
BÖLÜM V: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	115
KAYNAKÇA.....	120

BÖLÜM I: GİRİŞ

Araştırmanın ilk bölümü olan bu kısımda araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımları ifade edilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Araştırmanın ana problematiği, “Türkçe hikemî bir dil midir ve Türkiye Türkçesi felsefi söz varlığı açısından ne düzeydedir?” sorusudur. Araştırmada bu ana problematiğe bağlı olarak aşağıdaki alt problemlere de yanıt aranmıştır:

1. Türkçe, felsefe yapmaya elverişli bir dil midir?
2. Türkiye Türkçesinde edebiyat ve felsefe hangi bağlam ve zeminde vücut bularak dilin semantik analizine imkân verir?
3. Türkçenin söz varlığı, felsefe yapabilmek için ne kadar uygundur?
4. Türkiye Türkçesinde felsefi bir söylem dili geliştirmek ne ile mümkündür?
5. Türkiye Türkçesi anlam bilimsel açıdan felsefi bir söylem dili oluşturabilir mi?
6. Bir felsefi dil olarak Türkiye Türkçesi mümkün müdür?
7. Anadolu’da Türkçe yazan ve söyleyen ediplerin söylemlerinde Türkçenin ifade gücünün ontik zemini nedir ve bugüne yansımaları nasıldır?
8. Türkiye Türkçesi bir düşünce geleneği başlatarak tefekküre imkân veren bir hikmet ve irfan dili olabilir mi?
9. Türkiye Türkçesinin bir felsefe dili inşasında gerekli olan asgarî şartlar nelerdir?
10. Ediplerin; Türkçenin felsefe, gönül ve hikmet dili olmasındaki katkıları nedir?
11. Anadolu’daki Türk mutasavvıf şairlerin Türkiye Türkçesinin yazı dili olmasındaki rolleri nedir?
12. Mutasavvıf şairler, halka seslenirken kullanmış oldukları Türkçe ile nasıl bir ifade ve anlayış tarzı geliştirmişlerdir ve bugünkü Türkiye Türkçesine bu anlayışın katkısı ne olmuştur?
13. Türkiye Türkçesinin yazı dili, tefekküre imkân veren bir gönül ve hikmet dili olmasına kimlerin katkısı vardır? Bu kişiler, nasıl bir söyleyiş tarzı geliştirmişlerdir?
14. Bir dilin felsefileşmesi ne demektir? Felsefenin dil ile olan münasebeti nedir?
15. Türk dili, felsefe üretebilir mi? Edebî eserlerden hareketle bir felsefe dili oluşturmak mümkün olabilir mi?

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığını, felsefî bir söylem dili oluşturup oluşturamadığını ve hikmetin dili olma meselesini incelemektir. Bu araştırmayla Türkiye Türkçesinin felsefî, fikrî ve hikemî yönünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Türkiye Türkçenin felsefî söz varlığını neler oluşturur? Türkiye Türkçesi ile felsefe yapılabilir mi? Türkçe, düşünce üreten bir hikmet dili olabilir mi? Bu gibi soruları irdelemek ve bu sorulara disiplinler arası bir yaklaşımla yanıt aramaya çalışmak araştırmanın amaçları arasındadır. Türk diline felsefî olarak yaklaşmak ve Türkçe ile felsefe yapmanın imkân temellerini araştırmak da araştırmanın amaçlarındandır.

Çalışmada felsefede kullanılan kavram ve terimler incelenmiştir. Çalışmanın amacı disiplinler arası bir yaklaşımla Türkçenin düşünce üreten bir dil olma meselesini irdeleyerek Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığını incelemektir. Böylelikle çalışmada Türkçenin felsefe imkânları araştırılmıştır.

Türkçe ve Türk edebiyatı üzerinden felsefeye yol bulunabilir mi? Türkçe, hikemî düşünceye nasıl kapı aralar? Bu sorular bağlamında tezin amacı, Türkçenin düşünce üreten bir dil olduğunu, felsefî söylemlere olanak sağladığını, felsefe ve düşünce dili olduğunu, felsefî söz varlığı açısından da zengin bir dil olduğunu bulgular ışığında göstermektir. Dolayısıyla bu çalışmayla Türkçenin felsefî söz varlığını ortaya çıkarmak, bu kapsamda bir farkındalık ve bilinç oluşturmak hedeflenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Araştırmada Türkçenin hikemî yönü ve Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığı incelenmiştir. Araştırma; Türkçe, edebiyat ve felsefe üzerinden disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması bakımından önemlidir. Türkçeye felsefî açıdan yaklaşılması, Türk düşüncesi ve Türkçenin felsefesine dair bilgi verilmesi açısından da önem taşımaktadır.

İlgili literatür taramalarında lisansüstü düzeyinde Türkiye Türkçesi ve felsefeyi ele alan böyle bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu sebeple araştırmanın orijinal bir çalışma olması beklenmektedir.

Araştırmada Türkçeye anlam bilimsel açıdan yaklaşılarak felsefe ile bakmanın imkânı incelenmiş, disiplinler arası bağlamda bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu açıdan araştırmanın Türkçe, felsefe ve edebiyat çalışmalarına ışık tutması, katkı sunması ve bu noktalardaki boşluğu doldurması beklenmektedir. Ayrıca araştırmanın Türkçe, Türk dili ve edebiyatı ve felsefe çalışmalarında yeni araştırmalara vesile olması ve dil çalışmalarına pozitif yönde katkı sunacağı düşünülmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca tartışıl原因en Türkçenin felsefe ve bilim dili olamayacağı ve Türkçenin gelişime açık bir dil olmadığı yönündeki problematikler araştırmada ifade edilmiştir. Bu meselelere Cumhuriyet'in 100. yılına denk gelen bu çalışma ile bütüncül açıdan bakılmış, problem tüm yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma, hem bu meselelere yanıt vermesi hem de Cumhuriyet'ten sonra Türkçenin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırma, varılan sonuçlar bakımından da önemlidir. Türkçenin köklü bir tarihinin olduğu, felsefe ve bilim dili olduğu, felsefî söz varlığı açısından zengin olduğu, Türkçenin düşünce üreten bir dil olduğu tespit edilmiş ve araştırmanın bu meselelerdeki belirsizlikleri gidermesi ve böylelikle önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Türkiye Türkçesi ile sınırlıdır. Türk dili çok geniş bir coğrafyada etkinliğini sürdüren bir dil olmuştur. Ancak Kazakça, Kırgızca, Çuvaşça gibi Türk dilinin diğer lehçeleri araştırmanın kapsamı dışındadır.

Türkiye Türkçesinin bütün söz varlığını inceleyerek felsefî söz varlığını tespit etmek güçtür. Burada felsefî söz varlığının ana çizgileri gösterilmeye çalışılarak saptamalar yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmada; Türkçe sözlük, felsefe terimleri sözlüğü, şiir, atasözü, deyim gibi Türkçenin söz varlığı üzerinden felsefî söz varlığına ulaşmaya çalışılmış ve araştırma bu kapsamda sınırlandırılmıştır.

Ayrıca araştırma, taraması yapılan ilgili literatürler, belgeler ve erişilen kaynaklarla sınırlıdır. Zaman açısından da yaklaşık iki yıl süreyle sınırlanmıştır.

1.5. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada Türkçe kavramı, Türk dilinin bir lehçesi olan Türkiye Türkçesini ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Türkçenin felsefî söz varlığını tespit etmek için seçilen örneklerin bütüncül değerlendirmeler yapmak için yeterli olduğu ve sonuca ulaşmaya imkân tanıdığı varsayılmıştır.

1.6. Araştırmanın Tanımları

Çalışmada felsefe kavramıyla akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde istidlâlî yöntem ve sistemli, eleştirel, refleksif düşünce faaliyeti kast edilmiştir. Hikmet kavramıyla ise daha ziyade hakikate uygun mânâlı söz, varlığın sırrına ulaşma ve gerçekliği kavrama ifade edilmiştir. Ancak araştırmada felsefe, hikmet ve düşünce kavramları; tefekküre imkân veren düşünceyi ifade edecek şekilde yakın anlamda kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada yer alan ilgili tanımlamalar, kavramlar ve ifade edilmek istenenler araştırmanın dördüncü bölümündeki, “Türkiye Türkçesinin Felsefî Söz Varlığı” kısmında ifade edilmiştir.

Tez metnindeki doğrudan alıntılarda yazım yanlışları varsa müdahale edilmemiş, alıntı değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Ancak doğrudan alıntılarda metnin aslında olmayan kısımlar için köşeli parantez kullanılmış ve düzenlenmesi uygun görülen yerler düzeltilmiştir.

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın bu bölümünde tezin kavramsal çerçevesi ve tezle ilgili araştırmalar sunulmuştur.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Araştırma; Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığının tespiti, Türkçenin hikemî bir dil olma meselesini temele almaktadır. Bu kapsamda Türk felsefesinin imkânı meselesi, Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığı incelenmiştir. Ayrıca konu kapsamında modern Türkiye Türkçenin köklerine inilerek, Türkçenin dayanak noktaları tespit edilmeye çalışılmış, Türkçenin önemi ve Anadolu’da yazı dili oluşu ele alınmıştır. Türkçenin felsefî anlamda düşünce üreten bir dil olma meselesiyle ilgili bilgiler verilmiş ve felsefe-edebiyat ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Son olarak tarihsel süreçte Türkçe felsefe dilinin gelişimi ele alınmış, çeviri ve kelime türetme faaliyetlerinin Türk dilinin felsefileşmesine olan etkisi incelenmiştir.

Türkçenin ilim ve felsefe dili olma meselesi Cumhuriyet Dönemi boyunca tartışılmıştır. Kimileri Türkçe ile felsefe yapılamayacağından ve Türkçenin ilim dili olamayacağından söz etmiş böylelikle Türkçeyi hakir görmüşlerdir. Buna mukabil kimi düşünürler ise Türkçenin zengin bir dil olduğunu, ilim ve felsefe yapmaya muktedir olduğundan söz etmişlerdir. Bu mesele bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürmüştür. Araştırmanın amacı bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla araştırmada, tartışılmalı meselelerden yola çıkılarak Türkçenin mevcut durumda geldiği noktayı gözler önüne serme ve Türkçenin felsefî bir dil olabilirliliğini inceleme gayesi güdülmüştür. Bu konuda lisansüstü düzeyde bir teze rastlanmamıştır. Araştırma, akademide bu boşluğu doldurma çabasıyla vücut bulmuştur. Araştırmanın kavramsal çerçevesiyle ilgili akademik yayınlardan oluşan faydalanılan literatür, “İlgili Araştırmalar” kısmında ifade edilmiştir.

Türkçeyi koruma ve Türkçeye önem verme adına teşebbüslerin olması, Türkçenin geleceği, varlığını sürdürebilmesi, kalıcılığı için önemlidir. Bu kapsamda en son 2017 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Dil Kurumu öncülüğünde “Türk Dili Yılı” ilan edilmiş ve “Dilimiz Kimliğimizdir” temasıyla Türk diline

sahip çıkılması hedeflenmiştir. Bu girişim, Cumhurbaşkanlığı tarafından da desteklenmiştir. Bu tür çabalar, Türkçenin söz varlığına sahip çıkılması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın kapsamına dair kavramsal çerçeve şu sorularla açıklık kazanabilir: Türkçe; gramer, söz dizimi, cümle yapısı özellikleriyle felsefe yapmaya engel midir? İçerik, mânâ bakımından felsefe yapabilmek için, düşünce üretebilen bir dil olması için yeterli zenginlikte midir? Bu sorular, araştırmanın ana problematiğini oluşturmaktadır. Bunlara bağlı olarak; “Türkiye Türkçesi felsefî bir söylem dili oluşturabilmiş midir?”, “Türkiye Türkçesinde edebiyat ve felsefe hangi bağlam ve zeminde vücut bularak dilin semantik analizine imkân verir?”, “Türkiye Türkçesi bir hikmet ve irfan dili oluşturabilir mi?”, “Türkçenin söz varlığı, felsefe yapabilmek için ne kadar uygundur?”, “Türkiye Türkçesinde felsefî bir söylem dili geliştirmek ne ile mümkündür?” gibi problemlere araştırmada yanıt arama çabası içinde olunmuştur.

Türkçenin felsefileşmesi demek, o nispette Türkçe ile düşünce üretmek demektir. Türkçenin hikmet dili olabilmesinde bu husus son derece önemlidir. Zira bir dilde felsefe yapmak, o dilin imkân ve sınırlarını zorlamak, özgün eserler meydana getirmekle mümkündür. Felsefe, özü itibariyle düşünme ve soru sormaya dayanan bir çabadır. Türkiye Türkçesi de düşünmeye davet ettiği ve soru sormaya imkân verdiği nispette felsefileşir. Felsefe ve edebiyat, varlığı dil ile kavramaya çalışır. Bu sebeple iki disiplin de dilin imkânları içinde gelişir ve ifade imkânı bulur. Araştırmada disiplinler arası bir yaklaşımla Türkçenin felsefî dilinin edebî dil üzerinden oluşumuna ilişkin bilgi de verilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi genel itibariyle burada ifade edildiği şekildedir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Araştırma çerçevesinde yapılan literatür taramalarında, araştırmanın kapsamında olan Türkçe ve felsefeyi birlikte ele alan, Türkçenin felsefî söz varlığına ilişkin bilgiler veren herhangi bir yüksek lisans veya doktora tezine rastlanmamıştır. “Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi” verileri incelenerek bu sonuca ulaşılmıştır. Araştırma, bu açıdan ilk olan orijinal bir çalışmadır. Bu doğrultuda araştırmanın akademik tez literatürüne katkı sunması ve başka çalışmalara da rehberlik etmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçları Türk Dil Kurumu tarafından kullanılabilecektir. Ayrıca araştırma, disiplinler arası bir

çalışma olması sebebiyle de önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasının, disiplinler arası bir yaklaşımla Türkçe ve felsefe arasında bir köprü vazifesi üstlenerek önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

İfade edildiği üzere araştırma kapsamında lisansüstü teze rastlanmamıştır ancak konuyla bağlantılı olabilecek akademik makaleler, bildiriler, kitap çalışmaları mevcuttur. İlgili kaynaklardan yararlanılmakla birlikte erişilebilen kaynaklar yayım yılına göre yeniden eskiye doğru olarak şöyle ifade edilebilir:

Levent Bayraktar tarafından 2022 yılında *TRT Akademi Dergisi*'nde bir değerlendirme yazısı olarak yayımlanan “Felsefe Dili Olarak Türkçe ve Türk Felsefesi” (s. 168-177) başlıklı yazı.

Ali Utku tarafından 2021 yılında Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası'nda sunulan “Felsefe Dili Olarak Türkçe: Tarihsel Bir Sorunlaştırma” başlıklı tebliğ.

Türkiye’de ve Türkçe felsefe yapmanın imkânı, sorunları ve çözüm yolları hakkında birçok felsefeci ile konuşmalardan oluşan, editörlüğünü Cüneyt Kaya’nın yaptığı, 2020 yılında baskısı yapılan eserde; İsmail Kara, Teoman Duralı, Ö. Naci Soykan, Doğan Özlem, Zeynep Direk, Ahmet Arslan ve İhsan Fazlıoğlu’nun düşünceleri yer alır. Kitap, “*Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*” adıyla yayımlanmıştır.

Emel Koç tarafından 2020 yılında yayımlanan ve VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan “Felsefe Dili Olarak Türkçe” (s. 499-515) başlıklı tebliğ.

Ayşegül Doğrucan ve Mehmet Fatih Doğrucan tarafından 2019 yılında *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan “Felsefe ve Bilim Açısından Türkçe” (s. 445-458) başlıklı yazı.

Mevlüt Uyanık tarafından 2019 yılında *Journal of Islamic Research*'te yayımlanan “Türk Felsefesi: İmkânı ve Gerekçeleri Üzerine Notlar” (s. 8-23) başlıklı yazı.

Kenan Gürsoy tarafından 2018 yılında yayımlanan, editörlüğünü Levent Bayraktar’ın yaptığı “*Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*” başlıklı kitap içinde yer alan “Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine” (s. 5-13) başlıklı yazı.

Mehmet Vural tarafından 2018 yılında yayımlanan “*Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Felsefe*” başlıklı kitap.

Levent Bayraktar tarafından 2016 yılında yayımlanan “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Felsefe*” başlıklı kitap.

Recep Alpyağıl tarafından 2015 yılında yayımlanan “*Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz (1851-1952) I, (1954-1975) II*” başlıklı kitaplar. Eserde, felsefe sözlüklerine ilişkin bilgi verilmekle birlikte filozoflardan oluşan seçme metinlere yer verilmiştir.

Ali Osman Gündoğan’ın 2015 yılında yayımlanan “Bilim dili olarak Türkçe” (s. 32-33) başlıklı dergi yazısı.

Ahmet İnam’ın 2015 yılında yayımlanan “Bilim, Sanat ve Felsefe Dili Olarak Türkçe” (s. 40-41) başlıklı dergi yazısı.

Vefa Taşdelen tarafından 2015 yılında yayımlanan “*Felsefe Kültürü*” başlıklı kitap. Eserde; felsefenin sözlü kültür geleneği üzerinden aktarımı, masallardaki felsefe, felsefe dili olarak Türkçenin imkânları, Türkiye’de felsefenin yerli imkânları gibi meselelere dair bilgiler yer almaktadır.

Nermi Uygur tarafından yayımlanan 2012 yılında baskısı yapılan “*Türk Felsefesinin Boyutları*” adlı kitap. Bu eserde Uygur, kendisine sorulan sorulara yanıt vermekte Türkçenin felsefe ile olan münasebetini incelemektedir.

Emel Koç tarafından 2011 yılında “Felsefe, Kültür, Dil-Sözlük: Türkiye’de Felsefe Dilinin Şekillenmesinde Terminoloji Çalışmaları ve Sözlük/Felsefe Sözlüğü Hazırlama Girişimleri” (s. 55-81) başlığıyla yayımlanan dergi yazısı.

Hakan Poyraz tarafından 2011 yılında yayımlanan “Türk Felsefesi: İmkândan Gerçekliğe” (s. 121-126) başlıklı dergi yazısı.

Ömer Naci Soykan tarafından 2011 yılında yayımlanan “Türk Dili Açısından Türk Tarihine Felsefi Bir Bakış” (s. 101-104) başlıklı dergi yazısı.

Gürer Gülsevin tarafından 2009 yılında yayımlanan “Türkçe, Bilim Dili Olarak, Tarihte Varlığını Ortaya Koymuştur” (s. 361-365) başlıklı dergi yazısı.

Emel Koç tarafından 2009 yılında yayımlanan “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişimi ve Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış” (s. 103-120) başlıklı dergi yazısı.

Kenan Gürsoy tarafından 2009 yılında yayımlanan “Türkçe Felsefeye, Düşünceye Çok Elverişli Bir Dildir” (s. 261-271) başlıklı dergi yazısı.

Kenan Gürsoy tarafından 2006 yılında yayımlanan “*Bir Felsefe Geleneğimiz Var Mı?*” adlı kitap.

Ahmet İnam tarafından 2006 yılında yayımlanan “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’deki Felsefenin Serüveni” (s. 79-93) başlıklı dergi yazısı.

Doğan Aksan tarafından 2005 yılında yayımlanan “*Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*” adlı kitap.

Sebahattin Çevikbaş tarafından 2005 yılında yayımlanan “Felsefe(miz) Üzerine Bir Deneme (Türkiye’de Felsefe Nasıl Olanaklıdır?” (s. 39-47) başlıklı dergi yazısı.

İsmail Kara tarafından 2005 yılında yayımlanan “*Bir Felsefe Dili Kurmak / Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi*” başlıklı kitap.

Rahmi Karakuş tarafından 2005 yılında yayımlanan “Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine” (s. 1-9) başlıklı dergi yazısı.

Doğan Aksan tarafından 2004 yılında yayımlanan “*Türkçenin Sözvarlığı Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*” adlı kitap.

Arslan Kaynardağ tarafından 2002 yılında yayımlanan “*Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe: Düşünceler – Etkinlikler – Filozoflar – Söyleşiler*” başlıklı kitap.

Kurtuluş Dinçer tarafından 2001 yılında yayımlanan “Türkiye’de Türkçe Felsefe” (s. 29-32) başlıklı tebliğ.

Sadettin Elibol tarafından 2001 yılında yayımlanan “Türkçenin Felsefe Dili Niteliğini Kazanış Sürecine Dair Bazı Dikkatler” (s. 128-130) başlıklı dergi yazısı.

Hakan Poyraz tarafından 2001 yılında yayımlanan “Türkçeden Geçen Felsefe” (s. 366-373) başlıklı dergi yazısı.

Zeynep Direk tarafından 1998 yılında yayımlanan “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu” (s. 85-95) başlıklı dergi yazısı.

Betül Çotuksöken tarafından 1995 yılında yayımlanan “*Felsefeyi Anlamak Felsefe ile Anlamak*” başlıklı kitap.

Ömer Naci Soykan tarafından 1991 yılında yayımlanan “Türkçenin Felsefe Yolları” (s. 4-6) başlıklı dergi yazısı.

Nihat Keklik tarafından 1986 yılında yayımlanan “*Türkler ve Felsefe*” başlıklı kitap.

Bedia Akarsu tarafından 1983 yılında yayımlanan “Felsefe Dili Olarak Türkçe” (s. 49-72) başlıklı yazı.

Cem Dilçin tarafından 1983 yılında yayımlanan “Türkiye Türkçesinin Sözvarlığı Ve Tarihsel Sözlüğü” (s. 23-38) başlıklı dergi yazısı.

Doğan Aksan tarafından 1974 yılında yayımlanan “Türk Dili Zengin Bir Dil Midir?” (s. 202-210) başlıklı yazı.

Macit Gökberk tarafından 1974 yılında yayımlanan “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişmesi” (s. 263-282) başlıklı yazı.

Hilmi Ziya Ülken tarafından 1947 yılında yayımlanan “Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi” (s. 135-143) başlıklı dergi yazısı.

Araştırma ile ilgili bu kaynakların tespiti yapılmış ve ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Tez konusu; Türk dili, edebiyat ve felsefe bağlamlarında önem arz etmektedir. Bugün gelinen durumda Türkçenin bilim, felsefe, edebiyat dili olduğu, Türkçenin gerek felsefî gerekse bilim alanında terminolojisinin oluştuğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Türkçe, bir felsefe geleneği başlatarak, felsefî söz varlığına sahip olarak varlığını sürdürmektedir. Araştırmanın, bu kapsamda yapılan tartışmalardaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

BÖLÜM III: YÖNTEM

Araştırmanın üçüncü bölümü yöntemin ifade edildiği yerdir. Burada araştırmanın modeli, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesine ilişkin bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada Türkçenin söz varlığı, deyimler, atasözleri, ikilemeler ve benzeri sözcük yapıları felsefi söz varlığı bağlamında yorumlanarak incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, nitel bir araştırmadır. Çalışmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Düşünürlerin, yazarların, şairlerin eserlerindeki söz varlığı betimlenerek felsefi boyutları üzerinde durulmuştur.

Araştırmada ilgili literatür taranarak felsefi söz varlığı incelemesi yapılmıştır. Basılı kaynaklar ve dijital kaynaklar taranmış, betimsel araştırma yöntemine dayanarak doküman incelemesi yapılmıştır. Yöntem olarak semantik (anlam bilim) çalışmalarından yararlanılmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada belge tarama, doküman inceleme, basılı kaynaklar, kitaplar, tezler, akademik dergiler, makale, bildiri gibi ilgili yayınları inceleme gibi veri toplama araçlarından yararlanılmıştır.

Ayrıca sözlüklerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğü, felsefe terimleri sözlüğü kullanılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından iki yıllık süre zarfında ilgili kaynaklara ulaşmak ve literatürü değerlendirmek için kütüphane ve internet kaynakları başta olmak üzere ulaşılabilen tüm kaynaklar ışığında toplanmıştır.

Ayrıca fiziki ve çevrim içi akademik sempozyumlar, bildiriler, konferanslarda sunulan tebliğlerden yararlanılmıştır.

3.4. Verilerin Çözümlemesi

Toplanan veriler, sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. İlgili makale, tez ve benzeri dokümanlar incelenmiş çalışmada amaca hizmet edecek şekilde analiz edilmiştir. Veriler, hermeneutik yöntemine dayalı olarak yorumlanmış ve analiz edilmiştir.

İlgili veriler, betimsel içerik analizine tabi tutularak felsefî söz varlığı açısından incelenmiş ve çözümlenmiştir.

Araştırmanın hipotezleri ve soruları test edilirken nitel verilerin analizinde kullanılan belgelere dayalı doküman incelemesi yöntemi kullanılarak çözümleme yapılmıştır.

BÖLÜM IV: BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın dördüncü bölümünde, elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Türkçenin felsefi söylem dili ve hikemî yönünün araştırıldığı bu bölümde; “Türk Felsefesinin İmkânı Meselesi: Hikmetin Dili Olarak Türkçe”, “Türkiye Türkçesinin Felsefi Söz Varlığı”, “Türkiye Türkçesinin Kökleri, Türk Dilinin Önemi: Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu”, “Türkçenin Düşünceye İmkân Vermesi: Felsefe ve Edebiyat Etkileşimi”, “Türkçe Felsefe Dilinin Gelişimi: Çeviri ve Kelime Türetme Faaliyetlerinin Türk Dilinin Felsefileşmesine Katkısı” başlıkları altında ulaşılan bulgular ve yorumlar ifade edilmiştir.

4.1. Türk Felsefesinin İmkânı Meselesi: Hikmetin Dili Olarak Türkçe

Türkiye Türkçesinin felsefi söz varlığının araştırıldığı bu çalışmada felsefeye ve felsefi analize niçin ihtiyaç vardır? Her disiplin olaylara kendi açısından yaklaşır. Bir edip, edebî açıdan dile ve esere yaklaşırken filozof ise geniş bir açıdan bütüncül değerlendirmelerle dile yaklaşır ve dil üzerine düşünür. Bu da üst bir bakışı temin ederek bilgi üzerine bilgi sağlar. Öyleyse bir felsefe bilincine ihtiyaç vardır. Bu toprakların diline özgü bir felsefi gelenek var mıdır? Bugün bir Türk felsefesinden, Türkçe felsefeden söz edilebilir mi? Bu ve benzeri sorulara cevap bulma amacıyla Türkçeye bu açıdan bakılmış ve Türkçenin hikemî dil olma meselesi irdelenmeye çalışılmıştır.

Türkçeye felsefe ile bakmak niçin gereklidir? Felsefi bilinç, yönelinen nesneyi mahiyetiyle anlamaya imkân verir. Onun taşıdığı değeri fark edebilmeyi sağlar (Gürsoy, 2018, s. 10). Türkçenin mahiyetini, değerini anlamak için Türkçeye felsefe ile bakmak elzemdir. Bu açıdan Türkçenin felsefe ile olan münasebeti derinlikli bir yapı arz eder. Felsefe, bütüncül değerlendirmeler yapabilmek için gereklidir. Filozofik bakış açısı, bütünü görebilmeye ve şümüllü değerlendirme yapmaya imkân sağlar. Bu sebeple Türkiye Türkçesini değerlendirebilmek, Türkçeyi tüm yönleriyle kavrayabilmek için ve ona geniş bir açıdan bakabilmek için de felsefi bilince ihtiyaç vardır.

Türk felsefesinden söz edebilmek için kültürel kodlarını bu coğrafyadan alması, hayâtiyetini Türk düşüncesi üzerinden devam ettirmesi ve bunu bir gelenek halinde ileriye taşıması gerekir. Eğer bugün bir Türkçe felsefe dilinden söz ediliyorsa bu dili işleyen ve hâlihazırda işlemeye devam eden düşünürler sebebiyledir. Çünkü eğer Türkçe olarak eser

retimine devam edilmeseydi bugün bir Türk felsefesinden, Türk edebiyatından, Türkçe felsefe sözlüklerinden, felsefî terminolojiden bahsedilemiyor olacaktı (Bayraktar, 2022, s. 174).

Türk dili, şlene şlene kültür dili olmuş ve düşünmeye, felsefeye imkân veren bir dil konumuna yükselmiştir. Böylelikle Türkçe, felsefe yapmaya imkân veren bir dil olmuştur (Akarsu, 1983, s. 71). Türkçe üretilmiş olan ve Türk diline kazandırılmış olan tüm eserler bu alanda daha da ileriye gitmenin, Türk tefekkürünü etkin kılmanın imknnı verir (Bayraktar, 2022, s. 168). Felsefe, bir dil faaliyetidir. Bir dilin imkânları ölçüsünde meramnı anlatır. Yine bir dilin içinden seslendirir. O, dilden hem beslenir hem de onu besler. Tefekküre, düşünmeye, yoruma imkân verir. Tefekkür için de felsefeye ihtiyaç vardır. Çünkü düşünme, dilin imkân sunduğu ölçüde gerçekleşir. Yine dilin imkân sunduğu ölçüde tefekkür derinleşir. Felsefe de haddizatnda bir şey üzerine tefekkürdür. Varlık zerine, dil üzerine düşünmek ve bilgi üretmektir. Bilgiyi üretirken ise dilin kavram ağlarının geniş olması ve zenginlik yapısı gibi faktörler düşünce üretimini etkiler.

Felsefe, varlık üzerine bir tefekkürdür. Varlık; akıl ve düşünceyle ile anlam kazanır. Varlığı aydınlatan akıldır, düşüncedir. Felsefe, düşünceler üzerinden yol alan ve soru sorarak, irdeleyerek arayış peşinde olan bir etkinliktir. Felsefe, niçin sorusunu sorarak varlığı anlamlı kılmaya çalışır. Var olan hakkındaki sistemli, eleştirel, bütüncül, refleksif düşünüş onu felsefî kılar. Bu sayede anlam kazanan varlık, dil ile kalıba dökülür ve söylem bulur.

Hakikate, düşünce ve akıl nispetinde ulaşılabilir. Zira hakikat denilen alan ne ölçülebilir ne nedenlenebilir ne de deneyimlenebilir. Varlık, tamamen keşfedilmiş tüm alanlarına nüfuz edilmiş değildir, içinde srları barındırır. Hakikat, insana kendini açtığı ölçüde bilinebilir. Peki, Türkçenin felsefî hakikatleri nelerdir? Türkçe üzerinden kendi felsefemizi nasıl geliştireceğiz? Bu sorular, millî bir varoluş meselesinin sorulardır. Türkçe zerine düşünmek, sözcüklerin anlamları hakkında değerlendirmelerde bulunmak Türkçenin hikmetine ve hakikatine ulaşmak, Türkçenin felsefesini yapmak demektir. Dilin imkânları, çağrışımları üzerine düşünmek felsefe yapmak demektir. Bu da Türkçenin ifade imkânlarını geliştirir ve zenginleştirir. Türkçeyi var kılmak, onu hikmetin dili haline getirmek en mühim bir hakikattir. Türkçe, Türk kimliğin ve kültürünün bir göstergesidir. Türk milleti bu değer için yaşar, bu değer uğruna ölür ve mücadele verir.

Bayraktar'ın (2022) deyişiyile “Türkçenin birikim ve müktesebatı, onunla düşünüp üreten öznelere varlığına ve gayretine bağlıdır.” (s. 168). Zira her kültür ve medeniyetin onu işleyen öznelere ihtiyacı vardır. Dil işlenmekle yoğrulur ve mesafe kat eder. Türkçe, işlenmiş zengin bir dildir. Yazılanlardan felsefeyi, felsefenin metotlarını kullanarak çıkarmak Türk felsefecilerine düşmektedir (Soykan, 1998b, s. 176). Dolayısıyla bu yolda çaba sarf edildiği, emek verildiği ölçüde Türkçenin varoluşsal anlamda dinamiklerini daha ileriye taşıyacağı düşünülebilir.

Türkçenin felsefe ve bilim dili olup olamayacağı ve Türkçe ile felsefe yapıp yapılamayacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Türkçenin felsefe dili olduğunu, Türkçe ile felsefe yapılabileceğini ifade eden düşünürler Türkçeyi bir bilim dili olarak görüp, felsefi terminolojinin oluştuğundan, dilin bir felsefe dili olarak işlenmekte olduğundan söz etmişler; buna mukabil Türkçe bilim dili olmadığını, Türkçe ile felsefe yapılamayacağını iddia edenler ise bunu Türkçede bilimsel dilin tam olarak oluşmadığına, Türkçenin söz varlığı ve gramer özelliği bakımından yetersiz olduğuna dayandırmışlardır.

Bıçak (2017), Türkiye’de üretilen felsefi çalışmaların yetersiz görülmesinin nedenlerinden birinin Türkçede üretilen felsefi düşüncelerin, eserlerin güvenilir olmadığına dair inanca bağlı olduğunu söyler. Bu inancın temelde kişisel güvensizlikten kaynaklandığını ifade eder. Bir diğer kabul ise bilim ve felsefe dilinin Türkçede değil de Batı dillerinde yapılması gerektiğine dair olan kanıdır. Ancak bu kabul, düşünce üretiminin önündeki en büyük engeldir (Bıçak, 2017, s. 72). Zira böyle düşünüldüğü, bu ön yargıya sahip olunduğu takdirde Türkçede felsefe dili gelişemez. Ancak her şeye rağmen önceleri Türkiye’de felsefe denirken şimdi Türkçe felsefe ve Türkçede felsefe veya Türk felsefesi deyimlerinin yaygınlaşıyor olması dahi bu dilde felsefeye güven tesis edildiğinin bir göstergesidir.

Türkçenin felsefe dili olup olamayacağı problemiyle ilgili Vural (2018b), şu değerlendirmelerde bulunur: “(...) Türkçe dâhil bazı dillerin bilim ve felsefe dili olamayacağı tezi zaman zaman iddia edilmektedir. Aslında her dil, potansiyel olarak bir bilim ve felsefe dili olmaya elverişlidir. Bugünkü İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diller, bundan 7-8 yüzyıl önce ilkel, basit dillerdi.” (s. 112). Bu açıdan “Prensip olarak her dilde bilim yapılabilir; bu, dilin özünü değil, kullanıcısıyla ilgilidir.” (Demir, 2009, s. 353). Dil gelişime açık olduğu takdirde her dilde felsefe yapılabilir. Âşık Paşa’nın (2000) deyişiyle aslında bütün dillerde hakikate giden bir yol vardır: “Ma’niyi bir dilde sanman siz hemân /

Cümle diller anı söyler bî-gümân”. Yani “Siz manayı yalnız bir dilde sanmayınız; şüphesiz bütün diller onu anlatır.” (s. 957) diyerek bu hakikate işaret eder.

Türk dilinde geçmişte ve hâlihazırda bilimsel faaliyetlerin yapılmakta oluşu Türkçenin bilim ve felsefe dili olmasına en önemli kanıttır. Gülsevin (2009), Türkçenin bilim dili olmadığı iddialarının gerçeğe uygun olmadığını, bilimsel gerçeklere uygun düşmeyeceğini belirtir. Ona göre Türkçe, bilim dili olarak tarihte varlığını ortaya koymuş bir dildir (s. 361). Bu bağlamda Türkçede üretilmiş olan Türk düşüncesinin ve felsefesinin olmadığını söylemek bir ön kabulden hareket etmektir. Zira bu düşünce, Türkçe tefekkür ürünlerini hiçe saymak, köklü Türk entelektüel mazisini görmezden gelmek ve onu hafife almak anlamına gelir.

Poyraz’ın (2011) ifadesiyle Türk felsefesinin olmadığını söyleyenler, tamamen felsefenin olmadığını değil, onun yetersizliğinden hareketle bu söylemi dile getirmişlerdir (s. 121). Aynı şekilde İsmail Hakkı Baltacıoğlu (ö. 1978) da “Türkçenin Zenginliği” adlı yazısında Türkçenin felsefi hakikatleri neşretmeye hazır olduğunu, eğer aksi düşünülüyorsa bunun dilden değil dili kullananlardan kaynaklandığını şöyle dile getirir: “Tecrübelerimize göre türk lisanı en felsefi düşünceleri bile bir avrupa lisanı gibi vuzuh ve kuvvetle ifade edebilir. Şimdiye kadar bu asaletli lisan felsefeleşmemişse kabahat onun değil, kullananlarındır. [kullananlarındır.]” (Baltacıoğlu’ndan aktaran Alpyağıl, 2015b, s. 974). Ancak her ne olursa olsun bunu işleyecek, potansiyeli aktüele geçirecek olan düşünürler, dili işleyerek onu hikmetin dili haline getirecek olanlardır. Bu açıdan Türkçedeki mevcut felsefe yapma potansiyelini eyleme geçirmek; düşünmekle, çeviriler yoluyla, üretmekle, dili işlemekle mümkündür. Felsefi birikimi Türkçe okumak ve Türkçe üzerinden bu birikimin üzerine katarak ilerlemekle ve böylelikle bir gelenek oluşturmakla felsefe yapılabilir.

Gürsoy (2020), “Türkçe, felsefe yapmaya elverişli değildir.” sözünün, aslında gayri ahlaki, negatif anlamda bir bakış ve istigna tavrıyla alakalı olduğunu söyler (s. 53). O, “bizde felsefe yoktur” ifadesinin medeniyeti muhafaza etmek adına felsefenin bu medeniyete aykırı olduğu zannı ile yahut da felsefenin yüksek bir tefekkür olması hasebiyle erişilemeyeceğinden hareketle bu söylemin dillendirildiğini ancak bunun yanlış bir kanaat olduğunu belirtir. Bizim medeniyetimizde felsefenin var olduğunu ancak bunun Batılı anlamdaki şekliyle pür felsefe olarak değil, bizdeki felsefenin irfan sahibi insanların zihin ve gönül yapılarında fark edilebileceğini söyler. “Mesela Divan edebiyatının içinde bir varlık ve insan telakkisi vardır. Yani felsefe, mutlaka işte burada felsefe yapılıyor diyerek

yapılmamıştır. Felsefe mutlaka ben felsefeyim diye kendisini ifade etmemiştir.” (Gürsoy, 2018, s. 5-7). Bu bağlamda adına felsefe demeksizin de aslında felsefî düşünce faaliyetleri bir şekilde devam etmiştir.

Bir dilin bilim dili olma ölçütleri nelerdir? Gündoğan’a göre (2015a), öncelikle eğitim-öğretim dili olması gerekir. Dilin soyut düşünebilmeye imkân vermesi ve kavramların zengin çağrışımlar uyandırması, düşünceyi ifade etmeye imkân vermesi gerekir. Ayrıca gelişime açık olmalı ve bilim dilinin terminolojisine uygun olmalıdır. Ona göre “Türkçe’nin bilim ve felsefe dili olmak bakımından, bugün içinde bulunduğu bazı güçlükler, Türkçe’nin kendi mahiyetinden değil, Türkçeyi kullananlardan ve dış etkilere kaynaklanmaktadır.” O, bilim ve felsefenin gelişimine imkân verecek dilin ana dil sayesinde mümkün olabileceğini belirtir. Ona göre yabancı dil, üst seviyede bir düşünüşü mümkün kılmaz. (s. 32).

Türk felsefesi için Türkçe bir “(...) imkân dilidir. Türkçe üzerinde felsefe yapılmak adına işlenebilecek en yetkin dillerden biri olmaya adaydır.” (Gürsoy, 2020, s. 53). Akarsu’ya göre (2015) Türkçe, bir kültür dili haline gelmiş ve felsefe yapmaya imkân veren bir nitelik kazanmıştır (s. 43). Özlem’e göre (2020) Türkçe, felsefe dilidir. Dolayısıyla Türkçede felsefe ve bilim yapılabilir (s. 84). Öner (1995) de Türkçenin tefekkür dili olma yolunda elverişli olduğundan söz eder: “Türkçe yapısı itibarıyla büyük bir dildir. Zenginleşip bilim ve tefekkür dili olmaya elverişlidir.” (Öner, 1995, s. 176). Aynı şekilde Arslan’a göre (2020) de Türkçenin imkânlarıyla felsefe yapılabilir, yeter ki bu uğurda çaba gösterilsin (s. 195). Karakuş (2005) da makalesinde Türkiye’de Türkçe felsefenin imkânlı olduğundan söz eder (s. 1-9). Fazlıoğlu (2017) da Türkçenin felsefe dili olduğunu söyler: “(...) Türkçe kadim bir felsefe ve bilim dilidir; yeni yetme değildir.” (s. 28). Doğrucan A. ve Doğrucan M. F. (2019) tarafından yazılan makalede Türkçenin hem bilim hem de felsefe dili olduğu belirtilir (s. 448). Doğrucan (2022), “Türkçe bir bilim ve felsefe dilidir.” der ancak terminolojisinin yeni olduğundan söz eder (s. 22). Türkçenin hak ettiği anlamda bilim ve felsefe diline kavuşmadığını da ifade eder. Ona göre Türkçe, potansiyel olarak felsefe dili olmaya yatkındır ancak aktüelde henüz tam anlamıyla oluşumunu tamamlamamıştır (s. 263). İnam (2006), Türkçenin işlenmiş yapıda olduğunu bu açıdan Türkçe ile felsefe yapılabileceğini söyler. “Türkçe, felsefeye uygun bir dildir.” diyerek bunu ifade eder. Ona göre dil, felsefe için gerekli olan temel kriterleri sağlamaktadır ancak dili işleyerek, eser üreterek ve dil üzerine düşünerek onu daha ileriye taşımak da gerekir (s. 86-87).

Bunun yanında Türkçenin bilim ve felsefe dili olamayacağını söyleyenler de bulunmaktadır. Örneğin; Darülfünun müderrisi Şekip Bey, o dönemde Türkçenin eğitim ve bilim dili olamayacağını iddia etmiştir (Karahana, 2016, s. 23). “Servet-i Fünûn’da Tefvik Fikret Türkçe yazmanın olanaksızlığından söz edip Türk dilinin gücüne inanmadığını (...)” belirtmiştir (Koç, 2020, s. 507).

Vural’a göre (2018) “Henüz Türkçe felsefe yaparak büyük düşünür yetiştirme imkânımız olmamıştır. Bunun imkânı zamanla olacaktır.” Ancak yine de ona göre Türkçe, felsefe yapmaya elverişli bir dildir (s. 82). Bacanlı (2022), Türkçenin mübarek bir dil yani üstün niteliklere sahip ve bu yönleriyle farklı bir dil olduğunu söyler. Dilin bir felsefesinin olduğunu ve bunu bilmenin de önemli bir meziyet olduğunu belirtir (s. 13).

Kara’ya göre (2020), henüz bir Türk felsefesinden bahsedilemez. Ancak onun irtibat noktaları aranabilir. Türkiye’de felsefe dilinin Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile irtibat noktası kurulabilir. Zira felsefe yapmak, bir geleneğe dayanmak, irtibat noktası aramak demektir. O, hâlihazırda felsefe yapabilmek için gerekli donanıma tam anlamıyla sahip olunmadığını düşünür ve bunu şöyle ifade eder: “Biz bugün felsefe yapmaya kalkıştığımız anda bizimle irtibatlı felsefe tarihinin içerisine inkıtasız gidebilecek araçlara, zihni donanıma, bilgiye, hatta hisse sahip değiliz.” O, Türkçe dahi olsa Batı felsefesine uğramaksızın bugün bir düşünce geleneği üretilemeyeceğini, çünkü felsefenin ana kavramlarının veya felsefi düşünce geleneğinin Batı kaynaklı olduğunu belirtir (s. 20-25). Buna mukabil Bıçak (2017) ise Batı eksenli düşünce tarzını benimsemek yerine kendi düşüncemizden hareketle gerçekleşen bir çabayı değerli bulur: “Halbuki, Batı felsefesi ürünlerini benimsemeye çalışmak yerine, felsefi düşünce tarzını içselleştirerek, sorunları temellendirmeyi denemeye başladığımızda, hem felsefi düşünce tarzımızı geliştirmiş oluruz, hem de birkaç on yıl içinde Batılılarla felsefe alanında yarışırız ve genel olarak felsefeye de önemli katkılar sağlamış oluruz.” (s. 75).

Türkçe, Türk felsefesi için bir imkân alanıdır. Cumhuriyet Dönemi boyunca üretilen birçok edebî ve felsefî eserlerle dil işlenerek, söz varlığı genişleyerek, hikmetin dili haline gelerek ilerleme göstermiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen Türkçeyi değersiz görüp onun bilim ve felsefe dili olamayacağını düşünenler, Poyraz’ın (2018) deyişiyle “bizde felsefe yoktur deme geleneği vardır” (s. 63) sözünü savunanlardır. Ona göre Türkçede felsefe yapılamayacağını iddia edenler, kendi yetersizliklerini dile havale etmektedirler. Çünkü dil, onu konuşanlardan, o dil ile yazanlardan ayrı bir varlık alanına sahip değildir. Bu ön yargılı

ve kolaycı yaklaşımı savunanlar aynı dilde bilim, sanat, edebiyat etkinliklerinin üretildiğini göz ardı ederler. Dolayısıyla iddiaları temelsizdir (Poyraz, 2001, s. 367-368). Öyleyse Türkçe, felsefeye imkân veren bir dildir. Felsefi bir dil olmadığını iddia edenler varsa bu Türkçenin değil, Türkçeyi kullananların eksikliğinden kaynaklanır.

Türkçede felsefe yapılıp yapılamayacağı meselesi her ne kadar Cumhuriyet Dönemi'nde tartışılmış olsa da aslında böyle bir tartışma anlamsızdır. Zira Türkçede üretilmiş çok sayıda felsefi özgün telif ve çeviri eser vardır. Örneğin, Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974); Aşk Ahlâkı, Varlık ve Oluş, Türk Tefekkür Tarihi gibi özgün Türkçe felsefe eserleri yazmıştır (Alpyağıl, 2015b, s. 891). Zeynep Direk (2020), “(...) bu topraklarda nasıl Türkçe felsefe yapılabilir?” meselesi üzerine çalışmıştır (s. 127). Macit Gökberk, “Değişen Dünya Değişen Dil”, “Felsefe Tarihi” gibi eserleriyle Türkçenin felsefe dili olması ve Türkiye’de felsefe dilinin gelişmesi için çaba göstermiştir. Sadece bu ve bunun gibi özgün çalışmalar dahi Türkçede felsefe yapıldığının kanıtıdır. Ancak her ne kadar anlamlı bir tartışma olmasa da bir hakikatin varlığına işaret eder. Bu hususta Poyraz (2011), Türk felsefesinin sadece bir imkân meselesi olarak değil, varlık olarak da gerçekliğinin olduğunu söyler. Zira ona göre tartışmanın varlığı dahi imkân dâhilinde olanı aktüel kılar (s. 121). Bir başka açıdan Yurt’un (2018) dediği üzere, “Herhangi bir dilin felsefe yapmaya uygunluğu üzerine tartışmanın bir anlamı yoktur. Eğer o dilde felsefe yapılıyorsa, o dilde felsefe yapılıyor demektir.” (s. 161). Yine onun ifadeleriyle “(...) ‘Türkçe felsefe ya da Türkiye’de felsefe olanaklı mıdır?’ sorusu ile debelenmektense bu olanağın kendisini denemek daha felsefi gözükür. Tıpkı bir şarkıyı notalarına bakarak çalmayı düşünen bir çocuğun ‘acaba çalabilecek miyim yoksa çalamayacak mıyım?’ diye düşünmesi yerine, en basit bir şekilde şarkıyı çalmayı denemesi gibi.” (s. 166). O halde, asıl olan yolda olmak, yola koyulmaktır. Zira Fazlıoğlu’nun (2017) deyimiyle “Türkçe’de felsefe ve bilim yapmanın imkânını konuşmak değil, yapmak önemlidir.” (s. 28). Felsefe, hikmetin bilgisinin peşindedir. Hikmete ulaşmaya çalışır ancak ulaşılan ile yetinmez. Bu yüzden sürekli bir yolda olma hali olarak tanımlanır. Felsefi çaba, tüm bu emeklerin neticesinde ortaya çıkar ve böylelikle dil, felsefi anlamda şekillenir.

Felsefe; kelime anlamı itibariyle bilgelik sevgisi demektir. Hakikatin araştırılması, bilgelige ya da hikmete ulaşma çabasıdır. Hikmet ve felsefe yer yer aynı anlamda kullanılsa da hikmet, daha kuşatıcı olması bakımından felsefeden daha muhtevalı bir anlama sahiptir. Hikmet; eşyanın hakikatini, değişmez niteliklerini kavramak, ona uygun davranmak ve onu ne ise o yapan şeyi bilmek anlamına gelir. Bir şeyin hikmetini bilmek neden önemlidir?

Varlığın hikmetini bilmek mânâyı kavramayı ve hayatı anlamlı kılmayı sağlar. Örneğin; öğrencisinin tabiatını bilen bir öğretmen, dersini onun anlayacağı tarzda anlatırsa hikmetli bir iş yapmış olur.

Koç'a göre (2020), Türkçe felsefe yapmaya muktedir bir dildir. Türkçe, felsefi terimleri ve düşünceleri ifade etmeye kabildir. Türkçenin felsefe dili olma yolunda en büyük engeli, Türkçenin gücüne inanmayan, Türkçenin felsefe dili olmadığını düşünen kimselerdir. (s. 514). Türkçenin diğer dillerden bir eksikliği yoktur. Önemli olan dil bilincine sahip olarak Türkçeye güvenerek dili işlemek ve eser üretmektir. Koç (2020), Türkçede felsefenin yapılamayacağını söyleyenlerle ilgili şu değerlendirmelerde bulunur:

(...) geçmişten bugüne Türkçenin verimli bir felsefe ve tefekkür dili olarak gelişebilmesi sürecinde bazı güçlüklerin yaşandığı, bu güçlüklerin Türkçenin kendi mahiyetinden değil, bir kısmının tarihimizde dilimizi bozan unsurların olmasından diğer bir kısmının ise Türkçeyi kullananların Türkçeyle felsefe, bilim ve tefekkür yapılamayacağı doğrultusunda dile getirdikleri Türkçeye duydukları güvensizlikten ve yabancı dillere olan aşırı sempatiden kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür. (s. 502).

Doğrucan A. ve Doğrucan M. F. (2019) ise Türkçe ile felsefe yapılamayacağına dair iddiaların aslında hegemonik ve politik aidiyetlerin sonucu olduğunu belirtir. Ayrıca felsefenin Türk dili kültür ve coğrafyasına tam mânâsıyla nüfuz edememesinin temel sebeplerinden birini felsefenin neşet ettiği yerin Batı kaynaklı olmasına bağlar (s. 451).

Heidegger, “düşünce-uyandırıcı çağımızda en çok düşünce-uyandırıcı olan şey, henüz düşünmüyor oluşumuzdur” der (Heidegger'den aktaran Yurt, 2018, s. 164). Dolayısıyla “Felsefeyi tehdit eden şey şu ya da bu dilde felsefe yapmanın özsel olarak olanaksız olması değil, düşünmenin kendisini insanlıktan geri çekmesidir.” Bu bağlamda felsefenin herhangi bir dille derdi yoktur. Burada asıl sorun, düşünmenin eksikliğidir. (Yurt, 2018, s. 164). Felsefe, düşüncenin olmadığı yerde yoktur, başka bir deyişle nerede düşünce varsa orada felsefe vardır.

Türk felsefesi ve Türkçe ile felsefenin varlığına en önemli delil düşünürlerdir. “Babanzade'den Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'ye, Filozof Rıza Tevfik'ten, Mehmet İzzet'e; Orhan Sadettin, Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Nusret Hızır, Nermi Uygur, Nihat Keklik, Mübahat Küyel'e kadar birçok isim, Türkiye'de felsefe hayatı için katkı sağlamış isimlerdir.”¹ (Poyraz, 2011, s. 124). Türkçede felsefe üretimine dair en önemli

¹ Bu isimlerin bir felsefe geleneği oluşturacak şekilde günümüzde de devam etmekte olduğunu pek çok düşünürün Türkçede üretilen felsefi düşünceye katkı sunduğunu Poyraz (2011), şöyle ifade eder: “Ahmet İnam, Doğan Özlem, İonna Kuçuradi, Kenan Gürsoy, Ömer Naci Soykan, Teoman Duralı gibi felsefeyi yeniden

kanıt işte bu düşünürlerdir. Bugün Türkçe ile felsefe yapan bu düşünürlerin eserlerine bakıldığında Türkçenin felsefe ve hikmet dili olduğu görülebilmektedir.

Türkçede felsefe yapılamayacağını iddia edenlerin; Türkçede felsefe yapan, Türkçenin felsefe dili olmasına katkı sağlayan tüm bu düşünürlerle haksızlık ettiği sonucuna varılabilir. Burada yer alan ve Macit Gökberk (ö. 1993), Nurettin Topçu (ö. 1975), Bedia Akarsu (ö. 2016), Ahmet Cevizci (ö. 2014) gibi daha pek çok isim düşünceleriyle, üretmiş oldukları eserlerle felsefi bir söylem dili geliştirerek Türk dilinin felsefileşmesine katkı sunmuşlar ve Türkçede felsefe yapmanın mümkün olduğunu göstermişlerdir. Onların Türkçede üretmiş oldukları eserlere bakmak bu dilde felsefe yapılmakta olduğunun en büyük delilidir.

Nermi Uygur, “Türkçe Felsefe Yapılabilir mi?” veya “İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diğer dillerde felsefe yapılabilir mi?” sorusunun gülünç olduğunu ancak buna mukabil Türkçede böylesine bir sorunun gülünç olmadan sorulabilmesini yadırgar. Zira ona göre Türkçede felsefe yapılabilir. Hatta ona göre her dil felsefeye açık, yatkın bir dildir ki bunun için söz konusu dilde felsefe yapanların bulunması yeterlidir. Uygur, Türkçe ile felsefenin mümkün olduğunu, bu dilde felsefenin yapılabileceğini şu sözlerle beyan eder: “Türkçenin felsefe başarılarına apaçık, engin bir dil olduğu inancındayım. Türkçe öyle bir dildir ki, anadiline kulak ve gönül verenlerin filozoflaşmasına bile dolaylı dolaysız katkılar sağlayabilir.” (Uygur’dan aktaran Alpyağlı, 2015b, s. 1131-1132). Uygur (1986), ayrıca felsefenin Türkçede üretilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade eder: “Taşınma felsefeyle düşünme değirmeni dönmez. Kendi felsefemizi kendimiz üretmek zorundayız.” (s. 139).

Türk dili, coğrafi açıdan geniş bir çevreye yayılan, tarihi bakımdan binlerce yıllık bir geleneği olan zengin kültür mirasına sahip biçimsel ve anlamsal özellikleri itibarıyla edebiyat, felsefe ve bilim dili olma özelliğine haiz gelişmiş ve gelişmeye elverişli bir dildir (Korkmaz, 2015, s. 36). Nitekim felsefe başka bir dilde olabildiği gibi Türk dili Türkçe üzerinden de olabilir. Bir dilin düşünürleri, felsefenin o dilde gelişmesi için çaba sarf ederlerse felsefe Türk dilinde de gelişebilir (Yurt, 2018, s. 163). Türkçe o denli gelişmiş bir dildir ki “Felsefenin en güç anlatılabilir konuları dahi bugün Türkçeyle kolaylıkla ifade edilebilir; Türk dilinin olanaklarıyla felsefe yapılabilir hâle gelmiştir.” (Koç, 2020, s. 513-514).

üreten hocalar ile sonraki kuşaktan, Ali Osman Gündoğan’a, Harun Tepe’den Ayhan Bıçak’a, Cengiz Çakmak’tan Zeynep Direk’e, Rahmi Karakuş’tan Solmaz Z. Hünler’e kadar ve ismini zikredemediğim bir çok felsefeci, Türk felsefesinin bu gününü temsil ediyor.” (s. 126).

Türk felsefesi, Türkçenin imkânları ile yapılan felsefeyi ifade eder. (Poyraz, 2018, s. 83; Taşdelen, 2015b, s. 266). Türkçe felsefe yapmak demek, aslında Türkçe düşünmeye önem vermek demektir. Zira Türk felsefesi yapabilmek için Türkçe düşünmek gerekir. Çünkü ancak Türkçe düşünen, konuşan birisi bu dilde pek tabii felsefi bir düşünce üretebilir. Dili ise düşünerek kullanmak gerekir. Zira “(...) sözcük, hem üzerine düşünülmesi gereken hem de bir düşünme sonucu ya da düşünmeyle birlikte ortaya çıkan bir şey.” (Soykan, 2020, s. 48-49). O halde, dili zenginleştirmek için kavramlar üzerinde düşünmek gerekir. Felsefe, düşüncede ve dilde kendini gösterir. Zira felsefe; temelde düşünme etkinliğidir, tefekkür ve idrâk faaliyetidir.

Felsefe, geçmişe dair bir idrâk hali içinde olmayı, şimdiyi, yaşanan anı müşahade etmeyi ve geleceğe dair bir farkındalık kazanabilmeyi temin eden ve daima bir yenilenmeyi mümkün kılan alandır. Felsefenin mevcutla yetinmeme, daima kendini yenileme ve aşma gibi bir hususiyeti vardır. Bu açıdan Türkçenin felsefe ile bütünleşmesi demek; aslında Türkçenin kendini yenilemesi, dilin gelişim göstermesi demektir. Bu açıdan Türkçe için felsefe, dil ve düşüncenin imkân alanıdır. Dil; ifadeyi ve mânâyı kuşaktan kuşağa aktarmaya imkân veren böylelikle hafızayı inşa eden bir yapıyı sunar. Dil açısından bakıldığında felsefe, sürekliliği sağlar. Hafızanın inşasını, geçmişle olan bağın muhkem olmasını sağlar fakat aynı zamanda geleceğe de bir köprü olmaya imkân verir. Tıpkı Yahya Kemal’in dediği üzere, “Ne harâbî ne harâbâtıym, / Kökü mâzîde olan âtiyim.” (Beyatlı, 1997, s. 63) kökü geçmişte olan bir geleceğin inşasını sağlar.

Türk düşüncesini yeşertmek, felsefenin Türkiye’de Türkçe ile inşası anlamına gelir. Bu bağlamda Türkçe felsefenin gelişimi için çaba gösteren Nermi Uygur (2012b), felsefenin dil ile olan münasebetini ve Türk felsefesinin Türkçe ile mümkün olduğunu şöyle dile getirir: “(...) felsefe, özü gereği, dille, dilde kendini dışavurur. Buna göre “Türk felsefesi” Türkçe, Türkçeyle, Türkçede kendini gösteren felsefedir.” Dolayısıyla ona göre Türk felsefesi, kendini Türkçede gösterir. Türkçe felsefe yapmak Türk dili için bir varlık alanı, Türk kültürü için ise bir etkinlik ve yaygınlık sahası anlamına gelir. Ona göre Türkçe bilincini etkin kılmak, Türkçede derinleşmek, Türkçeyi özenle işlemek önemli bir çabadır. Üstelik bu çaba başarılı olduğunda hem Türk dili hem de Türk felsefesi bundan pek çok yarar sağlayacaktır (Uygur, 2012b, s. 77-79).

Çubukçu’ya göre (1987), Türk düşüncesi ve felsefesinden söz edilebilir. Ona göre Türk felsefesi, akıl ve sezgiye dayanan tasavvufî yönde gelişmiştir. Ahmed Yesevî ve Yûnus

Emre gibi düşünürlerin bunda önemli bir payı olmuştur (s. 74-75). Bu kapsamda Çevikbaş (2005), Türk kültürünün felsefeyle iki tanışıklığı olduğunu, ilkinin İslâm kültürü ile birlikte geliştiğini, ikincisinin ise Yunan düşüncesi üzerinde çeviriyle ilerlediğini belirtir. Ancak burada temel problemin felsefi düşüncenin Türkçe ile kendi dilimiz üzerinden “varlığın evinde” yapılmamasıdır. Bu da başka bir kültürün dili üzerinden düşünmek anlamına gelir ki Türk dili üzerinden geliştirilen felsefe anlayışını gölgeler (s. 44-45). Bu anlamda en kıymetli husus, doğrudan Türkçe üzerinden bir tefekkür dili oluşturmaktır. Yabancı dilde üretilmiş bilim ve felsefeye ait kavramları Türkçeye çevirmek elbette önemlidir. Ancak sadece bu yolla Türkçe bir tefekkür geleneği oluşacağını beklemek büyük bir yanılgıdır. Önemli olan düşüncenin ürünü olan sözleri Türkçe olarak ifade edebilmek ve kavramların o dilde derinleşebilmesidir (Gündoğan, 2015a, s. 33).

“Türkçe yazan filozof, hem düşündüğünü hem yazdığını Türkçe, Türkçeyle, Türkçede gerçekleştirir.” (Uygur, 2012b, s. 78). Bu açıdan düşüncenin üretiminde Türkçeyi kullanmak, dili işleyerek onu hikmetin dili haline getirmek ve Türkçenin bir düşünce dili olmasına katkı sağlamak anlamına gelir. Özlem’e göre (2020) her şeyden önce varlığın idâmesi açısından bu coğrafyada felsefe ve bilim üretimine ağırlık verilmelidir (s. 86). Ancak üretilenlerle sınırlı kalmamak, dili işlemeye devam etmek, üretimi sürekli kılmak gerekir. Zira “Her dil, bu dili kullanmış olan sayısız kuşakların emekleri ile gelişmiştir.” (Gökberk, 2022, s. 113). Bu bağlamda Türkçenin gelişmesi ve zenginleşmesi; Türk kültürü, edebiyatı ve felsefesinin varlığının devamı anlamına gelir. Türkçenin dil varlığı evini tesis etmek; Türkçe felsefe dili oluşturmak ve Türkçeyi hikmetin dili haline getirmek için elzemdir. Türk dili üzerinden düşünmenin olanakları zorlandığında Türk düşüncesi oluşacak, bu da bir geleneği oluşturacak ve kavramsal ağların oluşmasıyla Türkçe üzerinden felsefe yapılması mümkün kılınmış olacaktır (Çevikbaş, 2005, s. 45-46).

Taşdelen (2015b), Türk felsefesi ile Türkçe felsefenin özdeş olduğunu söyler (s. 267). Bu açıdan Türk felsefesi, Türk dili Türkçenin imkânlarından yararlanarak yapılan felsefi çalışmaları ifade eder. Türk felsefesi terimi, Türk kültür coğrafyasında Türk dili ile yapılan düşünüşleri, felsefi faaliyetleri ve burada üretilen felsefi düşünceleri imler. Benzer şekilde Bayraktar (2018) da Türk felsefesinin imkânını araştırdığı eserinde Türk felsefesinin oluşmasının Türkçe ile mümkün olduğunu belirtir: “(...) Türkçemizin sınırları millî ve manevî mevcudiyetimizin ve mukadderatımızın sınırlarıdır. (...) Türkçemizin sınırları

ilmimizin, irfanımızın, tefekkürümüzün, edebiyatımızın, sanatımızın kısacası maddî-manevî ufkumuzun sınırlarıdır.” (s. 120).

Türkçede felsefe yapmak, Türk felsefesini oluşturmak anlamına gelir (Poyraz, 2018, s. 58). Türk felsefesini inşa edecek olan akıl; düşünen, eleştiren, sorgulayan, yorumlayan, analiz eden ve sentezleyen bir akıldır. Malzemesi ait olduğu kültürdeki unsurlar, kullanılan dil, edebiyat ürünleri, sanatı ve benzeri gibi öğelerdir (Poyraz, 2011, s. 122). Bu açıdan Türk düşüncesi ve felsefesi, Türkçe düşünüşün yahut başka dildeki eserlerin Türkçeye kazandırılarak onlar üzerine düşüncelerin ortaya çıkmasıyla beliren bir felsefedir.

Felsefe; insan ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en geniş kapsamlı bir araştırma, birleştirme ve bütünleştirme faaliyeti olarak tanımlanabilir (Koç, 2015, s. 107). Felsefe, çok yönlü bir bakış açısı sunarken daima bir araştırma faaliyeti içinde olmayı gerektirir. Kendisine konu olan her türlü faaliyeti derinlemesine araştırma, inceleme, ona bir anlam verme, onu derinliğine kavrama ve ona nüfuz etme gayesi taşır (Çotuksöken, 1995, s. 121; Uyanık, 2019, s. 13).

Felsefe denildiğinde birçok kültür ve uygarlığın fikrî olarak katkı sunduğu, pek çok disiplinin kendinden türediği bütün bir varlığı anlamaya yönelik düşünsel faaliyetler anlaşılır. Bu açıdan “Felsefe yahut filozofça iş evveleminde bir düşünce sistemi inşasıdır.” (Duralı, 2016, s. 63). Bu açıdan felsefe, düşünmeyi, bir şeyin esasını kavramayı öğretir ve fikre canlılık verir (Baha Tevfik, 2014, s. 188-189). Felsefe, eleştirel yönü olan rasyonel bir etkinliktir. Düşünceyi; sistemli, tutarlı, refleksif ele alışırla inceleyen bir çabadır (Taşdelen, 2013c, s. 1286). Felsefe, hakikatin araştırılması etkinliğidir (Baha Tevfik, 2014, s. 181). Yöntemli ve sistemli bir şekilde hakikati arama sanatıdır (Çubukçu, 1987, s. 59). Dolayısıyla felsefe, hikmete yol bulmayı sağlayan ilimdir. Hikmetli sözlerde lafız az ancak mana çoktur. Türkçe bunu ifade etmeye elverişli bir dildir. Örneğin Türkçedeki atasözleri ve deyimler, hikmet ifade eden sözlerdir.

“Türk felsefesi ve bu felsefeyi inşa edecek olan akıl, anlayan, yorumlayan ve çözümleyen bir akıldır” (Poyraz, 2005, s. 52). Türkçe; Türk dilinin tarihi, kavramları, söz varlığı üzerine düşünölmeye başlandığı zaman, Türkçenin felsefesi yapılmış olunur. Dolayısıyla Türk felsefesi; Türk dilinde açığa çıkan, Türkçe üzerinden kendini serimleyen ve varlık, bilgi, değer anlayışını yansıtan sistematik, eleştirel düşünce faaliyeti olarak tanımlanabilir.

Uygur’a göre (2012b), “(...) Türklere özgü, Türklüğe yakışan, Türklerce gerçekleştirilen, Türk görüşünü yansıtan bir felsefe sözkonusudur.” (s. 80). Soykan (1998b) da Türk felsefesinden söz edilebileceğini, “Bizde felsefe yok” söylemlerinin bir kenara bırakılmasını ve bu yadsıyıcı tutumdan vazgeçilmesi gerektiğini ifade eder (s. 174).

Türk felsefesi, Türkçe üzerinden yapılan bir felsefeyle mümkündür. Poyraz (2001)², Türkçe ile felsefenin yani Türk felsefesinin mümkün olduğu söyler (s. 373). Ona göre, Türk edebiyatından söz edilebildiği gibi Türk felsefesinden de söz edilebilir. Türk felsefesi, ait olduğu medeniyet içinde, o kültürün düşüncesini yansıtan ve yine o kültürün değerleriyle yoğrulmuş düşünce ürünlerini betimler (Poyraz, 2011, s. 123). Bu bağlamda Türk diliyle üretilen, Türkçe üzerinden yorumlanan felsefî düşüncenin ürettiği dile Türk felsefesi denir.

Türk felsefesi denildiği zaman Türkiye ve Türkçe merkezli bir anlayış kastedilir ve bu dilde üretilen felsefî ürünler anlaşılır (Karakuş, 2005, s. 4). Türk dilindeki hikmet, felsefenin temel disiplinleri olan ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji üzerine sistematik, tutarlı, eleştirel bir bilgiyi temin eder (Uyanık, 2019, s. 13). Hikmet; “Felsefe”, “Düşünme melekesinin itidal üzere olması”, “Uygulamasıyla birlikte olan bilgi, tecrübeyle kazanılan doğru bilgi”, “Hakka uygun düşen söz”, “Söz ve davranıştaki isabet. Her şeyin en mükemmeli”, “Olanı olduğu gibi bilmek” gibi çeşitli şekillerde tanımlanır (Uludağ, 2016, s. 169). Türkçe, varoluşsal dinamikleriyle hikmetin, hakikatin, felsefenin dili olmuştur.

Keklik (1982), Türk milletinin felsefe tarihinde önemli bir yerinin olduğunu söyler. Onun baelirttiğine göre Mesûdî (ö. 956), Türklerin yeryüzünde filozof yetiştiren yedi milletten³ biri olduğunu belirtir (s. 116). Keklik (1982), Türk olan filozofların başında; Fârâbî (ö. 950), İbn Sinâ (ö. 1037), Bîrûnî (ö. 1051), Gazzâlî (ö. 1111), Sühreverdî (ö. 1191), Fahreddin Râzî (ö. 1210) gibi isimleri sayarak (s. 116-121) şöyle der: “(...) Türkler, bir yandan filozof yetiştirmek, bir yandan da diğer İslâm filozoflarını himâye etmek suretiyle, felsefe alanında mümtaz bir mevki kazanmıştır.” (s. 124).

Soykan’a göre (2020); Alman, İngiliz, Fransız felsefesi ayarında dünyada bir Türk felsefesinden söz etmek henüz imkânlı değildir. Çünkü ona göre bu uzun zaman alan bir gelenek işidir. Türkçede Batılı anlamda felsefe yapılmaya başlanalı yüz yıl bile olmamıştır. Ancak o, bunun bir süreç olduğunu sonra gelenlerin bu tecrübeyi daha ileri taşımaları

² Makalede Türkçe ile felsefe yapılabilmesi ifade edilir ve buna ilişkin argümanlar sunulur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Poyraz, H. (2001). Türkçeden geçen felsefe. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 366-373.

³ Bu milletler; Türkler, İranlılar, Araplar, Hintliler, Yunanlılar, Çinliler ve İbranilerdir.

durumunda dünyada bir Türk felsefesinden söz edilebileceğini, Türkçenin kendi özünden, orijinalliğinden hareketle bir çabanın olması durumunda bunun dikkat çekeceğini belirtir (s. 64).

Hilâv'a göre (2010) ise "Türkiye'de bir felsefe geleneği yoktur. Bunun nedeni, dinsel kültürün ve ona dayanan genel dünya görüşünün, özgür düşünceye ve özellikle felsefeye var olma olanağı tanımamış olmasıdır." Bu açıdan o, felsefe geleneğinin olmayışını özgür düşünce ortamının olmamasına bağlar. Yine ona göre felsefe, "(...) ekonomik ve toplumsal temeli, soru sormayı, merakı, arayışı, eleştiriyi, keşfi, icadı, bilimsel irdelemeyi gerekli kılan açık kültürlerde doğar ve gelişir." (s. 577). Aynı şekilde Denkel (1997) de felsefenin ekonomik açıdan refah düzeyi iyi ve özgür düşünce ortamının var olduğu toplumlarda gelişme gösterebileceğini şöyle ifade eder: "Kırda felsefe olmamıştır; ekonomik açıdan böyle bir şeyin gerçekleşmesi beklenemez. Köy ve taşra felsefe üretmez. Düşünce, kentsel ortamı zorunlu kılar; uygarlıklar büyük kentlerde yükselir, ülkeye buralardan yayılır ve etki yapar." (s. 41). Bu açıdan felsefenin vücut bulabilmesi için gerekli birtakım koşullar vardır. Örneğin felsefe, her şeyden önce bir gelenek işidir ve felsefe bir kültür ve medeniyet ortamında yapılır. Özgür düşüncenin, kültürün ve ortamın hazır olduğu bir yerde felsefi düşünce açığa çıkar.

Bıçak'a göre (2017) ise "Felsefenin temel sorularıyla ilgili yeterli düşünce üretimi gerçekleşmediğinden ve üretilenler⁴ hakkında da tartışmalar yapılmadığından, Türkiye'de felsefe geleneği ya da gelenekleri oluşamamıştır." (s. 76). Dolayısıyla felsefi geleneğin oluşması için asıl olan Türk dilinin bilim ve felsefe yani düşünce üretmeye imkân veren bir dil haline gelmesidir. Türkçe düşünerek ve üreterek dil, felsefe dili haline gelir.

Türkçede felsefe geleneği oluşması için özgür bir ortamda fikirlerin tartışmasına, eser üretimine, edebî-felsefi eserler üzerinde düşünmeye önem vermek gerekir. Gelenek, hemen oluşagelen bir vaka değildir. Oluşması yıllar süren, birikim ve emek isteyen bir çabaya işaret eder. Ayrıca farklı fikirlere saygının olduğu bir kültür ortamının da varlığını gerektirir. Bu hususta Bıçak (2017), şunları söyler: "Gelenekler, düşüncelere gösterilen saygı ve verilen değerlerle gerçekleşirler. Türkiye'de üretilmiş düşünceleri küçümsemek, düşünceleri ölüme

⁴ Türkçede üretilen felsefeye dair kaynak eserler literatürü veya örnek felsefi eserler için bkz. Bıçak, 2017, s. 78.

mahkûm etme çabasının bir başka görünüşüdür.” (s. 76). Bu açıdan her fikir değerlidir. Özellikle felsefî bir ortamın imkânı için farklı fikirlere saygı duymak esastır.

Gürsoy’a göre (2006) felsefe ortamı henüz yetkin bir hüviyete kavuşmamıştır (s. 14). Yetkin bir felsefe ortamı için bu uğurda daha pek çok çaba sarf edilmelidir. Ancak o, yine de Türk felsefesinden bahsetmenin mümkün olduğunu düşünür: “Aslında felsefe bilimler gibi evrensel olmak isteyen bir bilgi dalıdır. Fakat ortaya konuluşu milli hususiyetler ve bir medeniyetin kendine has bakış açıları itibarıyladır. (...) Yani bir Türk felsefesinden Türk’e göre bir felsefeden bahsetmek mümkündür.” (Gürsoy, 2013, s. 200). Ona göre “Asıl ihtiyacımız olan şey, felsefe ortamının Türkiye’de daha çok yaygınlaşması ve mümkün olduğu kadar zengin bir felsefe dili oluşmasıdır.” (Gürsoy, 2016, s. 86). Aynı şekilde Akarsu (1983), felsefenin oluşması için dilin gelişmiş olması ve özgür bir ortamın var olması gerektiğini düşünür (s. 49).

Uygur (2012b) da felsefî ortamın bir an önce hazır duruma getirilmesi için çabalamak gerektiğinden söz eder: “Türk Felsefesinin gerçekten iyiliğini dileyen her Türk, gücü oranında: felsefe öğretenler ile felsefe öğrenenlerin, usta ile çırağın felsefenin gelişmesine en elverişli biçimde birlikte yetişebileceği bir ortamın, ne yapıp yapıp kurulmasına önyak olmalıdır.” (s. 103). Bu açıdan Türk düşünce ve felsefesinin daha iyiye gitmesi, ilerlemesi için Türk diliyle üretilen eserlere sahip çıkmalı, dili işlemeli ve Türk tefekkürünü genişletmelidir. Zira Aksan’ın (2005) deyişiyle “(...) diller, işlendikçe, felsefe, hukuk, bilim, teknik alanlarında çeşitli çalışmalar yayımlandıkça, bir eğitim-öğretim dili niteliği kazandıkça gelişir.” (s. 14).

Poyraz’a göre (2011), Türk felsefî birikiminin eksik olması sebebiyle felsefe ortamının yetersizliğinden gem vurulabilir (s. 121). Ancak eksikliği ikame ederek yol almak gerekir. Zira sadece eksikliği dile getirmek çözümsüzlük doğurur. Türkçedeki felsefî birikimi ilerletme adına gayret göstermeli, felsefî bir ortamın oluşması için emek vermelidir ki dil, felsefe için imkânlı bir hâle gelebilsin. Taşdelen’in (2013a) ifadesiyle “(...) bir dilin felsefe yapma imkânı o dilin varlık, bilgi ve değerler alanındaki birikimi ile doğrudan ilgilidir.” (s. 9). O halde Türkçe, felsefenin temel meselelerinden olan varlık, bilgi ve değerler alanına yoğunlaştıkça, bu konularda tefekküre imkân verdikçe felsefî birikim ve ortam hazır duruma gelecektir.

Felsefe, belli bir dil ve kültür üzerinden yapılır, yerli bir kültür ortamında doğar ve yerel bir dilden hareketle yapılır. Yapıldığı dilde anlam bulur ve oradan neşet eder. Çıkış noktası itibariyle yereldir ancak hedefi kuşatıcı olarak evrensele, hikmetin ve hakikatin diline ulaşmaktır. Zira felsefe, kelime anlamı itibariyle “bilgelik sevgisi” demektir. Hikmetin hakikatin, bilgeliğin yolunda olmayı gaye edinen bir disiplindir. Bilgelik arayışıdır. Felsefe, yönelişi açısından evrenseldir ancak ortaya çıkışı itibariyle millî özellikler taşır (Gürsoy, 2006, s. 29). Filozof da o kimsedir ki kendi kültürel ortamındaki düşüncelerini ana dilinde işleyerek onlara mânâ katan, evrensele ulaşmaya çalışan kişidir (Koç, 2015, s. 109). Bu açıdan bakıldığında felsefe evrenselliği amaçlar. Bir toplumda ortaya çıkar ancak evrensele ulaşmayı gaye edinir. Dolayısıyla Türkçe olarak felsefe yapmak demek Türk dilini, düşüncesini ve kültürünü yerel olandan evrensel olana taşımak demektir. Öyleyse yerelden hareketle, Türkçeden hareketle evrensele ulaşılabilir. Felsefenin belli bir dilde üretilmesi onun evrensele ulaşmasına engel değildir.

Özlem’e göre (2020) de “(...) Türkçede yapılan felsefe, zamanla, bu dile dayalı bir felsefe geleneğinin oluşmasını beraberinde getirecektir.” Onun düşüncesine göre Türkçede felsefe yapmak hem bir geleneği oluşturur hem de kültüre katkı sunulmuş olunur: “Türkçede felsefe yapmakla siz bu toprakların kültürüne hizmet etmiş, bu toprakların kültürünün gelişimine katkı sağlamış olursunuz.” (s. 115). Zira düşünce üretimi bir gelenek işidir. Felsefeye veya bir düşünceye sıfırdan başlamanın bir mânâsı yoktur. Düşünce bir geleneğe yaslanıyorsa, bir gelenekten besleniyorsa değerlidir ve üzerine bir yapı inşa edilebilir. Aksi takdirde üzerine bir şey konulamaz ve bir düşünce geleneği de oluşmaz. Zira gelenek, önce olanla sonra olanın bağlantısını gerekli kılar (Soykan, 2020, s. 48).

Taşdelen (2015b), felsefe geleneğimizin olmayışını, Türkçenin varlık yapısına değil, bu yönde yeterli çabanın olmamasına bağlar. Ona göre felsefe ortamı henüz yeterli olgunluğa ulaşmış değildir. Bu açıdan ona göre felsefe geleneği henüz oluşmuş değildir. Mevcut felsefe eserleri, felsefe tarihine dair bilgi veren ve çevirilerle sınırlı eserlerden oluşmaktadır. Ona göre bu da istenilen anlamda orijinal bir felsefe ortamı için yeterli değildir. Felsefi ortam; bilmenin, anlamanın, bilinç geliştirmenin, sorgulamanın aktif olduğu, dilin işlendiği, kavramların üretildiği bir ortamdır. Bu ortam; varlığını sadece kendinde bulmayan, oluşumu için farklı etkenlere de ihtiyaç duyan bir ortamdır. Mesela bir edebiyat ortamının varlığı gereklidir. Hatta Taşdelen’e göre bu, felsefe ortamını önceler, felsefe öncesi zemini oluşturur (s. 12-14). Bu bağlamda Gündoğan (2014), “Bir Türk edebiyatı vardır fakat bir Türk felsefesi

yoktur. Türk felsefesine giden yol, elbette Türk edebiyatından geçecektir.” der (s. 68). Hâlihazırda Türk edebiyatı kavramı sıklıkla kullanılmasına karşın Türk felsefesi kavramı bu sıklıkta ve rahatlıkta kullanılmamaktadır. Bu açıdan Türk edebiyatı kavramı dile yerleşmiş ve teorik zemini oturmuştur. Türk felsefesi de zamanla köklü bir gelenek oluşturacaktır. Dolayısıyla Türk düşüncesinden, sözlü ve yazılı edebî ürünlerden hareketle felsefeye yol bulunabilir.

Edebî ürünlerin felsefe için gerekli olan alt yapıyı temin ettiğini belirten Taşdelen (2015b), bunu şöyle dile getirir: “Her felsefe kültürünün altında, bu kültürü içten içe besleyen, geliştiren güçlü bir sözlü gelenek vardır.” (s. 33). Taşdelen’e göre sözlü gelenek ürünleri her ne kadar doğrudan felsefe olmasa da felsefeye giden yolda dil ve hikmeti oluşturur (s. 43). Örneğin Poyraz’a göre (2005); masal, atasözleri, türküler, destanlar içinde saklı bir hikmet vardır. Bu hikmetin araştırılması Türk felsefesinin zeminini oluşturur (s. 54). Mesela adâlet, sadâkat, erdem gibi felsefesinin etik temel değerleri masal üzerinden işlenerek somutluk kazanabilir. Bu yönüyle masal, doğrudan bir felsefe olmasa da içinde felsefî öğeler taşıyan bir edebî türdür (Taşdelen, 2013b, s. 150, 157).

Türk düşüncesindeki hikmet ya da felsefe, sistemli felsefe eserleri şeklinde değil de daha ziyade edebî ürünler tarzında ortaya konulmuştur. Türk düşüncesi; destanlar, masallar, denemeler, atasözleri, deyimler, nasihatnâmeler, övgüler, yergiler, ağıtlarda; *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, *Atebetü’l-Hakâyık*, *Dîvân-ı Hikmet* gibi eserlerde dile getirilmiştir (Türker Küyel, 2016, s. 708). Bu bağlamda Taşdelen (2013a), 10 ve 11. yüzyıllarda Türkçenin gelişim gösterdiğinden ve üç kültür hareketinden beslenerek derinlik kazandığından söz eder. Türkçenin gelişim göstermesine katkı sağlayan ilk eserler arasında *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ü sayar (s. 4). Felsefesi olmayan bir dilde bu üretimlerden söz edilemez. Bu eserlerin olması dahi Türk felsefesinin varlığına bir delildir. Bu eserler aracılığıyla Türkçe, hikmet ve hakikatin dili olmuştur. Zira Türkçenin hikemî bir yönü, felsefî bir zenginliği vardır. Bu zenginlik, Türkçe üretilen eserlerde kendini gösterir. Bu eserlere bakıldığında Türkçenin sevgi, rahmet şefkat, barış dili olduğu görülür. Bu açıdan Türkçe bir değer dilidir. Heidegger’in (2013) deyişiyle “Dil Varlığın evidir.” (s. 5). Türkçe ise hikmetin evidir.

Gökalp’in (2010) belirttiği üzere “(...) Türklerin felsefeye geri kalmaları, yalnız yüksek felsefe bakımından doğru olabilir. Halk felsefesi bakımından Türkler, bütün milletlerden daha yüksektirler.” (s. 719). Dolayısıyla sözlü gelenek unsurları olan destan, halk hikâyesi,

atasözleri, ağıt, mani, türkü, fıkra, masal gibi edebî ürünler sadece eğlence, gülmece unsurları değildir; bunlarda hikmet saklı olup eğitici, düşündürücü, felsefî yönleri vardır (Taşdelen, 2013c, s. 1285; Taşdelen, 2015b, s. 32). İnam’a göre (2015) de Türkçe felsefe yapılmak isteniyorsa sözcüklerin içinden çıktığı anlam dünyasının iyi anlaşılması gerekir. Bu da Türkçenin kaynaklarında yani masal, ninni, destan, tekerleme, bilmece, türkü gibi halk anlatılarındadır. Ona göre yalnız felsefe metinlerinden hareketle bir Türk felsefesinden söz etmek dar bir bakış açısıdır (s. 40-41).

Nitekim Soykan’a göre (1998a), felsefe yapmanın tek bir tarzı yoktur bu yüzden felsefe değil, felsefeler vardır (s. 99). Aynı şekilde Poyraz’ın (2005) ifadeleriyle “Felsefe yapmanın tek bir batılı tarzı yoktur.⁵ Felsefe değil, felsefeler vardır. (...) Farklı kültürlerin farklı felsefe yapma tarzları vardır ve Türk felsefesinin yolu Türk kültüründen geçer.” (s. 53). Ülken’e göre de felsefe dili halkın konuştuğu dile dayanmalıdır: “Felsefe mahdud bazı mütehasısların uğraştığı bir meslek olmakla beraber, mevzuu “Düşünce”, yani herkesin malıdır. O halde felsefe dili, halkın konuştuğu dile, herkesin bildiği mefhumlara dayanacaktır.” (Ülken’den aktaran Alpyağıl, 2015b, s. 897). Ziya Gökalp ise ilim (bilim) ve felsefeyi birbirinden ayırarak ilmin pozitif ve objektif olduğu için milletlerarası olduğunu ve bu yönüyle felsefeden ayrıldığını söyler. Felsefenin ise bir yönüyle objektif fakat diğer bir yönüyle sübjektif olduğunu bu sebeple de milletlerarası değil, millî özellikler taşıdığını belirterek her milletin kendine göre bir felsefesinin olduğunu ifade eder (Gökalp, 2010, s. 718).

Gündoğan’a göre (2018) ise Alman veya Fransız felsefesinden söz eder gibi bir Türk felsefesinden söz edilemez (s. 43). Bu gayet doğaldır, tabiidir. Zira kültürler, anlayışlar farklıdır. Dolayısıyla felsefe yapılış tarzları da farklıdır. O halde, “(...) yalnızca bir felsefe geleneği değil, felsefe gelenekleri mevcuttur.” (Fazlıoğlu, 2015, s. 172). Zira “Türkçenin düşünce evreninde sürdürülegelen felsefe etkinliği ve birikimi, onu Alman, Fransız, İngiliz felsefelerinden ayıran kendine özgülüğüdür.” (Poyraz, 2011, s. 122). Dolayısıyla burada ifade edildiği üzere felsefenin tek bir yapılış tarzı yoktur. Türk düşüncesindeki ve Türkçedeki felsefe, pek tabii edebiyat eserleri üzerinden de açığa çıkabilir. Orijinal bir Türk felsefesini oluşturabilmek için bu kültürden hareketle düşünce üretmek gerekir.

---

⁵ Başka bir yerde ise şöyle der: “Felsefe yapmanın tek bir tarzı yoktur. Hatta tek bir batılı tarzı yoktur.” (Poyraz, 2018, s. 64).

Peki, bir dilin felsefe dili olması ne demektir? Türkçede felsefe yapabilmek için gerekli olan asgarî şartlar nelerdir? Türkçede felsefe yapmanın olanakları nedir? Türkçe; gramer, söz dizimi, cümle yapısı, vb. özellikleri bakımından felsefe yapmaya uygun bir dil midir? İçerik, mânâ bakımından yeterli zenginlikte midir? Taşdelen (2013a) bunların yeterli olduğunu söyler. Asıl sorunun Türkçeden kaynaklı değil, felsefe yapma geleneğinin olmamasından kaynaklandığını ifade eder. Zihniyetin, bireysel çaba ve yaratıcılığın eksikliğinden söz eder. Türkçede felsefe yapabilmek için felsefî kültür ortamına ihtiyaç duyulduğunu söyler. (s. 1).

Dilin felsefileşmesi, ona yapılan eklerle yani eser üretmekle, bir gelenek oluşturmakla, dilin ifade ve imkân alanını genişletmekle, nihayet dili kullanmakla mümkündür. Tevârüs eden bir düşünce geleneğinin üzerine birikimli yığılmasıyla, eserlerin yorumlanmasıyla bir dil, düşünce üreten felsefî dil haline gelir. Bu da ana dilde düşünce üretmeyi, özgün telif eser oluşturmayı, çeviri faaliyetleriyle başka dillerde üretilen düşüncenin Türkçeye kazandırılmasını ve bunlar üzerine ikinci bir refleksiyonla tekrar düşünülmesini ve hermeneutik çalışmalarla metnin üzerinde şerh, yorum yapılabilmesini gerekli kılar.

Taşdelen'e göre (2013a) Türkçede felsefe yapabilmek için potansiyel vardır. Ancak Türklerdeki felsefe verimsizliği onun potansiyelinde değil, Türkçe felsefe yapabilecek özgün çabaların azlığından kaynaklanır. Nitekim Türkçe; Yûnus Emre, Fuzûlî gibi tefekkür dünyamızın önemli şahsiyetlerini yetiştirmiş bir dildir (s. 5). Bu açıdan bir dilin felsefî dil olmasının en temel göstergeleri dilin zengin olması, çağrışım, imge ve kavramsal ağların güçlü olması, o dilde dili işleyecek olan düşünürlerin yetişmesi böylelikle dilin düşünceye ve tefekküre imkân vermesidir. Ayrıca bir dilde felsefenin yapılmış, yapılıyor ve yapılacak olması dilin felsefe dili olduğuna kanıttır. Böylelikle bir dil; felsefenin, hikmetin ve hakikatin dili olur.

Bütün diller beşerî olmak bakımından eşittir. Bu açıdan bir dilin diğer bir dile üstünlüğü yoktur. Sadece dilin işlenip yorumlanması açısından dilde gelişmişlik söz konusudur. Bu bakımdan şartlar sağlandığında, dil işlenerek mânâyâ hazır olduğunda her dilde felsefe yapılabilir. Tıpkı Âşık Paşa'nın dediği gibi "Kamu dilde ma'ni vardur bilene / Cümle yolda Hak bulındı bulana". "Bilen için her dilde mana vardır; araştıran için de her yolda Hakk'ı bulmak mümkündür." (Âşık Paşa, 2000, s. 957). Bu bağlamda hikmet ya da hakikat, tüm dillerde mündemiçtir. Mesele onu işleyerek açığa çıkartmaktır. Bir dilde felsefe yapmanın yolu, o dili işleyerek düşünce üreten bir dil haline getirmek yani eserler üretmek ve başka

dilde üretilmiş olan düşünceyi aynı şekilde veya yorumlayarak alıp ana dile kazandırmakla mümkündür.

Felsefî eserlerin sayısındaki artış, Türkçenin felsefî bakımından işlenmiş ve hâlihazırdaki çalışmalarla işlenmekte olduğunun bir göstergesidir. Böylelikle Türkiye’de ve Türkçede felsefe, felsefî dil geleneğinin oluşumuna imkân verir. Özlem’in (2020) ifadeleriyle “Hiçbir dil diğerinden üstün değildir; en ilkel bir dil bile, işlendiği takdirde bir kültür dili haline gelebilir.” Ayrıca “Türkçe gelişmiş bir kültür dilidir; Türkçede felsefe ve bilim yapılabilir, yapılmaktadır, yapılması gerekir.” (s. 86). Fakir olan dil değildir, o dille yapılan üretimlerin azlığı ya da noksanlığıdır (Poyraz, 2001, s. 371). Akalın’ın (2014) dediği gibi “Bilimsel bir gerçektir, zengin dil, yoksul dil diye bir ayrım yoktur. Her dil kendi ölçeğinde zengindir, gelişmiştir. Peki, fark nerededir? Fark dillerin işlenmiş olup olmadıklarında.” (s. 638). O halde esas olan eser üreterek dilin işlenmesi ve her anlamda dilin yetkin bir duruma gelmesidir.

Felsefe, Türk coğrafyasına uzak bir mekânda neşet etmemiştir. Felsefenin sistematik bir şekilde ortaya çıktığı topraklar Ege kıyılarıdır. Türkiye topraklarında felsefenin 2500 yıllık bir mâzîsi vardır. Dolayısıyla bu coğrafyada 2500 yıllık bir gelenek devam etmektedir. Birçok Antik Yunan filozofu bugünkü Türkiye topraklarında yaşamıştır. Yani bu coğrafyanın felsefe kültürüne bir aşinalığı söz konusudur. Türk düşünce tarihinde pek çok düşünür Türkçeyi işleyerek onu bir hikmet ve irfan dili haline getirmeye çalışmış, tefekküre imkân vermesi için çabalamıştır. Keklik’in (1986) ifade ettiği üzere; Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), Bîrûnî (ö. 1051), Sühreverdi (ö. 1191), Mevlânâ (ö. 1273), Sadreddin Konevî (ö. 1274) gibi düşünürler öncülüğünde bin yıldan beridir Türkler, ilim ve felsefe yolunda ilerlemektedirler. Türklerin erdemli ve seçkin bir millet olduğunu gerek Doğulu gerekse Batılı düşünürler ifade etmişlerdir. Mesela Schoupenhauer (ö. 1860), Türklerin daima akıl yoluyla iradelerini kontrol ederek temkinli hareket ettiklerini belirtir. “Demek ki Türkler, felsefenin temel şartı olan ahlâk, karakter ve şahsiyet bakımından seçkin bir millettir.” (s. 73- 74).

Uygur (2012b) da aynı şekilde Türk tefekkürünün önemli filozoflar yetiştirdiğinden söz eder: “(...) büyük filozoflar yetiştirmiş olan bir ulusuz biz. Türk düşünürlerin katkısı olmasaydı Rönesans’a ulaşmazdı Avrupa. Descartes’tan yüzyıllar önce Gazali’miz vardı bizim. Nicolai Hartmann’dan daha mı az değerli Farabi’miz? Husserl’den neyi eksik Sühreverdi’nin? Mevlânâ’nın, Yunus’un, Pir Sultan’ın günümüzdeki o ünlü varoluçulardan

nesi daha aşağı?” (s. 58). Türk tefekkürü, her zaman olduğu üzere Cumhuriyet Dönemi’nde de önemli düşünürler yetiştirmiştir. Bu dönemde Türkçenin imkânları ile felsefe yapan ilk isimler arasında Halil Nimetullah (ö. 1957), Mehmet İzzet (ö. 1930), Mehmet Ali Ayni (ö. 1945), Orhan Sadeddin (ö. 1964), Nusret Hızır (ö. 1980), Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974), Takiyettin Mengüşoğlu (ö. 1984), Vehbi Eralp (ö. 1994), Macit Gökberk (ö. 1993), Nermi Uygur (ö. 2005) gibi düşünürler vardır (Vural, 2018b, s. 16). Türkçenin felsefe dili olmasında emeği geçen düşünürlere Türk milletinin vefa borcu vardır. Zira onların sayesinde Türkçe; ilim, felsefe, hikmetin dili olup felsefe yapmaya muktedir olmuştur.

Keklik (1986) de Türk felsefesinden söz edilebileceğini, Türkçeden hareketle bir felsefenin mümkün olduğunu şu sözlerle dile getirir:

Nasıl ki san’at, târîh ve kültürümüzde İslâmiyet’in izleri varsa, Türk filozofları üzerinde de aynı izler mevcuttur. Zâten bu sâyededir ki yüce milletimiz, bugün kabul edildiği mânâda felsefe yapabilmıştır. Bu sebeptendir ki Türk san’atı, Türk tarihi ve Türk dili paralelinde Türk Felsefesi de elbette olacaktır ve olmalıdır: Bu gerçeği inkâr etmeye yeltenmek, güneşi balçıkla sıvamağa kalkışmaktan farklı değildir. (s. 6).

Poyraz’ın (2011) ifadeleriyle ise Türk felsefesinin başlangıcına kültür merkeze alınarak bakıldığında Antik Yunan felsefesi, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların birikimleri “felasife” adını alarak Arapça üzerinden ulaşmıştır. Kindî (ö. 873), Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Miskeveyh (ö. 1030), İbn Rüşd (ö. 1198) gibi filozofların düşünceleriyle işlenmiştir (s. 125).

Felsefenin temeli, düşünme ve soru sormaktan geçer. Sorgulama, eleştirme felsefe için olmazsa olmazlar statüsündedir (Koç, 2009, s. 104). Türkiye Türkçesi de düşünmeye davet ettiği veya soru sormaya imkân verdiği nispette felsefileşir. Ancak burada belirtmek gerekir ki felsefî sorular, gündelik hayattaki sorulardan farklıdır. Felsefe soruları, kavramların anlamını sorgulayan ve anlamda derinleşmeye dayalı olan, merak ve hayret ile varlığa yaklaşarak sorulan “nedir?” temel sorusuna dayanan sorulardır (Uygur, 2012a, s. 18-33).

Felsefe, bir düşünce faaliyeti ve bir refleksiyon alanıdır. Refleksiyon, düşünülen üzerine tekrar düşünerek (teemmül) bütündeki mânâyı verir. Bu özelliği itibarıyla felsefî bilgi, ikinci dereceden bir bilgidir, düşünce üzerine bir düşünce yani refleksiyondur (Bayraktar, 2022, s. 169). Bu ikinci dereceden bakış açısı üst bir bilgiyi, muhtevalı bir görüyü sağlar. Yeniden değerlendirmeye ve üretmeye imkân verir. Bu açıdan felsefe; bilgi, eser, ürün üzerine yeniden bir değerlendirme faaliyeti ve tefekkür alanıdır. Bu yönüyle felsefe, dilin gelişimine imkân verir. Kavramlar üzerinde ikinci bir refleksiyonla tekrar düşünülür. Eserin ifade ettiği

anlam kavranmaya çalışılır. Zira her şey görüldüğü gibi değildir. Tabiat nasıl çeşitli katmanlardan oluşuyorsa metinlerin de öyle anlam katmanları vardır. Felsefi bakış açısı, ikinci bir refleksiyon ve üst bir bakış ile bu anlam katmanlarına nüfuz etmeyi ve onları çözmeyi sağlar.

Felsefi dil, katmanlı bir dildir. Felsefi eserlerde dilin imkân ve sınırlarını zorlayan, yoğun düşünce gerektiren üst bir dil kullanılır. Ancak bu dile zenginlik katar, dilin gelişimini sağlar. Tefekkür neticesinde dile yeni anlam katmanları eklenmiş olur. Örneğin Kant, Heidegger gibi filozoflar Alman dilinin ifade imkânlarını sonuna kadar kullanmış ve onu felsefi dil hâline getirmiş bir düşünürdür. Bu açıdan tefekkürün Türkçe olarak yapılması Türkçe üzerinden varlığa ve bilgiye yaklaşılması, Türk düşüncesinin daha ileri taşınması anlamına gelir. Bu da Türk tefekkür tarihini ileri noktalara taşır.

Türkçenin felsefi bir dil haline gelmesi için onun imkân ve sınırları zorlanmalıdır. Zira bir dilde felsefe yapmak, o dili işlemek, dilin imkân ve sınırlarını zorlamak, özgün fikirler üretmek demektir. Bu da üretilen edebî, felsefi eserlerle mümkündür. Yorumlar üzerinden düşünce üreten ve felsefileşen bir dil ise zenginleşmeye açık demektir.

Bir dilde felsefe yapılabilmesi için kavramları karşılayan felsefe terimlerinin olması gereklidir. Zira felsefe kavram ve terimlerle yapılır (Yavuz, 2010, s. 116). Kavramlar, varlığa ilişkin bilgiyi sunan, onu anlamlandıran düşünce alanındaki unsurlardır (Çotuksöken, 1995, s. 113). Nihad Sami Banarlı'nın ifadesiyle "Felsefe terimleri lisanların 'düşünen kelime'leridir." (Banarlı'dan aktaran Alpyağıl, 2015a, s. 1170). Filozof da sözcükleri konuşturan insandır. Kavramları belli bir bütünde ve bağlamda tefekkür ederek sunan ve kavrama yeni bir düşünce kazandıran, terimler üreten, terminoloji oluşturan kişidir. Bu bağlamda Banarlı, felsefe terimlerine son derece önem verir. Ona göre "Herhangi bir medeniyet dilinin bu çeşit kelimelerden mahrum olması, yahut bir dilde böyle kelimelerin kıtlığı kadar, mevcutlarının uydurma ve sevimsiz olması o medeniyetin gelişmesi yolunda ciddi ve hakîki bir engeldir." (Banarlı'dan aktaran Alpyağıl, 2015a, s. 1170-1171). Çünkü felsefe terimlerini o, tefekkürün gelişmesinde önemli bir etken olarak görür (Alpyağıl, 2015a, s. 1171). Zira felsefe, eleştiri ve sorgulama için vardır. Sorgulamak, var olan üzerine düşünerek onu aşmak ve yeni bir yorumu mümkün kılmak demektir. Bu açıdan felsefe, kavramlar üzerine düşünerek onları yeni bir varoluş zeminine taşır.

Eğer Türkçenin felsefe dili olma yolunda eksik bir dil olduğu söyleniyorsa bu durum dilin yapısından mı, anlatım olanaklarından mı yoksa kavramsal olarak söz varlığı açısından mı kaynaklanmaktadır? Korkmaz (2017), bir dilin felsefe dili olabilmesini onun yapısına ve zenginliğine bağlar: “Bir dilin içinde bulunduğu çağın her yöndeki gelişmelerini karşılayabilecek bir kültür, bilim, sanat ve felsefe dili olabilmesi, onun yapısı ve türetim olanakları açısından işlek olup olmamasına bağlıdır.” (s. 32). Dilde eğer kavramsal anlamda bir eksiklik söz konusuysa bu yine felsefeye müracaat edilerek üstesinden gelinebilecek bir durumdur (Poyraz, 2001, s. 370-371). Çünkü felsefe; kavramlar üzerine düşünür, yeni kavramlar üretir ve onlara anlam yükler. Bu açıdan felsefi olarak dil, varlığa anlam yüklemeyi, onu anlamlandırmayı, olayları algılamayı, bakış açısını, yorum yapabilmeyi sağlar. Böylelikle dil, insanın inşa ettiği önemli bir yapıyı sunar (Duralı, 2020, s. 33-34; Koç, 2015, s. 107). Felsefenin görevi dilin ve düşüncenin sunduğu bu kavramları genişletmek, sözcüklerin anlamını şekillendirmek, onlara yeni bir hayatiyet kazandırmaktır. Bu açıdan felsefe, dil için bir imkân alanıdır. Zira felsefe, kullanılan kelimeleri yenileme, var olan kelimelere yeni anlamlar yükleme, kavram oluşturma gibi görevleri ifa eder. Bu açıdan bakıldığında Türkçede felsefe, Türk düşüncesinden hareketle Türkçenin sorunlarına felsefi açıdan bakmayı, üst bilişsel anlamda bir yapı oluşturmayı ve kavramsal düşünmeyi sağlar.

Türkçenin kavramsal yoksunluğundan söz edilerek felsefi düşünceleri anlatmanın zor olduğu ifade edilebilir. Ancak böyle denildiği takdirde dil, söz dağarcığına indirgenmiş olur (Yavuz, 2010, s. 113). Hâlbuki dil, söz dağarcığının çok daha ötesinde bir varoluşa sahiptir. Üstelik hâlihazırda Türkçeye felsefi kavramlar yerleşmiştir. Türkçede felsefi anlamda yeni kavramlar da üretilmiştir. Dolayısıyla bu anlamda dil, felsefe yapmaya elverişlidir.

Ülken’e göre Türkçede tefekkür dili maalesef geç teşekkül etmiştir. Zira Selçuklularda ve Osmanlılarda ilim ve felsefe kitapları Türkçe değil, Arapça ve Farsça olarak yazılmaktaydı (Alpyağıl, 2015b, s. 897). Dilde Arapça ve Farsçanın etkisi hâkimdi. Ancak Türkçe, edebiyat dilinde diğerlerinden daha erken etkisini göstermiştir. 13-14. yüzyıllarda Orta Asya’da Türk şiiri, nesri ve tasavvuf kitapları Türkçe olarak yazıldı. Ancak felsefe dili ise Arapça olarak kaldı. Bu da Türkçe felsefe dilinin geç teşekkül etmesine sebep olmuştur (Ülken, 1947, s. 136). Bu açıdan Türk devletlerinde Arapça ve Farsçanın devlet dili olarak kullanılması Türkçenin gelişimini yavaşlatmış ayrıca Türk yazı dilinin oluşmasını da geciktirmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren Türkçenin felsefi terminolojisi oluşturulmaya başlanmıştır. Örneğin bu kapsamda Gökberk (1980), Türkçenin felsefe dili

olması yolundaki adımların 1942 yılında atılmaya başladığını belirtir. Bu kapsamda felsefe terimlerinin Türkçeleşmesi için Türk Dil Kurumu tarafından “Felsefe ve Gramer Terimleri” adıyla Türkçe felsefe dilinin terminolojisi oluşturulmuştur (s. 153-154).

Poyraz (2011), Türk felsefesi adına bugüne kadar pek çok çabanın varlığından söz eder. Dolayısıyla ona göre Türkçede felsefe adına epey bir birikim söz konusudur. Erişirgil’in 1957’de yazdığı “*Neden Filozof Yok?*” eserinden bu yana epey yıl geçtiğini, Türk felsefesi üzerine mesai teksif eden Türkiye’de felsefenin durumunu ortaya koyan Hilmi Ziya’dan bu yana epey çalışma yapıldığını ayrıca üniversitelerde birçok felsefe bölümü kurulduğunu hatırlatır. Hâlihazırda bu birikimi alıp üzerine katarak ilerleyen akademik ortamın varlığına da dikkat çeker (s. 124). Tüm bunlar Türkiye’de mevcut felsefî birikimi devam ettiren kıymetli çabalarlardır. Ancak bunlarla yetinilmeyerek devamı sağlandığı ölçüde Türkçede tam mânâsıyla bir felsefe geleneğinin oluşması ve Türk felsefesinden rahatlıkla söz edilmesi mümkün olacaktır.

Sonuç olarak felsefe, dili zenginleştiren, dilin kavram ağlarını genişleten, düşünceye imkân veren bir disiplindir. Türkçeye bu felsefî bilinçle bakmak ve bu bilinçle dili işlemek onu daha ileri noktalara taşır. Zira dil zengin olduğu, kavramsal yapılarının genişlediği, dili işleyen düşünürlerin var olduğu nispette dil felsefilersir. Türkçenin felsefî terminolojisi oluşmuş, Türkçe düşünce üreten bir dil hâline gelmiş Türkçede bir felsefe geleneği oluşmaya başlamış böylelikle Türkçe hikmetin dili olmuştur.

4.2. Türkiye Türkçesinin Felsefî Söz Varlığı

Söz varlığı, Türkçe Sözlük’te “Bir dildeki sözlerin bütünü; söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” olarak tanımlanır (TDKGTS). Korkmaz (1992), Söz varlığı veya kelime hazinesi şöyle tanımlanır: “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı” (s. 100). Söz varlığı için kelime/söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, vokabüler gibi farklı ifadeler de kullanılır. Söz varlığının kapsamına ilişkin Zülfikar (2021) şu ifadeleri söyler:

Söz varlığı ile yalnızca yalın kelimeleri, terimleri değil, yabancı Türkçe ayrımı yapmadan dildeki kelime grupları diye adlandırdığımız tamlamaları (koltuk değneği, seyir defteri, sürçülisan), birleşik isimleri (günaşırı, ikizkenar, Boğaziçi), birleşik fiilleri (örnek olmak, haberdar olmak,

sabretmek), deyimleri (aklına düşmek, suyunu çekmek, sabrını taşımak, iliklerine kadar ıslanmak) hatta atasözlerini de içine alarak söz varlığı terimini öyle tanımlamalıyız. (s. 4).

Söz varlığı; topluma ait olan, bir düşünüşü yansıtan kavramlar dünyasını verir. Bu anlamda söz varlığı, bir dilde bulunan sözlerin bütünü ifade eder. Dildeki sözcükler, kelimeler, terimler, anlatım ifadeleri, deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler (ilişki sözleri), kalıplaşmış ifadeler ve çeviri sözcüklerin oluşturduğu bütünü ifade eder (Aksan, 2004, s. 7). Söz varlığı; bir toplumda kullanılan kavramları ve kelimelere yüklenen anlamları göstermesi bakımından önem arz eder. Bu bağlamda söz varlıkları, kelimelerin macerasını betimler.

Söz varlığı incelemeleri, dil biliminin kapsamında “leksikoloji” biliminde yer alır. Sözcük bilimi, bir dilin kelime varlığını şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi açısından ele alarak türetmede, görev alan birimlerini, birleşik kelimelerini, kalıplaşmış şekillerini, deyimlerini, atasözlerini, alıntı kelime vb. öğelerini inceleyen, bunların köken yapılarını araştıran, şekil ve anlam bilimi açısından geçirdikleri değişme ve gelişmeleri belirleyen dil bilimi dalı olarak tanımlanır (Korkmaz, 1992, s. 100).

Vatan için toprak ne anlam ifade ediyorsa bir dil için de kelimeler ve kavramlar onu ifade eder. Dolayısıyla bir dilin söz varlığı, sahip olduğu birikim o dilin en kıymetli hazinesidir. Bu açıdan söz varlığı, bir dile ait kültürel, düşünsel, felsefî, edebî birikimi ifade eder. Dildeki anlamı, semantiği, sentaktik ve biçimsel özellikleri yansıtır. Bu anlamda söz varlığı, dilin zenginliğini, ifade gücünü, söylem biçimini ortaya çıkarır. Sözcükler, kavramlar üzerinde derin düşünmekle vücut bulur. Söz varlığı, dili kullanan insanların düşünceleriyle, bıraktıkları edebî, felsefî eserlerle şekillenir. Kimi zaman bir mütefekkirin dilinden kimi zaman bir edebiyatçının veya filozofun dilinde mânâ kazanır ve böylelikle günlük dile akseder.

Türkçenin söz varlığı ve kavramsal ağının zenginliği, onunla yapılacak olan felsefî, edebî ürünlerin de zenginliğini, yetkinliğini ve ifade imkânlarının çeşitliliğini belirler. Türkçenin felsefî söz varlığının zenginleşmesi için dilin felsefî dil olarak gelişmesi ve zenginleşmesi gerekir. Bu da dili işlemekle yani dilde felsefî söylem geliştirebilmekle mümkündür. Türkçe, zengin bir söz varlığına sahip olmakla birlikte gerek yapısal (söz dizim, anlam) gerekse kelime dağarcığı bakımından buna uygun bir dildir. Türkçe, kendini geliştirmeye, zenginliğini sürdürmeye meyilli dillerdendir. Her mefhumu ifade etmeye elverişli bir dildir.

Bir dilin gücü; o dille üretilen edebî, felsefî ürünlerle ve ülkenin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik, teknolojik gelişmişlik seviyesiyle yakından ilgilidir. Örneğin teknolojik bir aletin adının Türkçe olması dünyada olan popülerliğini etkiler. Ürün, o adla tüm dünyada yaygınlaşmış olur ve Türkçenin dünyada bilinen bir dil olmasına imkân verir. Türkçe, mantıksal ve matematiksel yapısı itibarıyla gerek söz varlığı gerek biçim özellikleri gerekse ses yapısı bakımından zengin ve sağlam bir dildir, dilin işlenmesi açısından zenginleşmeye açıktır ve düşünürlerce işlenmeyi beklemektedir (Poyraz, 2001, s. 371). Zira yapısal olarak bu kadar güçlü bir dilin muhteva zenginliği açısından daha da ileri gitmesi beklenir. Türkçede eser üretimleriyle, edebî ve felsefî söylem dilini etkin kılmakla, anlatım olanaklarını çeşitlendirmekle muhteva zenginliği sağlanmış olacaktır.

Türkçe, Kutadgu Bilig gibi bir eseri meydana çıkarmıştır. Bu ve bunun gibi eserler Türkçenin nasıl bir edebiyat ve felsefe dili meydana getirebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Türkçe işlendiğinde güçlü eserler meydana getirebilecek kudrettedir. Türkçe, gerek şekil bilgisi gerekse muhteva ve kavramsal olarak söz varlığı bakımından zengin bir dildir. Örneğin dilin dış yapısındaki şekilsel özelliklerden büyük ve küçük ünlü uyumuyla söyleyişte sistemlilik ve düzenin temin edilmesi, ikilemelerle sağlanan kelime tekrarlarının söyleyişe güzellik ve anlam katması, var olan anlamı güçlendirmesi, şiirde redif ve uyaklarla ses benzerliklerinin olması gibi hususlar Türkçenin zenginliğine ve dilin yapı bakımından gelişmiş olduğuna dair örneklerdir (Korkmaz, 2017, s. 656-657).

Türkiye Türkçesinin söz varlığının kökleri onun tarihi dönemlerinde yazılmış eserlerinde saklıdır. 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud (ö. 1102), Türk dilini ve kültürünü tanıtmak, Türkçenin Arapçadan üstün olduğunu göstermek için Dîvânu Lugâtî't-Türk'ü yazmıştır. "Türk Şivelerinin Sözlüğü" anlamına gelen Dîvânu Lugâtî't-Türk, 1074 yılında tamamlanmış ilk Türkçe sözlüktür. Aynı zamanda bu eser, Türkçenin söz varlığı konusundaki ilk çalışmadır. Bu sözlükte Türkçe, konuşulan bütün şiveleriyle yazılmıştır. Eser, Türkçenin ilk sözlüğü ve ilk grameridir. Eserin içeriğinde Türkçenin söz varlığı kapsamında değerlendirilebilecek halk edebiyatının sözlü ürünleri koşuk, sagu, sav gibi ürünler mevcuttur. 15. yüzyılda ise Ali Şîr Nevaî (ö. 1503), Muhâkemetü'l-Lugateyn'i yazarak Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğunu, Türkçenin zenginliğini göstermeye çalışmıştır. İkisi de Türkçeye önem vererek Türkçeyi savunan eser kaleme almıştır. Bu anlamda Türk dilini üstün kılan nitelikler; sözcük dağarcığının zengin olması, Türkçede her kavramı karşılayabilecek sözcüğün bulunması, kelime köküne ve eklere getirilen yeni

eklerle farklı sözcüklerin oluşturulabilmesi gibi niteliklerdir (Akarsu, 1983, s. 52-53; Karahan, 2016, s. 16-17; Şen, 2013, s. 401; Yaman, 2016, s. 88).

Yabancı dilde olan bir kelimenin Türkçede karşılığının olmaması dilin fakir veya söz varlığının sınırlı olduğu anlamına gelmez. Örneğin bir çiçek, yetişme ortamı bakımından bu toprakların iklimiyle uyumlu değilse bu dile olamayabilir gayet tabiidir (Gülsevin, 2021b). Çünkü kelimenin varlığı; kültürle, coğrafyayla, toplumun o kelimeye olan ihtiyacıyla ve kelimenin hayatta karşılığının olmasıyla yakından ilgilidir.

Türkçenin söz varlığının az olduğunu sebep göstererek Türkçenin zengin bir dil olmadığını söylemek dil bilimine göre doğru değildir çünkü bir dilin zenginliği, sadece söz varlığına bakılarak anlaşılamaz. Dil, zengin bir kelime hazinesine sahipse, bunları dile getirecek ifade kudretine sahipse o dil zengin sayılır (Karahan, 2016, s. 34). Dilin zengin olması ya da fakir olması o dildeki söz varlığının sayısı ile irtibatlıdır, dilin zenginliğini belirlemede söz varlığının sayısı önemli bir etkidir ancak tek kıstas bu değildir. Söz varlığı haricinde dilin zenginliğini belirleyen başka ölçütler de vardır. Bu doğrultuda Aksan (1974), bir dilin zenginliğini belirlerken sadece söz hazinesinin darlığı ya da genişliğinin ölçü olarak alınamayacağını belirtir (s. 203-204). Dolayısıyla bir dilin zengin olup olmamasında söz varlığı bir ölçüttür ancak tek ölçüt değildir bu sebeple dilin zenginliği sadece söz varlığına bağlı kalarak anlaşılamaz.

Bu minvalde mesela bir dilin zenginliğini belirlerken söz hazinesi kadar anlatım gücü ve incelikleri de önemlidir (Aksan, 1974, s. 207). Asıl zenginlik dilin anlamsal boyutundadır. Çünkü dil; anlatım olanaklarıyla, semantik ilişkileriyle, söylem çeşitleriyle, çağrışımlarıyla değer kazanır ve o nispette zenginleşir. Dilin söz varlığını zengin kılan bir başka ölçüt, o dilin kendi kökeninde eylemlere sahip olmasıdır. Örneğin Türkçede; gel-, yap-, git, koş- gibi eylemler vardır. Bir başka kıstas, temel kavramların o dilin kendine ait olmasıdır. Örneğin organ adları ve sayılar el, kol; bir, on ve benzeri bunlar arasında sayılabilir. Bir diğer kriter yeni kelime kazandırmanın imkânı meselesidir. Türkçe, sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime türetmeye açık bir dildir. Dildeki soyut kavramlar, söz varlığını belirlemede başka bir ölçüttür. Bir başka husus da deyim ve atasözleri, eş-yakın-zıt anlamlı sözcükler, ikilemeler vb. söz yapılarının bolluğudur. Zira bu husus da anlatım ve düşünce imkânlarını çeşitliliğini sağlar (Yaman, 2016, s. 87).

Türkçenin diğer dillerde olmayan anlamsal kendine özgü oluş felsefesini Soykan (2003) şöyle açıklar:

Türkçenin kendine özgü felsefesini, nesneleştirme biçimini daha iyi görebilmek için yabancı dillerden Türkçeye bakmanın büyük yararı vardır. Örneğin, batı dillerindeki “aspekt” sözcüğünün (İng.-Fr.: “aspect”, Alm.: “Aspekt”) hem “bakış açısı” hem “görünüş” anlamında olması Türkçeden dünyaya bakan bizim için anlaşılır gibi değildir. Bu neden böyledir? Çünkü Türkçede “bakmak” ve “görmek” arasında önemli bir ayrım vardır ve bu ayrım batı dillerinde yoktur. Türkçede bakmak, edimin öznenen nesneye doğru olan yönünü gösterir, böylece nesneye varılınca görme gerçekleşir. Görmek, edimin öznenen nesneye doğru olan yönündedir. Bu nedenle bakıldığı halde görülmeyebilir. Hatta Türkçede “bakar kör” diye bir söz vardır. Oysa batı dillerinde bakılınca görülür, edimde Türkçedeki gibi iki ayrı yönülük yoktur. O nedenle “aspekt”, hem bakış açısı hem de görünüş olarak kullanılabilir. (s. 73).

İletişimin olanaklarının artması, bilim ve teknikteki ilerlemeler, edebî ve felsefî eser üretimleri, dilin zenginliğine katkı sunar. Ayrıca dile yeni sözcüklerin girmesi, insan hayatına yeni giren ürünlere karşılık bulunan kavramlar (örneğin bilgisayar gibi) dilin ifade alanını zenginleştirir. Öyleyse söz varlığı denilince köken bakımından tamamen Türkçeye ait olan sözcükler mi yoksa artık Türkçeleşmiş, dile yerleşmiş sözcükler mi anlaşılmalıdır? Burada ikincisi yani artık dile yerleşen ve Türkçe kabul edilen sözcüklerin Türkçe söz varlığına dâhil edilmesi yerinde olacaktır (Yaman, 2016, s. 86). Çünkü “Türkçe nedir ve ne Türkçedir?” diye sorulduğunda sadece etimolojik kökeni Türkçe olan sözler Türkçeye dâhil edilmez. Türkçe en genel anlamıyla “Türklerin konuştuğu ve yazdığı dillerin genel adı” olarak tanımlanır (TDKGTS). Dolayısıyla Türkçe en temel anlamda Türklerin konuştuğu ve yazdığı dildir. Bu dilin içinde ne varsa Türkçe kabul edilir. Örneğin; göz, gözlük sözcükleri ne kadar Türkçe ise kitap sözcüğü de o kadar Türkçedir. Etimolojik kökeni Arapça olabilir ancak Türkçedir. Mesela televizyon sözcüğünün kökeni Fransızca olsa da dile yerleştikten, kullanıldıktan ve Türkçe sözlükte yer aldıktan Türkçedir. O halde akademisyen, üniversite, bisiklet, ceket, ekran, film, fermuar, metro, otobüs, otomobil, telefon gibi sözcükler de her ne kadar etimolojik kökenleri farklı olsa da Türkçedir (Gülsevin, 2021b).

Diller daima etkileşim halindedir. Ülkeler arası kültürel alışverişin hızlanması dile yeni kavramların eklenmesine imkân vermiştir. Dildeki gelişmeler uzun bir süreçte gerçekleşir. Dildeki değişim sözcüklerde, söz varlığında kendini gösterir (Dilçin, 1983, s. 23). Banarlı (2007), imparatorluk dilleri olarak saydığı Latince, Arapça, İngilizce ve Türkçenin öz dil olmadığını hatta yeryüzünde hiçbir kültür ve medeniyet dilinin öz dil olamayacağını ifade eder (s. 22-23). Mesela Osmanlı Türkçesi, bir imparatorluk dilidir. İçinde sadece Arapça ve Farsça kelimeler değil, diğer milletlerin dillerinden de kelimeler bulunur. Bu durum Türkiye

Türkçesi için de geçerlidir. Hatta diller arasında etkileşim söz konusu olduğu için birbiriyle temas halinde olan tüm diller için bu durum geçerlidir (Kartallıoğlu, 2017, s. 44). O halde, yaşayan, farklı kültürlerle temas halinde olan her dil mutlaka birbirine kelime alıp verir. Bu sebeple her dilde başka bir dilden alınan kelime vardır. Saf dil, öz dil anlayışı dilin gelişimine aykırı olduğundan kabul edilemez (Gülsevin, 2021b). Diller arası etkileşimin olması zenginliğin bir göstergesidir. Ayrıca bu etkileşim, felsefî dilin teşekkülü açısından da bir zenginliktir. Zira Koç'un (2011) ifadeleriyle "(...) Türkçenin felsefe dili haline gelmesinde geçmişten bugüne Türkçenin etkileşim halinde olduğu ve felsefe açısından verimli bir ortam oluşturan dillerin farklı anlam zenginliklerinin dilimizin kavrayış kapasitesine ve ifade gücünü geliştirebilmesine yaptığı katkıları fark edebilmek önemlidir." (Koç, 2011, s. 59).

Tarihsel süreçte Türkçe, birçok dille münasebette olmuş, birçok dilden etkilenmiş ve o dilleri etkilemiştir. Başka milletlerin dillerinden kelime almış ve onlara kelime vermiştir. Diller alışveriş içinde olduğundan bu durum tabii bir sonuçtur (Karahana, 2016, s. 24). Mesela 10 ve 11. yüzyıllarda İslâmiyet'in etkisiyle Müslümanlaşan Türkler, Arap harfleriyle eserler meydana getirmişlerdir (Şen, 2018, s. 126). Üstelik Türkler, 11. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Arap alfabesini kullanmışlar ve bu alfabe Türklerin en uzun kullandığı alfabe olmuştur (Şen, 2013, s. 400). Dolayısıyla uzun bir dönem bu alfabenin kullanılması etkileşimin yoğun olmasına sebebiyet vermiştir. Zaten bu kadar uzun bir dönem bu alfabenin kullanılması neticesinde etkileşimin olmaması düşünülemez. Dolayısıyla Türkçe, Arapça ve Farsça ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bu bağlamda elbette yapısında o dillerden unsurlar taşır ve bu durum tabiidir. Aldığı kelimelerden bazılarını Türkçeleştirmiştir. Her ne kadar köken olarak etimolojik olarak bu kelimeler yabancı da olsa dilde kullanıldığından aslında Türkçeleşmiş sayılır. Böylelikle Türkçenin söz varlığına dâhil olmuşlardır. Bu anlamda bir sözcük köken olarak Arapça veya Farsça olsa da dile yerleşmiş, Türkçeleşmiş ise ve Türkçe sözlükte yer alıyorsa artık Türkçe kabul edilir.

Çeşitli dillerden etkilenmiş olan Türkçe, aldığı kelimeleri kendi yapısına uygun hale getirerek düzenlemiş ve bunları kendi diline mâl etmiştir⁶ (Zülfikar, 2021, s. 10). Böylelikle Türkçeye yabancı dillerden girmiş pek çok kelime lafız ve mânâ açısından Türkçeleşmiştir. Dolayısıyla bir sözcüğün köken itibarıyla Arapça, Farsça, Fransızca veya başka bir dilden olması, onun Türkçe kabul edilmesine engel teşkil etmez. Çünkü dile yerleşmiş, mânâsı

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zülfikar, H. (2021). Türkçenin söz varlığı, zenginlikler, kayıplar. *Türk Dili*, (838), 4-10.

herkes tarafından benimsenmiş kelimeler artık Türkçe sayılır ve Türkçe sözlükte de bu sebeple yer alır.

Anadolu'ya gelinceye kadar verilen ürünler ve Anadolu'da yazı dili olmasından sonraki süreç göz önüne alındığında Türkçenin söz varlığının geniş olduğu söylenebilir (Aksan, 1974, s. 204). Türkçe Sözlük'ün 1945 yılındaki ilk baskısında 25.574 madde başı, 6.530 madde içi olmak üzere toplam 32.104 söz varlığı vardı (Türkçe Sözlük, 2011, s. XVI). Aradan geçen zamanda dile yeni sözlerin eklenmesiyle, kelime türetilmesiyle, yeni terimlerin üretilmesi ve yabancı terimlere Türkçe karşılıkların bulunmasıyla ve halk ağzında yaşayan sözcüklerin eklenmesiyle söz varlığı zenginleşmiştir. Türkçe Sözlük'ün 2011'de yapılan on birinci baskısında⁷ 77.005 madde başı ve 15.287 madde içi olmak üzere toplam 122.423 söz varlığı bulunmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011, XXI). Hâlihazırda bu söz varlığı çok daha zenginleşmiştir. Türkçe Sözlük'ün 2023 yılında yapılan on ikinci son baskısında ise 132.334 söz varlığı, 82.135 madde başı ve yaklaşık iki milyona yakın sözlük metni bulunmaktadır. Türk dilinin ilk sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te yaklaşık on bin söz varlığı olduğu ve bugün geline nokta düşünüldüğünde geçen yüzyıllar içinde Türkçenin söz varlığının genişlediği ve her gün daha da zenginleştiği görülebilmektedir.

1997 yılında TDK genel ağ sayfası kullanıcıların ziyaretine açılmış ve sanal ortamda Türkçe Sözlük ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu kapsamda adımlar atılarak 2002'de "Güncel Türkçe Sözlük" genel ağda kullanıma sunulmuştur. Böylelikle Türkçenin güncel sözlüğü oluşturulmuş ve dile yeni giren sözcüklerin sözlüğe girmesine de imkân sağlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011, XIX). Dolayısıyla Türk Dil Kurumu genel ağdaki Güncel Türkçe Sözlük, sürekli güncellenmekte⁸, dile yeni kelimeler girmekte ve böylelikle söz varlığı daha da artmaktadır.

Ağızlarda kullanılan kelimeler, artık kullanılmayan ve sözlüğe geçmemiş kelimeler de düşünüldüğünde söz varlığının çok daha fazla olduğu anlaşılabacaktır. TDK genel ağında yüz seksen beş bini aşkın bilim ve sanat terimi mevcuttur. Derleme sözlüğünde iki yüz on sekiz

⁷ 11. baskıya ilişkin TDK genel ağdaki bilgi: "Dilde yaşayan gelişmelerin yansıtıldığı Türkçe Sözlük'te söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı, madde başı ve madde içi toplam 92.292 söz, Türk edebiyatından seçilmiş 34.672 örnek cümle, 1.454.903 sözden oluşan sözlük metni bulunmaktadır." (Kaynak: <https://tdk.gov.tr>).

⁸ Güncellendiğine dair bilgi: "Türk Dil Kurumunun 1945'ten beri yayımlanan Türkçe Sözlük'ünün 2011 yılında yapılan 11. baskısından gözden geçirilip güncellenmiş olarak genel ağdan sunulan sürümüdür. Türkçe Sözlük dilimizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak sürekli güncellenmektedir." (Kaynak: <https://sozluk.gov.tr/>).

bine yakın söz varlığı vardır. Hepsiyle toplamda 600 bini aşkın söz varlığına sahip bir Türkçe vardır.

Sözlükler, söz varlığını geleceğe taşıyan ve kuşaklar arası aktarıma imkân sağlayan bir dilin önemli eserleridir. Sözlükler sayede Türkçenin söz varlığı kayıt altına alınır. Ayrıca dilin terimlerinin oluşturulması, dil üzerine araştırmaların yapılması, sözlüklerin hazırlanması, derlemelerin yapılması söz varlığının tespitinde önemli olmakla birlikte dili zengin kılar. Bu anlamda Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk dilinin ilk sözlüğüdür. 1074 yılında tamamlanarak Halife Muktedî Biemrillah'a sunulmuş olan eser, Türk dilinin söz varlığı verilerini içerir. İçinde Türk yazı dillerinin, lehçelerinin ve ağızlarının dil özellikleri olmakla birlikte dokuz bine yakın söz varlığını barındırmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011, s. XV).

Türkçede modern felsefe ve bilim terimlerinin ortaya çıkışını Kara (2005), birkaç maddede anlatarak bunu Osmanlı ve İslâm dünyasındaki modernleşme hareketlerine bağlar. Onun ifade ettiğine göre, modern okulların yaygınlaşması ve bunun neticesinde yeni telif ve tercüme eserlerin ortaya çıkması, eski ile yeni (geleneksel eğitim ile modern eğitim) arasında dilsel anlamda uyum arama çabası gibi sebeplerle felsefe ve bilim terimlerine ihtiyaç duyulmuştur. Felsefe dersleri için hazırlanan ilk telif ve tercüme eserlerde dilin Arapça ve Fransızca kelimelerden oluştuğu görülür. Bu da dönem itibarıyla Türkçenin felsefe terimlerinin henüz oluşmadığına işaret eder (s. 23-27). Taşdelen (2013a), Türkçenin bir felsefe dili olmasını, bu dönemde yazılmış felsefe sözlükleriyle Osmanlı'nın son dönemine rastladığını ifade eder (s. 5).

Türkçe felsefe dilini tesis etmek amacıyla oluşturulan sözlüklerine bakıldığında Rıza Tevfik (ö. 1949), *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* adlı eseriyle Türkçede ilk felsefe sözlüğünü yazmıştır (Alpyağıl, 2015a, s. 77). Rıza Tevfik, yazdığı bu eserle felsefe terimlerinin gelişimine katkı sunmuştur. Latin harfleriyle yazılan ilk felsefe sözlüğü ise Namdar Rahmi Karatay'a (ö. 1953) ait olan *Felsefî Meslekler Vokabüleri* adıyla yayımlanan sözlüktür (Alpyağıl, 2015a, s. 463).

1942 yılında Türk Dil Kurumunca *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* hazırlanmış böylelikle Türkçe felsefe dilinin gelişiminde önemli bir adım atılmıştır (Kaynardağ, 2002, s. 77). Daha sonra 1975 yılında Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* hazırlamıştır (Alpyağıl, 2015b, s. 298).

Bunların yanında çeviri felsefe sözlüğü eserleri de vardır. Örneğin, ilk çeviri Türkçe felsefe sözlüğü 1943'te *Felsefe Sözlüğü I* adıyla Lûtfi Ay tarafından yayımlanmıştır. Yine bir başka çeviri felsefe sözlüğü Osman Pazarlı tarafından çevrilen 1944 tarihli Cuvillier'in *Küçük Felsefe Sözlüğü* eseridir (Alpyağıl, 2015a, s. 927). Bir diğeri de İsmail Fennî Ertuğrul'un *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe* adlı eseridir. 1967 yılında Orhan Hançerlioğlu, ise Varlık Yayınlarından çıkan *Felsefe Sözlüğü*'nü yayımlamıştır. Bu eserinde Türkçe, Fransızca felsefe terim ve sözcüklerine yer vermiştir (Alpyağıl, 2015b, s. 263). Hazırlanan tüm bu sözlüklerle Türkçe felsefe dilinin gelişimine katkı sağlanmıştır.

Dil, her ne kadar gündelik olarak kullanılsa da onu ilmî ve felsefî olarak incelemekle dilde derinlik kazanılmasına, böylelikle bir felsefe dilinin oluşumuna olanak sağlanır (Yavuz, 2010, s. 115). “Türkçedeki felsefeyi ortaya çıkarmak, her şeyden önce, onun sözcüklerinin, deyiş ve cümlelerinin nesne ve olayları adlandırma, anlamlandırma tarzlarına bakmayı gerektirir.” (Soykan, 2003, s. 70). Felsefe, dildeki kavramların yeni anlamlar kazanmasını sağlar. Bir dilde felsefe dilinin teşekkülü, dile yeni kavramların girmesi bakımından önemlidir. Böylelikle kavramların kullanım alanını genişleterek dile zenginlik katar. Dile yeni bir soluk getirerek söz varlığının genişlemesine katkı sunar. Felsefe, dilin ifade gücünü artırır. Fikrin inşasında dili etkin kılarak ve işleyerek ona mânâ kazandırır.

Felsefe; düşünce ve dil ile yapılan, dilin kavramları üzerinde düşünülerek icra edilen bir faaliyettir. Bu anlamda felsefe, bir dil üzerinde hayat bulur ve dil üzerinden bir inşayı mümkün kılar. Dil, edip ve filozofların elinde işlenerek gelişir. Zira kelimelere felsefî, ilmî mânâyı kazandıran edipler, filozoflar, bilginlerdir (Keklik, 1986, s. 29). Türkçenin söz varlığının zenginliğinde ediplerin ve filozofların katkısı mühimdir. Böylelikle kavramlar, farklı mânâlar kazanır. Felsefenin dile olan etkisi onun sürekli tazelenmesini temin ederek, çok boyutlu ve bütüncül düşünceye imkân vererek dilin gelişimini sağlamaktır. Dilin zenginleşmesi, anlam ufğunun derinleşmesi için felsefî dile ihtiyaç vardır.

Felsefe, dilin gelişimi için gerekli olan fikrî malzemeyi temin eder. Çünkü her dil, gelişmeye muhtaçtır. Rıza Tevfik'in deyişiyle “(...) hiçbir lisân mükemmel değildir, dâimâ tekemmül etmektedir.” (Rıza Tevfik'ten aktaran Alpyağıl, 2015a, s. 177). Dilbilimcilere göre de aslında her dil eksiktir. “Yani her dil hangi düzeye gelmiş olursa olsun, daha fazla gelişmeye açıktır.” Dolayısıyla hiçbir dil, kendi zatında/özünde mükemmel değildir. Dil, o dili kullananların çabalarıyla kültür, ilim, edebiyat, felsefe dili haline gelir (Özlem, 2020, s.

81-83). Zira dil yaşayan bir canlı gibidir. Kavramlar kullanılmadıkça, işlenmedikçe hayatıyetini kaybeder. Dili, o dili konuşan ve o dilde düşünce üreten insanlar mââmûr eder.

Felsefe, belli bir dil ve kültürde oluşur. Kaynardağ'ın (2002) ifadeleriyle “Felsefe için ulusal dil gerekir, bütün uluslar felsefeyi kendi dillerinde yaparak başarı göstermişlerdir.” (s. 6). Dil ve kültürün özellikleri felsefeyi de şekillendirir. Bu da bilinçli bir çabayı gerekli kılar. Türkçe düşünmeyi gerektiren bu çaba, dilin kendine özgü kavramsallaştırma ve bilme tarzını açığa çıkarır (Soykan, 1998c, s. 30-31). Bu anlamda Uygur (2012b), bir ülkedeki felsefenin durumunu, o ülkenin dilinin gelişim durumuna bağlar. Bu sebeple o, felsefenin gelişmesini Türkçenin gelişmesine bağlar ve bu ikisinin birlikte işlediğini söyler (s. 77-79). Dolayısıyla Türkçenin gelişmesinin aslında felsefenin gelişmesine bağlı olduğunu düşünür.

Dil üzerinden varlık kazanan, yapıldığı kültürde ve dilde ifadesini bulan felsefe, dilin gelişimi için bir imkânı barındırır. Bu imkân hem düşünmeyi, anlamayı, tefekkürü sağladığı gibi hem de felsefî dil üzerinden kendini, başkasını, toplumu ve bütün bir dünyayı anlamayı da sağlar. Çünkü felsefî dil; düşünceyi, idrâki ve tefekkürü besler. Dil olmadan düşünülemez gibi felsefî dil olmadan da düşüncenin derinliklerine nüfuz edilemez.

Dil, düşünceyi hem biçimlendiren hem de aktaran bir yapı sunar (Aksan, 1998, s. 15). Dil, böylelikle düşüncenin ifade aracı olur. Bu anlamda dil, düşüncenin anahtarıdır. Hakikatin, idrâkin bir uzantısı ve aletidir. Varlığı anlamlı kılması, var olanı betimlemesi, varlığa ait anlayış ve kavrayışı sunması bakımından önemlidir. Dil, düşüncenin form alanıdır. Dolayısıyla bilginin form kazandığı ve düşüncenin serimlendiği yerdir. Dil, düşünce kalıbından geçerek ifade imkânı bulur ve düşünceyi yansıttığı oranda felsefileşir. Bu anlamda felsefeye ait zemin düşüncede bulunabilir. Bu sebeple dil, düşüncenin yansımasıdır. Düşüncede ne varsa dile de o yansır.

Varlık, dilde anlam kazanır ve açığa çıkar. Bu sebeple Heidegger (2013), “Dil, Varlığın evidir. Dilin meskeninde insan ikamet eder. Düşünenler [Filozoflar] ve şiir yazarlar [edipler] bu meskenin koruyucularıdır.” demiştir (s. 5). Bu söylemiyle Heidegger, varlığı hem somutlaştırmış hem de varlığın ancak dilde mesken tutabileceğini ve anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Varlığın hakiki anlamda anlaşılması, ona felsefî düşüncenin katılmasıyla mümkündür. Zira belli bir mantık, tutarlılık, eleştirelilik, düşünsellik dizgesi içinde varlık anlam kazanır.

Dile felsefenin katılması demek, dilin ifade imkânlarının gelişmesi, dilin sorgulama ve yorumlama bilincinin artması demektir (Taşdelen, 2015b, s. 21). Böylelikle dile hak ettiği değer verilir ve dil gelişim imkânı elde eder. Dil; anlama, anlamlandırma ve yorumlama üzerinden kendini inşa eder. Varlığa ve varoluşa yine dil ile anlam katılır. İnsan, varoluşunu dil ve düşünce ile anlamlandırır.

Felsefe; dilin imkânları içinde var olur, kendini dil ve düşünce üzerinden inşa eder. Filozof; kavramlar üzerine düşünerek, sözcükleri işleyerek felsefe yapar. Dilin imkânları dâhilinde düşüncelerini dile getirir. Türkiye’de felsefe yapmanın, düşünceyi serimlemenin imkânı Türkçeyi kullanmaktan geçer (Taşdelen, 2015b, s. 264-266). Peki, Türkçenin felsefi söz varlığı ne düzeydedir? Türk dili ve kültürü, nasıl bir felsefi oluşumdan geçmiştir? Türkçe, felsefi söylem dili üretebilmiş midir? Mengüşoğlu (1988), Türkçenin felsefe dili olarak az işlendiğinden söz eder: “Bizim dilimiz felsefe bakımından az işlendiği için kavramların anlamını ancak günlük dildeki anlamı ile ele alabiliyoruz. Halbuki Batı dillerinde durum öyle değildir. Her filozof kavramlarını hangi anlamda kullandığını belirtmek zorundadır; çünkü her kavram daha öne çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.” (s. 56). Türkçenin ifade olanakları zenginleştikçe, dil edip ve filozoflar tarafından işlendikçe o nispette düşünce dili haline gelecektir.

Gülsevin (2018), bir kelimenin ana dilde tek bir kavramı, nesneyi veya eylemi karşılayabildiğini “Fakat zamanla dil işlendikçe ‘bir kelime’ çeşitli anlam değişimleriyle (anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam kötüleşmesi, anlam iyileşmesi vb.), ilk-temel anlamının dışında da başka nesneleri, eylemleri veya kavramları karşılayabilir.” duruma geldiğini ifade eder (s. 446). Bu da dilin kendini yenilemesiyle ve zenginleşmesiyle yakından ilgilidir.

Düşünce, belli bir dil üzerinden açığa çıkar. Felsefe, dil ve düşünce ile mevcudiyet gösterir. Felsefi dil, düşüncenin ifade imkânlarını zorlayarak gelişir. Bir anlamda felsefenin sınırları dilin sınırlarıdır (Gürsoy, 2006, s. 23). Bu açıdan Türkçe de felsefe dili olarak geliştikçe ve zenginleştikçe düşüncenin dili olacaktır. Nitekim Türkçede felsefe yapmak, Türkçenin imkânlarından, söz varlığından hareketle düşünce üretmek demektir. Türkçe felsefe sözlükleri ve Türkçede felsefi eserlerin varlığı, Türkçenin felsefi söz varlığı ve bir düşünce dili olması bakımından önemlidir.

Felsefe dilinin özelliklerini Taşdelen (2015b) şöyle ifade eder: “Kavramsal ve terimsel yapısı gelişmiş bir dil”, “sanat, edebiyat ve mitoloji ile zenginleşmiş bir dil”, “varlığı ve varoluşu ifade edebilme potansiyeli olan bir dil” (s. 19-20). Bunlara düşünce üretebilen bir dil, sorgulamalara ve eleştiriye açık bir dil olmak da eklenebilir. Dil, felsefî düşünceye sahip olduğu nispette kavramlar derinlik kazanır ve anlamsal olarak zenginleşir.

Kaynardağ’ın (2002) belirttiğine göre dilin felsefî önemi Türkiye’de geç anlaşılmıştır. Hâlbuki felsefe dilin gelişimine imkân vererek, kavramlar ve dil üzerinden yapılır (s. 5). Kavram, anlama bürünüp belli sesleri zihinde çağrıştırarak düşünceyi ortaya çıkarır. Düşüncenin dil kalıbına dökülmesi de sözü ortaya çıkarır. Sözü yazıya geçirilmesiyle ise kelime ortaya çıkar (Duralı, 2003, s. 253). “Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlama’yla (abstraction) dile dönüşen yönüdür.” (Aksan, 1998, s. 41). Dilin felsefe yapma gücü, kavramsal açıdan zengin olmasına bağlıdır. Gramer açısından dilin sağlam olması, kavramsal zenginlik ve zihnin sistematik işleyişi felsefe yapmaya imkân verir (Poyraz, 2001, s. 367).

Bir felsefe dili; kendi kavram varlığı, söz dizimsel (sentaktik) ve anlam bilimsel (semantik) olarak kuruluş tarzıyla var olur (Soykan, 1998c, s. 31). Sentaks, dilin yapısıyla ilgiliyken; semantik terimlerin anlamlarıyla ilgilidir. Türkçe, söz dizimi ve anlam bilimi açısından zengin bir dildir. Çünkü Türkçede cümlelerin devrik ve kurallı olmasına ve vurguya göre kelimelerin yerleri değiştirilebilmekte ayrıca fiilimsilerle cümleyi bitirmeden birbirine bağlayan yapılar oluşturulabilmektedir. Bu da anlatıma zenginlik katmakla birlikte dilin söz dizimi açısından zengin olduğuna bir delildir.

Türkçenin semantik anlamda zengin bir dil olduğuna ilişkin bir delil şudur ki bir sözcük cümle içinde hem olumlu hem olumsuz mânâya gelebilecek şekilde kullanılabilir. Bu da anlamın cümlede mi yoksa sözcükte mi olduğu problematiğini ortaya çıkarır. Bu meseleye ilişkin Doğrucan A. ve Doğrucan M. F. (2019) şu ifadeleri kullanır:

Dilin anlamlı ana biriminin tümcede mi yoksa sözcükte mi olduğu sorunu, dilde genel manada anlam-bağlam sorunu inşa eder. Bazen tümcenin kullanımsal olarak kazandırdığı anlam, sözcüğün kendisinin sahip olduğu anlamın tam zıttına yerleşebilmektedir. Mesela “bitmek” kelimesi, tükenmek, ortadan kalkmak, yok olmak gibi olumsuz referanslara sahipken, tümce içerisinde kullanılış biçimi, onu, varlığa gelmek, ortaya çıkmak kavramlarıyla ilişkili hale getirebilmektedir. “Yerden ot bitti.” derken, bitmek kelimesi, bağlamın belirlediği bir anlama sahip olmuş olabiliyor (s. 450).

Türkçenin söz dizimsel (sentaktik) ve anlam bilimsel (semantik) yapısına bakıldığında Türkçenin matematiksel bir söz dizim yapısına sahip olduğu görülür. Örneğin, “Evin kapısı bütün gece açıktı.” cümlesinde “evin kapısı”, “bütün gece” ve “açıktı” sözcükleri üç ayrı birimi teşkil eder. Bu üç ayrı birim cümlede farklı şekillerde yer değiştirebilir ancak cümlelerin anlamı bozulmaz (Soykan, 1998a, s. 99-100). Çünkü Soykan’ın (2011) tespitine göre Türkçede sentaks, anlamı belirlemez. Sadece vurguyu belirler. Yüklemine yerine göre vurgu değişir bu bir anlatım zenginliği sunar. Dolayısıyla Türkçede cümlelerin anlamı, söz dizimine bağlı değildir. Bu Türkçenin önemli bir özelliğidir. Çünkü cümlede sözcükler yer değiştirirse de anlam değişmez. Örneğin, “Ali / geçen yıl / Ankara’da / bir ev / kiraladı.” cümlesinde beş öge 120 farklı şekilde yer değiştirirse bile anlam değişmez. Çünkü anlamı belirleyen söz dizimi değildir. Söz diziminin anlamı belirlememesi dil bilimsel bir esneklik sağlar. Bu da dilin matematiğiyle ilgilidir (s. 102). Başka bir örnekte ise Soykan (1998a), “Erol, geçen yıl Avrupa’dan bir araba getirmişti.” cümlesinin beş ögeden oluştuğunu, söz dizimsel olarak ögelerin yerleri 120 ayrı biçimde değişse bile anlamın değişmediğini ifade eder. Bu da Türkçenin yetkin bir söz dizimine sahip ve matematiksel bir dil olduğunu gösterir (s. 127-131).

Dilin sentaks yapısıyla semantik yapısı arasında ilişki kurulabilir mi? İngilizce, Almanca, Fransızca gibi birçok dilde sentaks, semantiği yani söz dizimi, anlamı belirlerken bu durum Türkçede geçerli değildir. Zira Türkçede söz dizimi bakımından sözcüklerin yeri değiştirilebilmekte ancak anlam değişmemektedir (Soykan, 2020, s. 51).

Türkçe söz diziminde ana unsur yani yüklem/yargı genellikle sonda olur. Bu özelliğiyle Türkçe, Hint-Avrupa dil ailesi ve Arapçadan ayrılır (Karahan, 2010, s. 9). İngilizce, Almanca gibi dillerde söz dizimi özne-yüklem-nesne şeklindeyken Türkçede özne-nesne-yüklem şeklindedir. Türkçeye özgü bu durum yüklemi cümlelerin odağı yapar. Böylelikle ayrıntılar cümlelerin baş kısmında yer alırken önemli olan ise son kısımda yüklemde söylenir (Uygur, 1984, s. 53). Türkçede yüklem genellikle cümlelerin sonunda geldiği için uzun bir cümlede yazarın maksadını anlamak için cümlelerin sonuna odaklanmak gerekir (Yavuz, 2010, s. 114). Türkçede yüklem genellikle sonda olması da yüklem ne bildireceğini öğrenmek için sona odaklanarak cümleyi dikkatle dinlemeyi gerekli kılar. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerde yüklem önce geldiği için cümlelerin ne bildireceği önceden bilinebilir (Direk, 2020, s. 137). Yüklem genellikle sonda gelmesi cümlelerin sonuna odaklanmayı gerektirdiğinden ve anlamın kilit taşı da o kısımda olduğundan bazılarının göre

bu durum Türkçenin gramer açısından dezavantajlı olmasına neden olmuştur (Işıklı, 2021, s. 97). Ancak Türkçe, söz dizimi zenginliğiyle bunu avantaja çevirir. Çünkü söz diziminde cümle, kurallı veya devrik olarak anlam değişmeden birçok şekilde oluşturulabilir. Anlamı söz dizimi değil, yüklem belirler. Örneğin “... gittim” veya “... gitmedim” olumlu veya olumsuz olarak cümlenin anlamını belirler.

Türkçe, gramer özellikleri itibarıyla matematiksel bir dildir. Kelime türetme yapısı, yapım ve çekim ekleri, sözcük ve cümle türleri, çok anlamlılık dilin zenginleşmesine imkân verir. Bu yönüyle Türkçe gelişmeye elverişli bir dildir. Eklemeli dillerden olması, köke çeşitli eklerin getirilmesiyle sözcük türetimine imkân vermesi, Türkçeyi anlatım olanakları bakımından zengin kılar (Korkmaz, 2017, s. 657). Bu özellikleriyle Türkçe, zengin bir söz varlığına sahiptir ve Türkçede dilin türetme olanaklarından yararlanılır (Aksan, 2005, s. 27). Ayrıca iki veya daha fazla sözcüğün bir araya getirilerek farklı anlama sahip birleşik kelimeler üretilmesi de kelime türetme olanaklarını artırarak dili zengin kılar. Dolayısıyla farklı ek ve sözcüklerin bir araya gelerek yeni bir kelime türetilmesi Türkçenin zengin bir dil olduğunu gösterir. Birleşik sözcükler, ikilemeler yine bu zenginliğin göstergelerindendir. Türkçenin söz varlığında aynı mânâya gelen eş anlamlı sözcüklerin bulunması da yine bu zenginlikten kaynaklıdır.

Türkçede kök değişmediğinden yeni kelime türetebilmesi için köke ek getirmek gerektiğinden sözcükler aldıkları eklerle anlam kazanır (Soykan, 2020, s. 71). Türkçede ekler, kök yapısının üzerine gelerek belli bir yapıda oluşturulur. Dilde asonans ve aliterasyonlarla ses tekrarlarının kullanılması, uyak ve rediflerin olması, ikileme, atasözü ve deyimlere yer verilmesi dilin zenginliğinin göstergelerindendir. Ayrıca kelimeler cümle içinde yer değiştirebilmekte kurallı ve devrik yapıları cümleler olabilmektedir (Efe, 2020, s. 222).

Türk dili, yapısı bakımından eklemeli (bağlantılı) diller grubunda yer alır. Eklemeli dil olması sebebiyle kelimelere yeni ekler getirilerek yeni kavramları karşılayan sözcükler elde edilir. Kelime kökleri değişmez ancak köklere ek getirilerek kelime türetebilir (Dilçin, 1983, s. 32; Gülsevin, 2013, s. 753-754). Türk dilinin “(...) somut ve soyut her çeşit kavramı karşılayacak geniş anlatım olanakları vardır ki, bunların bir bölümü Türkçenin bağlantılı bir dil oluşundan, bir köke çeşitli görevler taşıyan eklerin kolaylıkla bağlanıp kaynaşarak yeni anlamlar yüklenebilme yeteneğinden güç alır.” (Aksan, 1974, s. 208). Bu anlamda ekleme sistemiyle dile yeni birçok sözcük kazandırılabilir. Örneğin “gör” kökünden görgü,

görgülü, görgüsüz, görüş, görüşme gibi çok sayıda yeni sözcük türetilmektedir (Karahan, 2016, s. 35). Türkçe yapısı itibariyle sözcük köküne yeni bir ek getirerek kelime türetimine ve yeni bir sözcük oluşturmaya olanak sağlayan bir dildir. Örneğin, “bil- gibi bir fiil kökünden bil-in- diye ikinci bir fiil gövdesi, buna da yeni bir ek eklenerek bil-in-ç ismi türetilir.” Yine bilinç sözcüğünden “bilinç+le-n-mek” veya “bilinç+siz” gibi farklı anlamlara gelen sözcükler de türetilir (Korkmaz, 2007, s. 402).

Türkçe, yapı bakımından eklemeli, köken bakımından Ural-Altay dil ailesinde yer almaktadır (Şen, 2013, s. 391). Türkçe, sondan eklemeli bir dil olduğu için Türkçede ön ek yoktur. Bu sebeple kelime türetiminde son ekler kullanılır. Kelime türetme imkânı bakımından bu konuda avantajlıdır. Bu da dilin gelişmeye açık olduğunun bir delilidir. “Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin de kelime kazanmada, kendine has dört farklı yöntemi vardır. Bunlar, “türetme”, “derleme”, “tarama” ve “birleştirme” usulleridir.” Türetme yöntemi, Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması sebebiyle kelime köküne yeni ekler getirilerek yapılır. Böylelikle çok sayıda yeni kelime Türkçeye kazandırılabilir. Derleme yönteminde halk ağzında kullanılmakta olan sözler derlenerek Türkçenin Anadolu sahasındaki söz varlığı belirlenmiş olur. Bu söz varlıkları, “Derleme Sözlükleri”nde toparlanır. Tarama yönteminde ise eski yazmalardaki eserlerden taranan, bugün kullanımda olmayan veya anlamı değişen sözler, “Tarama Sözlüğü” adı altında yayımlanır. Böylelikle birçok sözcük yeniden Türkçenin söz varlığına dâhil olur. Son olarak birleştirme yöntemi ise iki veya daha fazla sözcüğün birleştirilmesidir. Bilgisayar, yayınevi gibi. Böylelikle dile yeni sözcükler kazandırılır (Yaman, 2016, s. 89-90).

Dil, statik değil dinamik bir fenomendir (Özlem, 2020, s. 85). Sürekli yenilenmesi, terminolojisinin gelişmesi ve değişmesi, söz varlığının genişlemesi söz konusudur. “Türkçenin yapısından gelen güçlü türetme ve birleştirme yeteneği, ona somut ve soyut, çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma, ayrıntılara inen bir kavramsallaştırma gücü vermiştir.” (Aksan, 2004, s. 43). Türkçenin kelime türetmeye elverişli bir dil olması onu yenilenmeye ve gelişime açık kılar bu da dili zenginleştirir. Ayrıca soyut kavramları anlaşılır kılmak için somutlaştırmak da Türkçenin zenginliğini gösterir. Örneğin, yılan tabiatlı, göze girmek, gözden düşmek sözlerinde olduğu gibi soyut ifadeler somutlaştırılarak ifade edilebilir (Korkmaz, 2017, s. 659). Felsefe de doğası gereği düşünsel nitelikli olan soyut bir etkinliktir. Felsefenin soyut kavramları anlaşılır kılınmak için edebî dil kullanarak somutlaştırılır. Bu bağlamda edebî ürünler, felsefe öğretiminde anlatılanları somutlaştırmak

için kullanılabilir (Taşdelen, 2013c, s. 1293). Tüm bunlar dilin zenginliğinin göstergesi olduğu gibi dilin felsefî ve edebî kullanımına imkân verir.

Dilin, soyut kavramlarının olması o dille metafizik yapmaya imkân verir. Ayrıca dildeki metafizik unsurlar, bir dilin soyut kavrama gücünü ifade eder (Taşdelen, 2013a, s. 8). Böylelikle dil, felsefe dili olma yolunda ilerler. Felsefe dili, belli bir metafizik tutarlılığa sahip olan terimleştirilmiş bir dildir. Türkçe felsefe terimlerini zenginleştirmek demek aslında Türk dilini zenginleştirmek demektir (Denkel, 1997, s. 32). Çünkü felsefî terimler Türkçe ile ifade bulduğunda dilin gelişerek zenginleşmesine imkân verir. Böylelikle dil, düşünce üreten bir hale gelir. Zira dilin yetkinliği, felsefî anlatım gücüyle ilişkilidir (Elibol, 2001, s. 128). Türkçenin kendi söz varlığı içinde felsefî anlatım olanaklarına sahip olması onu zenginleştirerek düşünce dili olmasında önemli bir noktaya taşır.

Türk düşüncesinde salt felsefeden söz etmek yerine edebî eserlerde felsefî düşüncelere yol bulunabilir. Türk düşüncesi, daha ziyade edebî eserler üzerinden felsefe üretmiştir. Çünkü Gündoğan'ın (2018) ifadeleriyle “Millet olarak bizim varlık karşısındaki tavır alışımız daha çok heyecansal, duygusal, şiirsel, destani bir tavır alıştır.” (s. 32). Bu tavır alış ise Batı'daki anlamıyla felsefe yapmak olmasa da edebî eserler aracılığıyla felsefeye yol bulunan bir tarzı ifade eder. Bu anlamda Türkçenin felsefî söz varlığı, edebî eserlerde bulunabilir. Atasözü, deyim, masal, destan, hikâye, roman, şiir gibi edebî türlerde felsefeye giden yollar vardır. Bunlar her ne kadar pür felsefe olmasa da felsefeye açılan kapılardır. Felsefeye yol bulmanın imkân alanıdır. Zira bu edebî türler felsefeyi mümkün kılan bir düşünüşü temin etmesi bakımından önemlidir.

Dolayısıyla Türk düşüncesindeki felsefe; kültür, sanat, edebiyat ürünlerinde kendini gösterir ve kültürün rafine olmuş ürünlerini sunar. Dildeki anlamı ortaya çıkarır. Atasözleri, deyimler, masallar felsefî düşüncenin mayasını taşır. Türk düşüncesindeki felsefe, bu ürünler üzerinden açığa çıkar ve bu ürünler felsefe için gerekli olan malzemeyi temin eder (Poyraz, 2018, s. 87). Dolayısıyla Türkçedeki felsefî malzemeyi, söz varlığı ortaya koyar. Atasözleri, deyimler, masal, hikâye, şiir, roman vb. edebî türler üzerinden felsefî içerikler açığa çıkar.

Türkçenin felsefî söz varlıklarına ilişkin örnekler şöyle ifade edilebilir:

Felsefe: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te felsefe kavramı için şu tanımlamalar yapılmıştır: “Varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırılması”, “Bir bilimin

veya bilgi alanının temelini oluşturan ilkeler bütünü”, “Bir filozofun, bir felsefe okulunun, bir çağın öğretisi”, “Dünya görüşü”, “Bir konuda soyut düşünüş” (TDKGTS).

Felsefe kavramıyla bağlantılı olarak Türkçede “felsefe yapmak” deyimini kullanılır. Bu ifade TDK’nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde şöyle açıklanır: “Olayların sebep ve sonuçları üzerine kendince soyut birtakım düşünceler ileri sürmek”, “Bilgiçlik taslamak” (TDKADS).

“Felsefe, Yunanca philosophia sözcüğünden gelir. Felsefe, philosophia’nın Arapçada aldığı biçimdir. Türkçeye de Arapça üzerinden bu biçimde girmiş”tir. (Gökberk, 2013, s. 12). Dolayısıyla felsefe sözcüğü, Yunanca üzerinden Arapçaya oradan da Türkçeye geçmiştir (Hilâv, 1970, s. 5). Felsefe/Philosophia, bilgelik sevgisi veya hikmet arayışı anlamına gelir. Filozof ise hikmeti, bilgeliği seven kişi mânâsına gelir (Akarsu, 1975, s. 74; Keklik, 1982, s. 1-3). Filozof sözlükte, “Felsefe ile uğraşan ve felsefenin gelişmesine katkıda bulunan kimse; felsefeci, feylesof”, “Felsefe yapmaya meraklı olan kimse”, “Sakin, kendi hâlinde yaşayan kimse” olarak tanımlanmıştır (TDKGTS).

Felsefe; özü itibariyle akla dayanan, sistematik, eleştirel bir düşünüş tarzıdır. Bir bütün olarak varlığı, insanın hayatını, değerlerini sorgulayıp insan eylemlerinin dayanacağı genel ilkelerin bilgisini ortaya çıkarmayı amaçlar (Cevizci, 2005, s. 684). Felsefe; hakikati arama, anlamaya çalışma, yorumlama, hakikatin bilincine ulaşma çabasıdır. Felsefe, düşünce ve eleştiriyi temele alan, arayış halinde olan, akıl yürütme yoluyla gerçekliği kavramaya çalışan, bilgeliği elde etme çabasında olan hür bir etkinliktir (Hilâv, 1970, s. 155).

“Felsefe rasyonel bir çabadır, ama temelinde merak, hayret, hayranlık ve sevgi duyguları vardır.” (Taşdelen, 2015b, s. 178). Zaten kelime anlamı bilgelik sevgisi demektir. Kelime anlamında dahi bilgeliği sevmek, ona özlem duymak, bilgelik yolunda olmak çağrışımları vardır. Esasında burada bir mütevazılık da söz konusudur. Zira filozof o kimsedir ki bilgeliğe erişmiş değildir, bilgelik yolunda olandır. Bu anlamda filozof, benlikten sıyrılmış olan kimsedir. Sokrates, “Tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir.” diyerek filozofun kibirden azade, alçakgönüllü olduğunu şahsında bizzat ifade eder.

Felsefe yerine hikmet kavramı da kullanılmıştır. Felsefe, hakikatin araştırılması etkinliğinden ibarettir ve hikmete doğru bir yöneliştir (Özkan, 2019, s. 91-92) Hikmet sözlükte “Tanrı’nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı”, “Bir şeyin oluşundaki akıl erdirilemeyen gizli sebep”, “Hak ve hakikate uygun, kısa ve anlamlı söz”, “Öğüt verici söz”

gibi anlamlarda kullanılır (TDKGTS). Terim anlamıyla hikmet, “Hakîmlik, bilgelik” anlamında kullanılıp felsefenin karşılığı olarak kullanılmıştır (KL). Bir diğer anlamıyla hikmet; eşyanın tabiatını, varlığı olduğu gibi bilmek demektir.

Kindî’ye göre (ö. 873?) felsefe, insanın kendini tanımasıdır (Keklik, 1982, s. 16). İnsanın kendi benliği üzerine düşünmesi, nasıl bir varlık olduğunu idrâk etmesidir. Bu açıdan felsefe; kendini, âlemi ve diğer varlıkları anlama yorumlama faaliyetidir ve kendilik bilgisiyle bağlantılıdır. Bu anlamda Türkçenin felsefî söz varlığına dâhil edilebilecek bir diğer ifade, “kendilik/özlük”, “kendilik bilinci” ve bu bağlamda “kendini bil!” sözleridir.

Kendini bilmek, kendi imkân ve sınırlarını bilmek, nasıl bir varlık olduğunu idrâk etmek, varlık amacını kavramak, hayatının anlamını düşünmek demektir. Ahmed Midhat’ın (2012) deyimiyle nefse dair bilgi, yani kendilik bilgisi hikmetin başıdır (s. 80). “Kendini bil!” sözü Sokrates’e ithaf edilir. Bu söz Antik Yunan’daki Delfi tapınağının girişine yazılmıştır. Sokrates, bu sözü felsefesinin temeli saymıştır (Cevizci, 2005, s. 769; Yücel, 2013, s. 42).

İnsan, düşüncesi sayesinde kendi varlık nedenini merak eder ve sorgular. Kendi anlam ve değerini, evrendeki yerini, niçin varlığa geldiğini, nerede olduğunu ve nereye gideceğini bilmek ister. Çünkü insan bir anlam varlığıdır. Kendilik bilincine sahip olarak kim olduğunu idrâk eden insan, anlam varlığı olarak kendini inşa eder ve hayatına anlam katarak mânâyâ ulaşmak ister. Anlam, insanı hayata bağlayan bir bağdır. Bu bağın niteliği ona yüklenen anlamla ilgilidir. Anlam yoksa hayatın bir mânâsı da yok demektir. Zira “(...) anlamsızlık, varoluşsal bir boşluk meydana getirir. Bu boşluktan kurtulmanın çaresi ise anlamın peşine düşmekten, onu aramaktan ve kendilik bilincine sahip olmaktan geçer.” (Özkan, 2019, s. 77-78). Bu anlamda kendilik bilinci; insanın dünyaya nereden geldiğini, nerede olduğunu ve nereye gideceğini düşünmeye imkân verir. İnsan dünyaya neden geldiğini anlamadan, dünyadaki gayesinin ne olduğunu anlamlı kılmadan var oluşuna anlam kazandıramaz. Dolayısıyla kendilik bilinci, anlam meselesiyle yakından irtibatlıdır.

Eğer felsefe, kendilik üzerinden okunamazsa, diğer milletlerden gelen düşünce, kendi kültür ve anlayış dünyasında yorumlanamazsa felsefe o kültürde bir gelenek oluşturamaz ve bir geleneğin başlatıcısı olamaz. Bu bağlamda dil üzerinden sürekli bir yoruma, yenilenmeye ihtiyaç vardır. Bu anlamda felsefe, kendini algılamayı ve bu doğrultuda inşa etmeyi gerekli

kılar. Bu ise kendi anlam ve değerin farkında olmayı mümkün kılan bir bilincin varlığını gerektirir.

Yûnus Emre'nin ifadesiyle kendini bilmek en yüce ilimdir. Çünkü diğer tüm bilgiler, insanın kendi varlığını idrâk etmesi üzerinden anlamlı olacaktır. “İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir, / Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır? // Okumaktan mâna ne? Kişi Hakk'ı bilmektir, / Çün okudun, bilmezsin, ha bir kuru emektir.” (Gölpınarlı, 1975, s. 107). İnsan; aklı, düşünce melekesi sayesinde varlığa anlam yükler ve hayatı anlamlı kılar.

Kendini bilme yolunda metafizik anlamda yüklenilen dert, insana yol gösterir. Dert, günlük dilde bir problem durumunu ifade ederken felsefedeki anlamıyla bir varoluş derdini yüklenmeye karşılık gelir. Dolayısıyla dert kavramının günlük dildeki anlamının yanı sıra metafiziksel bir mânâsı da vardır. Dert, insanı anlam varlığı kılan ve hayat mücadelesinde onu diri tutan bir hâldir. Ahmed Yesevî, Dîvân'ında “Dertsiz insân insân değil, bunu anlayın” diyerek bu hakikate işaret eder (Dîvân-ı Hikmet, 2016, s. 144). Bu dert, maddi dertlerin ötesinde insanın kendi varoluşu ve anlamına ilişkin olan metafizik anlamdaki derdidir. Zira insan hayatını belli bir amaç doğrultusunda sürdüren bir anlam varlığıdır. Bu yönüyle insan, arayışın peşindedir. Derdi, kaybettiği anlamını bulmaktır. Dert, insanın anlam arayışına karşılık gelir. Hayata anlam katmak, metafiziksel anlamda bir derde sahip olmakla mümkündür. Varlığın anlamı, yüklenilen dert oranında anlam kazanır. Metafizik anlamda bu derdi yüklenen insan mânâyâ ulaşma yolunda olur (Koç Aydın ve Özkan, 2018, s. 1088-1091).

Türkçenin bir diğer söz varlığı “düşünmek”, “düşünce” kavramlarıdır. “düş” kelimesinin, etimolojik kökenine bakıldığında “düş-” (düşmek) şeklinde hem fiil olarak hem de “düş” (rüya) şeklinde isim kökenli olarak alınabilir (Yurt, 2018, s. 185). Düşünme, sözlükte şöyle ifade edilir: “Düşünmek işi; tefekkür”, “Duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu”, “Karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisi” (TDKGTS). Felsefedeki terim anlamıyla düşünce: “Düşünme fiilinin içeriği, düşünmenin sonucu olarak ortaya çıkan muhteva, ilke”. Düşünme ise “Zihnin bütün faaliyetlerini, duyuların müdahalesi olmadan kendi malzemesi ile yaptığı eylem, (...) bir fikir sahibi olmak, insanın tamamen zihnî ve aklî faaliyeti.” (Bolay, 2013, s. 101).

Düşünme ne demektir? İnsan, hayatı boyunca düşünerek birçok şey öğrenir. “düşünmek” kelimesi ve bu kelimedeki -n ekinin ifade ettiği anlam nedir? Burada bir yapım eki söz konusudur. Fiilden fiil yapım ekidir: Düş-ün-mek. Buradaki -n eki “eylemi özneye yöneltme” amacı taşır. Yani düşünmek demek, bizzat düşünme işini yapmak anlamına gelir. Düşünmek kelimesi nesne almaya müsait olduğu için geçişli bir fiildir. “-I” eki getirildiği zaman “düşünülmek” geçişsiz yapılmış olur. Bu fikirleri serdederken aslında “düşünme”ye dair felsefe yapılmış olur. Bu da Türkçe olarak gerçekleştirilmiş bir felsefî çabayı imler. Zira düşünme üzerine düşünme felsefenin refleksif oluşunun bir özelliğidir. Tüm felsefe, edebiyat, sanat ürünleri aslında bir düşüncenin ürünüdür. (Yurt, 2018, s. 166-175). Düşünmek insan olmanın aslî bir özelliğidir. Descartes’in ifadesiyle “Düşünüyorum, öyleyse varım.” Bu bağlamda düşünmekten kesilmek aslında varlıktan kesilmek demektir.

Buradan şu sonuç çıkarılabilir: o halde insan öyle bir varlıktır ki düşünmeden edemez. Kendini düşünmekten ayrı tutamaz. O, kendinde bir yeti olarak düşünmeye sahiptir. Varlık yapısı düşünme ile iç içedir. Descartes’in de belirttiği üzere insan, düşünerek var olur. İfadeye tersten bakıldığında düşüncenin yokluğu, varlığın yokluğu demektir. Öyleyse insanı var kılan, düşüncesidir. Ayrıca düşünmek öyle bir eylemdir ki Husserl’in yönelimsel bilinç dediği anlamda özneyi aktif kılarak yoğunlaşarak bir şey üzerine düşünülmesidir. (Yurt, 2018, s. 176-178).

Türkçenin zenginliği sadece “düşünmek” kavramı üzerinden dahi anlaşılabilir. Olguner (2017), bu anlamda Türkçenin pek çok mânâyı ifade etme kudretine sahip olduğunu ve bir kelimeden yola çıkarak farklı kelimelere kapı aralanabildiğini şu sözlerle dile getirir:

(...) bazıları, Türkçenin kısır olduğunu, pek çok mânâyı ifadeye yetmediğini iddia etmektedirler. Durum hiç de öyle değildir. Her dilin kendine âit özelliği vardır ve bu özellik, ötekinin farklılığını telâfi eder. Meseleye düşünme açısından baktığımızda türkçe, öteki dillerdeki mânâ farklılıklarını (nüansları) ifade etme yeteneğine sahiptir. Çeşitli farklılıklar söz konusu olunca türkçedeki “düşünmek” kelimesinin başına, duruma uygun sıfatlar getirilir. Sözelimi, düzgün düşünmek, saçma düşünmek, yanlış düşünmek, serbest düşünmek, taraflı düşünmek, sathî düşünmek, derin derin düşünmek, müşahhas düşünmek, mücerred düşünmek, mantıklı düşünmek, ilmî düşünmek, felsefî düşünmek gibi. (s. 24).

“Düşün-” kavramıyla ilgili Türkçenin felsefî söz varlığına dâhil edilebilecek diğer ifadeler şunlardır: Düşünceye dalmak (deyim): “Derin derin düşünmek” (TDKADS). Düşünüp (düşünmek) taşınmak (deyim): “Konuyu bütün yönleriyle inceleyip ona göre davranmak, iyice düşünmek” (TDKADS). Bu deyimler; etraflıca düşünmek, derin bir tefekkür üzere düşünmek yani teemmül anlamlarında kullanılır. Bu kavramdan “düşüne düşün” ifadesiyle ikileme dahi oluşturulmuş ve Türkçenin söz varlığında yerini almıştır.

Felsefe de refleksif bir düşünce faaliyetidir. Yani düşünülen bir şey üzerine tekrar düşünülür. Bu da ikinci dereceden bir refleksiyonu gerektirir. Bu açıdan felsefe; derin düşünme, düşünülen bir şey üzerine tekrar düşünme faaliyetidir.

Türkçenin felsefî söz varlıkları atasözleri üzerinden de açığa çıkar. Atasözleri; toplumun bilgelikliğini, yılların biriktirdiği tecrübeyi ve özlü anlatım biçimini yansıtır (Aksan, 2004, s. 33). Atasözleri, binlerce yıl boyunca yaşayan toplumsal hafızayı gün yüzüne çıkarır. Anlamsal derinliği, bilgece söylenmiş hikmetli özlü sözlerle ifade eder. Bu da Türkçenin felsefe yapmaya elverişli bir dil olduğunu gösterir (Korkmaz, 2015, s. 35). Dolayısıyla atasözleri, deyimler ve edebî ürünler felsefî düşüncenin özünü içinde taşır. Bunlar üzerine yapılan düşünce faaliyeti, felsefe için gerekli olan fikrî malzemeyi sunar. Zira felsefe; düşüncenin düşüncesi, düşünce üzerine düşünceyi temin eden refleksif bir faaliyettir.

Deyimler ve atasözleri, Türk toplumunun yaşayışını, tefekkürünü, olaylara yaklaşımını ve bakış tarzını göstermesi bakımından önem taşır. Bunlar ifadeler, dilin anlam zenginliğini gösteren az söz ile çok şey anlatmanın derinliğini gösteren sözlerdir. Türkçeye özgü deyimler ve atasözleri, Türk kültüründe yoğrulmuş olan sözlerdir. Anlamlarının katmanları, ifade ettikleri derin mânâlar vardır. Dolayısıyla bu sözler, Türk kültürünün felsefesini yansıtır. Atasözleri, deyimler, fıkralar, ağıtlar, türküler içlerinde derin bir felsefeyi taşır. Bunlar üzerinden felsefeye yol bulunabilir. Bu açıdan felsefenin muhtevalı fikirleri edebî ürünler üzerinden yansımıştır.

Örneğin; “Âlim unutmuş, kalem unutmamış.” atasözü felsefeye davet eden bir sözdür (Taşdelen, 2013c, s. 1292). Anlamı sözlükte şöyle ifade edilmiştir: “İnsan ne kadar bilgili olursa olsun her şeyi aklında tutamayacağı için unutulmaması istenilen şey mutlaka yazılmalıdır.” (TDKADS). Dolayısıyla kişi bilgiyi ne kadar bilirse bilsin ne kadar aşına olursa olsun bilgiyi unutma ihtimali vardır. Buna mukabil bilgiyi yazıya geçirmek ise onun kalıcılığını, aktarılabilirliğini artırır.

Türkçenin felsefî söz varlığına dâhil edilerek felsefeye yol bulunabilecek bir başka atasözü, “Akılları pazara çıkarmışlar, herkes yine kendi aklını almış” ifadesidir. Sözlükte anlamı, “İnsan kendi aklını, düşüncesini başkasınınkinden üstün görür.” olarak belirtilmiştir (TDKADS). Bu bağlamda örneğin Descartes (2013), felsefesinde akla karşılık gelen sağduyuya ilişkin şöyle der: “Sağduyu dünyanın en iyi paylaştırılmış şeyidir; zira herkes

onunla öylesine iyi donatılmış olduğunu düşünür ki başka her şeyde çok zor memnun olanlar bile sahip oldukları sağduyudan fazlasını hiç de arzu etmezler.” (s. 9).

Bir başka atasözünde, “Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayaklar çeker.” denilmektedir. Bu ifade sözlükte, “Bir işte düşüncesizce davranan kişi her türlü olumsuz sonuca katlanır.” anlamına gelir (TDKADS). Bu ifadede felsefenin temel niteliklerinden olan rasyonellik ve düşünmeye vurgu vardır. Dolayısıyla bir işe girişmeden önce temkinli olunarak etraflıca düşünerek efradını cami, ağyarını mâni yapacak şekilde iş görülmelidir. Bu anlamda felsefe; derin düşünmeyi ve çok tefekkür etmeyi doğru kararlar verebilmek için gerekli görür. Bu sebeple Türkçede bu işin önemini anlatmak için “Bin ölçüp bir biçmeli.” atasözü kullanılır. Bu ifadenin anlamı “Yapılacak bir işin bütün yönleri önceden çok iyi düşünülmeli, sonra işe başlanmalıdır.” şeklinde dile getirilir (TDKADS).

“Akıl akıldan üstündür.”: “Bir kimsenin aklına gelmeyen bir çare, başka birinin aklına gelebilir.” (TDKADS) veya “Bin bilsen de bir bilene danış.”: “Bir insan bir şeyi ne kadar iyi bilirse bilsin, gene de onu kendisinden daha iyi bilen bulunabilir.” (TDKADS) atasözlerinde de yine felsefeye kapı aralanabilir. Zira felsefe, eleştirelliği temin eden bir disiplindir. Felsefede doğrulanma-yanlışlanma yoktur. Mantık ve tutarlılık çerçevesinde her fikre saygı esastır. Zira felsefede farklı fikirlere hoşgörü ve fikirlerin zenginlik olduğu anlayışı vardır. Bu sebeple başkalarına danışmanın acizlik göstergesi değil, hikmetli iş yapabilmenin gereği olduğu düşünülür. Bu anlayış ise Türk atasözünde karşılığını bu şekilde bulmuştur.

Akıl yürütmek, akıllı karışmak (dolaşmak), aklını kullanmak, akıl erdirmek, aklına mukayyet olmak, aklına bir şey gelmek, akıl var, izan (veya mantık) var, aklını başına almak (veya toplamak veya devşirmek), aklın yolu birdir gibi daha pek çok deyim ve atasözünde felsefeye yol bulunabilir.

“Dervişin fikri ne ise zikri de odur.”: “İnsan, önem verip düşündüğü şeyi konuşmaktan kendini alamaz.” (TDKADS). Dolayısıyla düşünceler, dile yansır. Zihinde ne tasavvur ediliyorsa dil kalıbından da o dökülür. Bu açıdan dilin malzemesi düşüncelerdir. Felsefe ve edebiyat, düşünce ve dil üzerinden varlığa gelir.

“Ağaç meyvesi olunca başını aşağı salar.” atasözü, “Yararlı eserler veren, bilgi ve erdemle donanmış kimse alçak gönüllü olur.” (TDKGTS) anlamında kullanılır. Bu söz, filozofların mütevazılığını dile getirir (Taşdelen, 2013c, s. 1292). Filozoflar, bilginler o kimselerdir ki öğrendikçe daha alçakgönüllü olurlar. Çünkü onlar, her şeyi

öğrenemeyeceklerinin farkındadırlar. İnsan, var oluşu gereği sınırlı, kusurlu, eksik bir varlıktır. Dolayısıyla tüm bilgileri elde etmesi mümkün değildir. Kendi imkân ve sınırlarının farkına vararak, haddini bilen insan mütevazı olur. Kibirden, her şeyi bilir gibi gözüken bir tavırdan uzak olur. Bilgi sahibi oldukça eksik bir varlık olduğunun, tamamlanmaya muhtaç olduğunun farkına varır.

“Var olmak” Türkçede “Dır” eki ile sağlanır. Var olmak; deyim anlamıyla sağ olmak, yaşamak anlamında kullanılır (TDKADS). Ayrıca kalıcı olmak, yitip tükenmemek gibi anlamlara da gelir. Örneğin, “Ahmet bir insandır.” cümlesinde olduğu üzere “dır” eki, Ahmet’in yüklem olarak hem bir insan olduğunu hem de var olduğunu belirtir. (Soykan, 2010, s. 20-21). Felsefenin ontolojik anlamda temel kavramı olan bu ifade, bir zaman ve mekân içinde olmayı, varlık sahasında yer edinmeyi belirtir.

Sonuç olarak söz varlığı, bir dilin sahip olduğu en kıymetli değerdir. Dilin tüm düşünsel birikimi söz varlığının içinde değerlendirilir. Türkçenin söz varlığının zengin olması onunla üretilen düşüncelerin de zenginliğini belirler. Felsefe, söz varlığına zenginlik katar. Kavramlar, felsefi düşüncede yeni anlamlar kazanır. Felsefi dil; düşünceyi, mânâyı kavramaya imkân verir. Dile felsefi bilincin eşlik etmesi onu derinleştirir ve zenginleştirir. Dilin anlam alanını genişletir. Kavramların derinlik kazanması için dile felsefi bilincin eşlik etmesi şarttır. Türkçe felsefe dilini tesis etmek için felsefe sözlükleri yazılmış bu da dilin felsefileşmesinde önemli bir etken olmuştur. Zira sözlükler, dilin söz varlığını kayıt altına almada, kelimelerin muhafazasında ve sonraki kuşaklara aktarmada önemli bir yere sahiptir. Türkçenin felsefi söz varlığı atasözleri, deyimler, ikilemeler, felsefi kavram, kelime grupları ve edebî eserlerden yola çıkılarak oluşturulabilir. Türkçe, buna imkân veren hikemî ve zengin bir dildir.

4.3. Türkiye Türkçesinin Kökleri, Türk Dilinin Önemi: Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu

Türkiye Türkçesi; genel anlamıyla Anadolu ve Rumeli bölgelerinde kurulup gelişen ve tarihi dönemleri içine alan Türk yazı dilini, dar anlamıyla ise Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kullanılan konuşma ve yazı dilini ifade eder (Korkmaz, 2017, s. 537).

Batı Türkçesi, Türkiye Türkçesini ifade etmek için kullanılır (Şen, 2017, s. 107). Türkiye Türkçesi, 13. yüzyıldan itibaren kullanılan Batı Türkçesi de denilen dildir. Bu dil, Batı Türkçesinin güneybatı lehçeleri veya Oğuz-Türkmen lehçeleri grubunda yer alır. Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesinin Eski Anadolu (Oğuz) Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonraki devresidir. Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi (13-15. yüzyıllar), Osmanlı Türkçesi (15-20. yüzyıllar) ve Türkiye Türkçesi, Çağdaş Türkiye Türkçesi veya Cumhuriyet Türkçesi (20. yüzyıl ve günümüz) olmak üzere üç⁹ devreye ayrılır (Ercilasun, 2011, s. 97; Korkmaz, 2007, s. 401-402; Korkmaz, 2017, s. 537; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 33).

Türkiye Türkçesi için “Türkiyece”, “Cumhuriyet Türkçesi”, “Yeni Türkçe” gibi adlandırmalar olsa da kabul gören ve benimsenen “Türkiye Türkçesi” tabiri olmuştur (Korkmaz, 2017, s. 575). Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî devlet dilidir. Hâlihazırda Türkiye’de 85 milyon insan tarafından kullanılan, konuşulan, yazılan bir dildir. Bu açıdan devlet dili, eğitim-öğretim dili, edebiyat, felsefe ve ilim dilidir.

Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Altay Türkçeleri; geniş bir coğrafyaya yayılmış Türkçenin lehçeleridir (Korkmaz, 2017, s. 686). Bu yönüyle Türkçe, geniş bir coğrafyada varlık göstermiş bir medeniyet dili olmuştur. Türk lehçeleri içinde en fazla konuşulup yazılan lehçe ise Türkiye Türkçesidir. Türkiye Türkçesi, 13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkleri tarafından yazı dili olarak kullanılan Eski Türkiye Türkçesinin çağdaş bir şivesidir (Şen, 2016, s. 24).

Türkçe, 13. yüzyılda yazı dili haline gelmiştir. Türkçe bugün, resmî devlet dilidir. Yirmiden fazla kolu vardır. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur Türkçesi gibi Türk dilinin yazı dilleri vardır. Bugün iki yüz elli milyondan fazla insan bu dili konuşmaktadır. Adı her ne kadar Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Uygurca vb. gibi adlarla anılsa da aslında bu diller Türkçe’nin birer koludurlar. Dolayısıyla Türk dili, sahip olduğu zenginlikle kıtaları aşmış, içinden yeni lehçelerin çıkmasına imkân sağlamış ve farklı tarihi kollara ayrılmış derinlikli bir dildir.

Bir dili konuşanların sayısı, dilin tarihi dönemleri ve belgeleri, yazılı kaynakları, dilin söz varlığı gibi unsurlar dilin önemini belirtir (Gülsevin, 2013, s. 753). Türk dili, sadece

⁹ Dilçin’in (1983) belirttiğine göre ise dört devreye ayrılır: 1- Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XV), 2- Klasik Osmanlıca (XVI-XIX), 3- Yeni Osmanlıca (XIX-XX), 4- Cumhuriyet Dönemi Türkçesi (XX-günümüz) (s. 35).

Türkiye’de konuşulup yazılan Türkçeden ibaret değildir. Türk dili Türkçe, tüm lehçeleriyle, yaklaşık 12 milyon kilometrekarelik alanda Türkiye başta olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, İran, Doğu Türkistan’da konuşulmakla beraber ayrıca Rusya (Dağıstan, Çuvaşistan, Tataristan gibi özerk cumhuriyetler), Afganistan, Bulgaristan, Irak, Suriye, Ukrayna, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Romanya gibi birçok ülkede de konuşulan bir dildir. Asya, Avrupa, Amerika, Almanya, Avustralya ve Arap ülkelerine göç eden Türklerce geniş bir coğrafyada birçok insan tarafından konuşulmaktadır (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 33; Gülsevin, 2013, s. 755; Şen, 2013, s. 407; Şen, 2016, s. 11, 187). Bu açıdan Türk dili, farklı şive ve lehçeleriyle hâlihazırda iki yüz elli milyondan fazla insan tarafından konuşulan, 600 binden fazla söz varlığına sahip; Çince, İngilizce, İspanyolca ve Hintçe gibi dünyada en çok konuşulan dillerden sonra konuşulma yaygınlığı olan önemli bir dildir (Şen, 2013, s. 391; Gülsevin, 2013, s. 755). Ayrıca Gülsevin’in (2021b) belirttiğine göre Türkçe en çok öğrenilmek istenen diller arasında önemli bir yerdedir. O halde siyasi sınırlar, millî varlığın sınırları mıdır? Devletin sınırları sadece coğrafi sınırlardan mı ibarettir? Türkçe varoluşsal yapısıyla coğrafi anlamda sınır tanımayarak dünyada birçok alanda konuşulan ve yazılan bir dil konumuna yükselmiştir.

Türkçe, tarihte devlet dili olabilmiş köklü bir dildir. Nihad Sâmî Banarlı (2007), Türkçeyi bir imparatorluk dili olarak addederek onun önemine şöyle vurgu yapar: “Bir kısım diller de vardır ki yalnız bir vatanda değil, birçok vatanlarda devlet kurmuş hâkimiyet kurmuş, büyük milletlerin dilidir. Bu diller, pek tabîî olarak, medeniyet ve hâkimiyet götürdükleri ülkelerin dillerinden derlenmiş kelimelerle de zengin, büyük diller’dir.” (s. 22). Bu açıdan Türkçenin önemli ve derin bir tarihi vardır. Gülsevin’in (2013) belirttiğine göre “Dünyada bugün yaşayan dillerin arasında tarihini en eskiye götürebildiğimiz dil, Türk dilidir.” (s. 754). Ayrıca yine onun ifadeleriyle “Bizzat Türkler tarafından yazılmış olmasa da, insanlık tarihinin bilinen en eski yazılı belgelerinde Türkçe kelimelerin kaydedilmiş olduğunun kanıtlanması, Türkçenin eskiliğini göstermektedir.” (s. 754). Bu bağlamda Karahan (2016), Türkçenin milattan önce 3500 yıl öncesine kadar dayandığını ve toplamda 5500 yıllık tarihi olan bir dil olduğunu belirtir (s. 13).

Türkçe, yazı dili olarak bin üç yüz yıllık bir geçmişe sahip olsa da konuşma dili açısından tarihin karanlık dönemlerine kadar gider (Akalin, 2014, s. 634). Bu açıdan uzun bir geçmişe sahip olan Türk dili Türkçe, ırmak misali geçtiği yerlere hayat kaynağı olmuş,

tarihsel süreçte etkileşimde bulunduğu coğrafyaların dillerini hem etkilemiş hem de onlardan etkileyerek genişleyip zenginleşmiştir (Gülsevin, 2009, s. 362; Gülsevin, 2013, s. 753). Örneğin Türkçe, tarihsel süreçte Arapça ve Farsça dillerinden sözcük aldığı gibi bu dillere sözcük de vermiştir. Türkçede, Arapça ve Farsça unsurlar olduğu gibi bu dillerde de Türkçe unsurlara rastlamak mümkündür. Buna da Türkizma adı verilir (Gülsevin, 2021b).

Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran halka Türk milleti denir. Türk milleti demek, Türk dili demektir. Zira dil, kimliğin bir göstergesidir. Dilini kaybeden kimliğini de kaybetmiş demektir. Bu açıdan Türk dili, Türk milleti için önemlidir. Yahya Kemal, “Bu dil ağzımda annemin sütüdür.”, Ömer Seyfettin, “Türkçe bizim manevi ve mukaddes vatanımızdır.” diyerek Türkçenin önemine dikkat çekmişlerdir (Karahan, 2016, s. 51).

Bir dilin en alt tabakası, konuşma dilidir. Bunun bir üstü yazı dili yani edebî dil olmasıdır. Bunun da bir üstü devlet dili olmasıdır. En üstte ise eğitim ve bilim dili olması yer alır. Filologlar yaklaşık yedi bin dilin konuşulduğundan söz ederler. Ancak bunların hepsi yazı dili olamamıştır. Yazı dili olanların da hepsi devlet dili olamamıştır. Şöyle ki Birleşmiş Milletler’e kayıtlı 193 ülke vardır. Dolayısıyla konuşulan bu dillerin hepsi devlet dili olamamıştır. Türkçe; hem konuşma dilidir hem yazı dilidir hem de devlet dilidir. Tarihin eski dönemlerinden beri konuşma dili, yazı dili, devlet dili ve eğitim dili olarak varlığını sürdürmektedir (Gülsevin, 2021a; Gülsevin, 2021b). Bir başka deyişle “(...) Türkçe bugün bilim dili, edebiyat dili, eğitim dili, devlet idaresinin dili ve halkın konuştuğu dildir.” (Demir, 2009, s. 352).

Türk dilinin geçmişi, milattan önce 3500 yılına kadar gider. Ancak ilk yazılı metinler 8. yüzyılda Orhun Abideleri ile başlar. Bu metinler, yazılı edebiyatın en eski belgeleri olarak addedilir (Kartal, 2001, s. 221-222). Dolayısıyla Türkçe, milattan sonra 725, 731 ve 732 yıllarında dikildiği düşünülen Tonyukuk, Kültigin, Bilge Kağan Yazıtlarına kadar dayanır. Bu sebeple Türkçenin yazılı tarihi, sekizinci yüzyılda Orhun Abideleri ile birlikte başlar. İlk olarak Kök Türkler zamanında daha sonra Uygurlar üzerinden edebî dil varlığını sürdürmüştür. Eski Türkçe olarak adlandırılan bu dönemlerde Türkçenin yazılı metinlerinin ilk örnekleri verilmiştir (Korkmaz, 2015, s. 28; Şen, 2013, s. 394; Şen, 2017, s. 108; Şen, 2018, s. 126). Bunlar aynı zamanda Türk düşüncesinin de dayandığı ilk yazılı metinlerdir.

Şen’in (2017) belirttiğine göre Orhun Abideleri’nin yazıldığı eski Türkçe döneminde Oğuzca bir yazı dili değil, konuşma dilinden ibaret bir diyalektir. Oğuzca, 13. yüzyıla kadar

yazılı bir edebî dil meydana getirememiştir. Yazı dilinin geç teşekkülünde Hakaniye Türkçesinin ortak yazı dili olarak kullanılması ve Selçukluların Arapça ve Farsçaya olan ilgileri etkili olmuştur (s. 110). Dolayısıyla Türkiye Türkçesini oluşturan ilk belirtiler Köktürk Devleti içindeki Oğuz boylarına kadar gider ancak eldeki veriler ışığında Anadolu Oğuzcasına dayanan bir yazı dilinin teşekkülü 13. yüzyılın ikinci yarısına dayanır. Bu sebeple Oğuz Türkçesi, 13. yüzyıl ve sonrasında yazı dili haline gelmiştir. Bugünkü modern Türkiye Türkçesinin temeli ve kökleri de bu zamana dayanır (Karahana, 2016, s. 22; Korkmaz, 2007, s. 401; Korkmaz, 2015, s. 137; Şen, 2018, s. 127).

Türkler İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte 9 ve 10. yüzyıllarda Arapça ve Farsça dilde önem kazanmıştır. 13. yüzyıla kadar Anadolu'da Arapça önemli bir dil iken 13. yüzyıldan sonra Selçuklularla beraber Farsça, Anadolu'da hem devlet dili hem de bilim dili olarak önem kazanmıştır (Akarsu, 1983, s. 52). Ancak tüm bu süreç Türkçeyi olumsuz anlamda etkilemiştir. Çünkü Selçuklular, bir Türk devleti olmasına mukabil Türkçeyi yazı dili olarak kullanmamışlardır. Selçuklular zamanında edebiyat dili Farsça, ilim dili Arapçaydı. Farsça, resmî olarak devlet diliydi. Oğuzların göçebe olması sebebiyle Anadolu'da Türk yazı dili oluşamamıştı. O dönemde Türk dili henüz yazı dilini besleyecek kıvamı oluşturmamıştı. Oğuz diyalekti, Türkler Anadolu'ya gelene kadar yazı dili olamamış, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra 13. yüzyıldan itibaren yazı dili olabilmiştir. Öncesinde Arapça ve Farsça etkili dil konumundaydı (Kartal, 2001, s. 239; Şen, 2017, s. 107). Ancak Oğuzcanın resmî dil olabilmesi için Arapça ve Farsça hâkimiyetinden sıyrılması gerekiyordu. Böylelikle Oğuzca konuşma dilinden yazı dili olmaya geçebilecekti (Korkmaz, 1973, s. 17). Şu halde bugünkü Türkçenin gelişmesinde Oğuz Türklerinin önemli bir payı vardır.

Oğuzlar, 11. yüzyılda Hazar'ın güneyinden Batı'ya akın etmişler, Anadolu'ya yerleşerek kültürlerini buraya taşımışlar ve Anadolu'yu bir Türk yurdu haline getirmişlerdir. Böylelikle Anadolu, Türk dilinin konuşulduğu bir yer haline gelmiştir. Ancak yazı dilinden uzak kaldıkları için Anadolu'ya sadece sözlü edebiyat ürünlerini (destan, masal, ağıt, türkü, mani, ninni, atasözü vb.) taşımışlardır. 11-13. yüzyıllarda Arapça ve Farsçayı yazı dili olarak kullanmışlardır. Türkçe ise konuşma dili olarak halk arasında varlığını devam ettirmiştir (Akar, 2017, s. 38; Karahana, 2016, s. 17). Levend'in (1960) belirttiğine göre Türkler hiçbir zaman Arap ve Fars lisanına tamamen tâbi olmamıştır. Ancak Arap ve İran medeniyetlerinin Türkler üzerinde tesirli olması, Türk lisanının kullanımını azaltmış ve uzun bir süre Türk dili, devlet ve medeniyet dili olamamıştır (s. 6).

Oğuzlar, 11. yüzyılda yazı dili olarak Karahanlı Türkçesini kullanmaktaydılar. Oğuzca ise konuşma dili olarak varlığını devam ettirmekteydi (Korkmaz, 1973, s. 15). Mesela Kâşgarî'nin yaşadığı dönemde Oğuz Türkçesi bir yazı dili değil, konuşma diliydi. Türkler bu dönemde Hakaniye Türkçesi ile yazmaktaydı. Oğuz Türkçesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra resmî olarak yazı dili olmuştur. Öncesinde beylikler döneminde yazı dili Farsça idi (Akar, 2017, s. 39). Ayrıca Şen'in belirttiğine göre (2018) Selçukluların yazışmalarda Türkçeyi değil, Arapça ve Farsçayı kullanmalarının sebebi o dillere olan hayranlıktan değil, Oğuz Türkçesinin henüz bir yazı dilinin bulunmamasından, konuşma dili olmasından kaynaklanır (s. 126-127). Anadolu Selçuklu Devleti yıkılınca beylikler bağımsızlığını ilan ederek Selçukluların kullandığı Farsça devlet dilinden vazgeçip Türkçenin kullanılmaya başlanmasına vesile oldu. Böylelikle Farsçanın yazı dili statüsü düşerek Türkçe önem kazanmaya başladı (Akar, 2017, s. 39).

13. yüzyıl, Anadolu'da bugün Türkiye Türkçesi olarak ifade edilen Oğuz Türkçesine dayalı Türk yazı dilinin başlangıcı sayılır. Peki, Oğuz dili nasıl yazı dili olabilmiştir? Daha önceleri Türkçe, konuşma dili ve sözlü edebî gelenek olarak yaşamaktaydı. Türkçenin sözlü gelenekte önemli bir yerinin olması onun yazı dili olmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Anadolu'ya gelen Horasan erenleri Türkçenin Anadolu'da yazı dili olmasında pay sahibi olmuşlardır. Anadolu'da halka Türk dili ile seslenmişler, onların gönül dünyalarına Türkçe ile girmişlerdir. Türkçe konuşmuş ve yazmışlar böylelikle Türk dilinin yazı dili olmasını sağlamışlardır (Karahan, 2016, s. 21). Dolayısıyla Oğuzcanın yazı dili haline gelmesinde Yûnus Emre (ö. 1320?), Âşık Paşa (ö. 1332), Gülşehrî (ö. 1350) gibi şahsiyetlerin katkısı büyüktür. Bu isimler Anadolu'da Oğuzcaya dayalı yazı dilinin ilk temsilcileridir (Karahan, 2016, s. 24).

Akar (2017), Türkçenin Anadolu'da yazı dili olmasında tasavvufî etkilerin çok önemli bir rol oynadığını söyler (s. 40). Zira dinin mesajlarını halka ulaştırmak isteyen mutasavvıflar halkın anlayacağı bir dil ile Türkçe olarak onlara seslenmişlerdir. Bu açıdan Oğuzcanın yazı dili olması, halka ulaşma endişesi ile teşekkül etmiştir denilebilir (Karahan, 2016, s. 25). Özellikle tasavvuf hareketlerinin halk merkezli olması halkın diliyle insanlara seslenmeyi gerekli kılmış ve böylelikle Türkçenin gelişimine de katkı sağlanmıştır. Bu anlayış, dervişlerin Türk diliyle söylemesini ve yazmasını da arttırmıştır. Örneğin Yûnus Emre, Türkçe şiirler söyleyerek insanları irşat etmekle birlikte dilin gelişimine de katkı

sunmuştur. Böylelikle din, tasavvuf ve edebiyat terminolojisinin oluşmasını da sağlamıştır (Akar, 2012, s. 59-60).

Türkler, 10. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu yurt edinerek buradaki tarihi, ekonomik, sosyal, kültürel dokuyu imar etmişler; Türkçenin Anadolu'da gelişmesini sağlamışlardır. Mesela Yûnus Emre, Türkçenin Anadolu'da yazı dili olma sürecine katkı sunmuş bir şahsiyettir (Akar, 2012, s. 58). O, İslâm tasavvufundan aldığı gönül ve mânâ dilini halkın anlayabileceği meyanda Türkçe ile insanlığa seslenerek ulaştırmıştır. Türkçe, onda güçlü bir şiir dili hususiyeti kazanmış ve duyarlılıkla işlenmiştir. Yesevî'den devraldığı mânâ âlemindeki çerağı Anadolu'da aydınlatmıştır. Böylelikle hikmetin dili Anadolu'da işlenmeye başlanmıştır. İslâmî duyarlılığı ana dili Türkçe ile anlatmıştır. Anadolu'da Türk dilinin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesinin nüveleri onda bulunur. Bu açıdan Oğuzların konuşma dilinin yazı dili haline gelmesine önemli bir katkı sunmuştur (Akar, 2012, s. 60). Bu bağlamda onun en önemli tarafı ise yazı dilinin henüz oluşmaya başladığı bir dönemde bunu yapması, Oğuz konuşma diliyle bu marifeti gerçekleştirmiş olmasıdır.

Kâşgarlı Mahmud *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü, Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'i, Edip Ahmet Yükneki *Atebetü'l-Hakâyık*'ı, Ahmed Yesevî *Dîvân-ı Hikmet*'ini Türkçe olarak yazmıştır. Bu kadim eserlerin Türkçe yazılması Türk diline verilen önemi göstermesi ve sonraki eserlere de rehberlik etmesi bakımından önemlidir. Bu eserlerle dil; edebî, felsefî, dini, tasavvufî nitelik kazanmış böylelikle Türkçe derinlik kazanmıştır. Tüm bu eserler Türk dilinin zenginliğini ortaya koyan ürünlerdir (Korkmaz, 2015, s. 28). Türk dili bu eserlerle işlenmiş ve 13. yüzyılda Türk dili Anadolu'da yazı dili olma sürecine girmiştir.

“İlk tohumları Türkistan'da atılarak mayalanan Türkiye Türkçesi, XIII. yüzyılda Yunus Emre ve çağdaşlarının eserleriyle ilk ürünlerini vermiş, XV. yüzyıldan sonra gelişerek imparatorluk dili olma hüviyetine kavuşmuştur.” (Akar, 2012, s. 61)¹⁰. Bu kapsamda Türkçenin gönül dili, mânâ dili, hikmet dili olmasında Yûsuf Has Hâcib, Kâşgarlı Mahmud, Ahmed Yesevî, Yûnus Emre, Âşık Paşa gibi şahsiyetlerin önemi büyüktür. Bu bilge şahsiyetler filozof değillerdir ancak onların sözlerinde, eserlerinde felsefî bir sistem kurabilecek, bir filozofa veri sağlayabilecek fikrî malzemeler bulunabilir (Özkan, 2011, s.

¹⁰ Türkiye Türkçesinin oluşumunda Yûnus Emre'nin katkısı ve şiirlerinde kullandığı sözlerin bugünün Türkiye Türkçesine yansımaları için bkz. Akar, A. (2012). Türkiye Türkçesinin kuruluşu ve Yunus Emre. *Türk Yurdu*, 32(297), 58-61.

137). Söylemleriyle Türk dilini ve Türk düşünce hayatını etkilemişlerdir. Türk düşüncesinin kökleri bu isimlere dayanır. Bu bilge şahsiyetler Türkçeyi ince bir duyarlılıkla işlemiş, dile mânâ yüklemiş, hikmeti Türkçe olarak şiir diliyle insanlığa sunmuşlardır. Bu hakîmlerin Anadolu’yu mayalaması ve Türkçe eser vermeleri, sıradan çarşı pazarda konuşulan Türkçeyi bir mânâ, gönül ve hikmet dili haline getirmiştir. Böylelikle dilin işlenmesini sağlamışlardır.

Anadolu’da bu dönemde Türkçe edebiyat ürünleri oldukça azdır (Akar, 2012, s. 59) Ahmed Yesevî çizgisine mensup olan Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Yûnus Emre gibi dervişler Anadolu’yu yurt edinerek burada halkın hem mânevî yönden güçlenmesini sağlamışlar hem de vermiş oldukları eserlerle ve sözleriyle Türkçenin gelişimine katkı sağlamışlardır (Akar, 2012, s. 59). Dolayısıyla Türkçe bu yönden bakıldığında tekke edebiyatı çevresinde gelişim gösterebilmiştir. Eserlerdeki Arapça ve Farsça etkisine rağmen buradaki varlığıyla hayatini devam ettirebilmiştir (Akarsu, 1983, s. 52).

Ahmed Yesevî ve Yûnus Emre gibi şahsiyetler hikmetin diliyle konuşmuş, bunu Türkçe olarak ifade etmişlerdir. Türkçeyi hikmetin ve hakikatin dili haline getirmişlerdir. Mesela Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilmesine rağmen, dönemindeki aydınların Türkçe haricinde eser vermelerine rağmen o, Türkçe kullanmayı tercih etmiş, insanlığa bu dil ile seslenmiştir. Dîvân’ında, Türkçenin hor görüldüğünü ancak kendisinin Türkçeyi tercih ettiğini şu ifadelerle dile getirir:

“Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe’yi, / Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini, / Âyet hadîs anlamı Türkçe olsa uygundur, / Manâsına yetenler yere koyar borkünü... (...) Miskîn, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet, / Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe’yi...” (Dîvân-ı Hikmet, 2016, s. 169-170).

Türk milleti varlığını Ahmed Yesevî’ye borçludur. Zira o, Türkçenin koruyucusu olmuştur. Bugünkü Türkiye Türkçesinin işlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Türk düşüncesinin köklerinden biri Yesevî’dir. Yahya Kemal, Türk milletinin aslını Yesevî’de görür. O, Yesevî için şöyle der: “(...) şu Ahmed Yesevî nedir, kimdir? Bir araştırınız. Bakınız, bizim milleyetimizi asıl onda bulacaksınız.” (Banarlı, 1960, s. 49).

Ahmed Yesevî’nin Türkçeye değer verilmemesinden yakındığı gibi aynı şekilde Âşık Paşa da dönemi itibariyle Türkçenin önemsiz görülmesinden yakındır. *Garib-nâme*’sinde bu hususu hatırlatır. Türk diline kimselerin bakmadığından yakınarak gem vurur ve Türk dilini över. Eserinde şöyle der: “Kamu dilde var-ıdı zabt u usûl / Bunlara düşmüş-idi cümle ‘ukûl

// Türk diline kimsene bakmaz-ıdı / Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı // Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri / İnce yolu ol ulu menzilleri”. Günümüz Türkçesindeki hâliyle: “Her bir dilde kanun nizam vardı ve bunların üstüne bütün akıllar üşüşmüştü. // Türk diline ise, kimse bakıp onu araştırmaz ve Türklere asla gönül vermezlerdi. // Türkler de o dilleri, onların inceliklerini ve büyük konaklarını bilmezdi.” (Âşık Paşa, 2000, s. 955). Bu ifadeleriyle Âşık Paşa 14. asırda Türkçenin durumunu gözler önüne serer. Anlaşıldığı üzere Türkçenin hakir, değersiz, önemsiz görülmesinden son derece acı duyarak yakınır. Türk diline kimsenin bakmadığını, kimsenin bu dille ilgilenmediğini ifade eder ve Türkçeye önem vererek *Garib-nâme*’yi yazar.

14. yüzyılda eski Türkiye Türkçesiyle yazılan *Garib-nâme*’nin tercüme değil telif bir eser olması onu ayrıca değerli kılmıştır. Üstelik böyle bir dönemde Türkçeye sahip çıkması onu şahsiyetli ve hakikatli eylemiştir. Zira dönem itibariyle Arapça ve Farsçanın Türkçeye üstünlüğü devam etmiş olmakla beraber Türkçe yazarlar olmasaydı Türk dili ve edebiyatının gelişiminin çok daha gecikmesi kaçınılmazdı. Yûnus Emre, Âşık Paşa gibi ediplerin Türk dili ile eser vermeleri Türkçenin gelişimine ve edebî dilin canlanmasına etki etmiştir (Levend, 1960, s. 8).

Âşık Paşa eserini Türkçe yazdığını ve bu dil sayesinde Türkçe ile mânâ ve hikmete ulaşmak istediğini şöyle beyan eder: “Gerçi kim söylendi bunda Türk dili / İlla ma‘lum oldu ma‘ni menzili” (Âşık Paşa, 2000, s. 953). Ayrıca hikmeti Türkçe dile getirmesindeki amacının Türklerin bundan mahrum kalmamalarını olduğunu şöyle ifade eder: “Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dakı / Türk dilinde anlayalar ol Hak’ı” (Âşık Paşa, 2000, s. 955). Bu açıdan o, Türk dilinde hikmetler bulunduğunu Türkçe ile hikmete ulaşılabilceğini belirtmiştir.

Arapça ve Farsçanın değerli görülüp bilim ve edebiyat dili olarak kullanıldığı zamanlarda Türkçeye hak ettiği değer verilmemiştir. Bunun derdini taşıyan Âşık Paşa da dönemi itibariyle Türkçenin önemsiz görüldüğünden yakınmıştır. Dönemindeki bilginlerin Türkçeyi değersiz görmesiyle hesaplaşmıştır. Hâlbuki Türkçenin ne denli zengin bir dil olduğu Kâşgarlı Mahmud tarafından çok daha önce yazılan (XI. yüzyıl) *Divanü Lûgati’t-Türk*’te ifade edilmiştir. Aynı şekilde Ali Şîr Nevâî de XV. yüzyılda *Muhâkemetü’l-Lugateyn* adlı eseriyle Türkçe ile Farsçayı kıyaslamış ve Türkçenin Farsça karşısında ne kadar zengin bir dil olduğunu belirtmiştir (Levend, 1960, s. 10-11).

13. yüzyılda Anadolu’da Türkçe din ve tasavvufun ilkelerinin halka öğretilmesi maksadıyla kaleme alınan eserlerden oluşmaktaydı. 13-14. yüzyıllarda Anadolu’da Türkçe’nin; Yûnus Emre, Gülşehri, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi gibi isimlerle gelişme gösterdiği görülür. Böylelikle 15. yüzyıl ortalarında Türkçe, bir yazı dili olarak ortaya çıkıp kendini gösterecektir. Ancak ne yazık ki Birkaç yüzyıl boyunca kullanılan Arapça ve Farsçadan sonra Türkçe kullanılmaya başlanınca dilin yetersiz olduğunu düşünen kişiler olmuştur. Zira o dönem itibariyle Türkçe henüz statüsü olmayan, yeni itibar kazanmaya başlayan bir dil konumundadır. Bu bağlamda Arapça ve Farsçanın hâkim dil olduğu dönemde Anadolu’da Türkçe yazan edipler, Türk dilinin fakirliğinden şikâyet etmişlerdir. Türkçenin gelişim gösterdiği bir dönemde Hoca Mes’ud, Devletoğlu Yusuf, Sinan Paşa gibi kişiler Türkçenin yetersizliğinden söz ederek eserlerini Türkçe kaleme aldıkları için utanç duyarak özür dilemişlerdir. Zira Türkçe avam dili olarak görülmüş hatta o kadar ki Türkçe yazmış olmaları onları utandırmış ve kendilerini özür dilemek durumunda hissetmişlerdir. Örneğin Hoca Mes’ud 1350’de yazılan Süheyl ü Nevbahar’da Türkçe yazmış olmaktan hicap duyduğunu şöyle dile getirmiştir: “Bu bir nice beyti düzince benüm / Hacâletden eridi yaru tenüm” (Karahana, 2016, s. 22; Korkmaz, 2017, s. 931; Levend, 1960, s. 10). İşte böyle bir dönemde Âşık Paşa ve Yûnus Emre gibi hakikatli şahsiyetler Türkçeyi yeniden ihya etmişlerdir.

Türkçe tarihin birçok döneminde avam dili olarak görülmüş, bu da Türk dilinin zenginleşmesine köstek olarak dilin yetkinleşmesinin önünde bir perde olmuştur. Buna karşılık Arapça, Farsça gibi diller ön planda tutulmaya çalışılmıştır (Akarsu, 1983, s. 60). Örneğin Türklerin İslâmiyet’i kabul etmesiyle birlikte Arapça, Türkçe karşısında daha etkili bir dil olmaya başlamıştır. Buna bir de edebiyatın Fars diliyle yayılması eklenince Türkçenin gelişimi engellenmiştir. Arapça ve Farsça, Türkçe karşısında baskın dil konumuna gelmiştir. Bu sebeple de Türkçe, avam dili olarak görülmüş ve dilin gelişim ve zenginleşme süreci uzamıştır (Koç, 2020, s. 503).

Ahmed Yesevî takipçisi olan Yûnus Emre, halkın dilini kullanarak Anadolu Türkçesinin oluşumuna yön vermiş, Türkçenin Anadolu’da yazı dili oluşunda önemli rol oynamıştır ve ona yeni bir ruh katmış böylelikle Türkçenin bir ilim, edebiyat, felsefe dili olmasını sağlamıştır (Korkmaz, 1973, s. 13; Kartal, 2001, s. 243). Yazdığı şiirlerle Türk dilini işlemiş ve ondaki mânâyı ortaya çıkarmıştır. Yûnus Emre’nin başarısı, onun şiirlerinin her kesime hitap etmesindedir. Sıradan bir insandan âlim bir zata kadar (avamdan havasa) herkes onun

şairlerinden nasibini almıştır (Işıklı, 2021, s. 87). O, sözcüklere yeni anlamlar katarak, kelimeleri işleyerek hikemî bir dille şiir söylemiş, sözcüklere yeni bir yorum getirmiştir. Özünü İslâm anlayışı, tasavvuf ve irfandan alan bir söylem biçimi geliştirmiştir.

Konuşma dilinin yazı dili haline gelebilmesi için sosyal ve kültürel açıdan gelişmişliğin yanında toplumun kültür temsilcileri sayılan yazar, şair ve mütefekkirlerin de önemi büyüktür. Örneğin Ali Şîr Nevâî, yazdığı eserlerle Çağatay Türkçesinin kurucusu olmuştur. Ali Şîr Nevâî, Türkçeye önem vermiş; Türkçe şiir yazılamayacağı düşünülen bir dönemde o Türkçe eser vermiştir. Türkistan Türkçesini önemli bir dil halinde getirmiştir. O kadar ki “Nevâî dili” diye kendi adıyla anılan bir üslubun temsilcisi olmuştur. Türkistan Türkçesi ondan sonra bu adla anılır olmuştur. Yûnus Emre de Anadolu Oğuzcasının yazı dili olmasına etki etmiştir. O, söylemiş olduğu şiirlerle kendinden sonrasını da etkilemiştir. Örneğin Türkçe ilâhî söyleme geleneğini başlatmıştır (Akar, 2012, s. 60; Yaman, 2016, s. 88).

Anadolu’da Yûnus Emre ve takipçilerinin Türkçe ile eser vermeleri Türkçeye önem kazandırmıştır. Dini metinlerin sadece Arapça ve Farsça değil, Türkçe ile de verilebileceğini göstermeleri bakımından önemli bir gelişme olmuştur (Akar, 2017, s. 40). Bu bakımdan Yûnus Emre, Oğuzcaya dayalı olan Anadolu Türkçesinin kuruluşunda önemli bir görevi üstlenmiştir. Sadece Yûnus Emre değil, onun çağdaşları olan 13. yüzyılda Ahmed Fakih, Hoca Dehhani, Şeyyad Hamza, Sultan Veled; 14. yüzyıldaki çağdaşları Âşık Paşa, Gülşehrî gibi isimler de Anadolu Türkçesinin yazı dili oluşuna katkılar sunmuştur. Ancak Türkçe asıl söyleyiş gücüne Yûnus Emre ile ulaşmıştır (Korkmaz, 1973, s. 17-18). Âşık Paşa, Ahmed Yesevî, Yûnus Emre gibi şahsiyetler Türkçe ile ilim yapılabileceğini, Türkçenin hikemî bir dil olduğunu göstermişlerdir. Bu düşünürlerin eserlerine bakıldığında Türkçenin ne derece ifade kabiliyetinin olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Türkçe; Yûsuf Has Hâcib, Kâşgarlı Mahmud, Ahmed Yesevî, Yûnus Emre, Âşık Paşa gibi dil ustalarını çıkarmıştır. Bu isimler hep Türkçenin gelişimi için çaba vermiştir. Dilin işlemeyle, düşünce geleneğinin oluşması ve bu ikliminin devam etmesi halinde büyük düşünürlerin çıkacağı şüphesizdir.

Türkçenin felsefe ve edebiyat dili olmasında önemli bir mesele hikmet ve hakikatin hangi dille temsil edileceği meselesidir. Zira bu soruya verilecek yanıt Türkçenin veya bir başka dilin gelişimiyle yakından irtibatlıdır. Ayrıca bu mesele ulaştırılmak istenen bilgiyi alacak olan insanların hangi dili konuştuğu meselesiyle ilgilidir. Hedef kitle Türk halkı olduğuna göre hikmetin dili de Türkçe üzerinden olmalıdır. Bunu büyük bir ciddiyetle kavramış düşünürler hitap ettikleri Türk halkına seslenirken Türkçeyi kullanmışlardır. Bu

bağlamda Yûnus Emre'nin döneminin diğer düşünürlerinden önemli bir farkı, hak ve hakikati Türkçe ile temsil etmesidir. Bunu ilk uygulayan Ahmed Yesevî olmuştur. Yûnus Emre ve Âşık Paşa gibi düşünürler, Yesevî'den devraldığı Türkçe söyleme geleneğini devam ettirmiştir.

Türkçenin Anadolu'da yazı dili olmasında etkili olan bir diğer unsur, Anadolu'da siyasi olarak erki elinde bulunduran Bey'lerin Türkçeye destek olmalarıdır. Beylikler dönemiyle birlikte Türkçe, Anadolu'da önemli bir konuma yükselmiştir. Özellikle Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277 tarihli fermanıyla¹¹ birlikte devletin resmî dilinin Türkçe olduğunun ilan edilmesi Türkçe için daha da önem kazanacak günlerin başlamasına vesile olmuş böylelikle Türkçenin statüsü artmıştır. Türkçe yazı dili olarak kabul edilince resmî belgeler Türkçe ile yazılır olmuştur. Böylelikle dil, konuşma dili olmaktan yazı dili olmaya ve devlet dili olmaya doğru evrilmiştir. Üstelik Türkçe yazı dili ve edebî dil haline gelmiştir. Böylelikle Türkçe, Anadolu'da yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır (Akar, 2012, s. 59; Akar, 2017, s. 40; Karahan, 2016, s. 17).

Türkçenin önemli görülüp bilim dili haline gelmesinde Karamanoğlu Mehmet Bey'in çabaları değerlidir. Karamanoğlu Mehmet Bey, Konya'yı aldıktan sonra 15 Mayıs 1277 Perşembe günü fermanında şöyle demiştir: “Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır.” (Dilâçar, 1964, s. 135-136; Korkmaz, 1973, s. 17).

Türkçenin Anadolu'da yazı dili olmasında bir diğer katkı da Osmanlı şair ve yazarlarının Türkçe yazmaya teşvik edilmeleri, Arapça ve Farsça olarak telif edilen eserlerin Türkçeye kazandırılma teşebbüsleridir. Örneğin bu dönemde; Hoca Dehhanî, Şeyhî, Ahmedî, Ahmet Paşa gibi şairler Türkçe yazmaları için devlet tarafından desteklenmiştir (Akar, 2012, s. 59). Ayrıca Uğurlu (2021), Türkçenin Anadolu'da yazı dili haline gelmesinde şu etkenleri sayar: Oğuzların nüfus bakımından kalabalık olması, yerleşiklik ve refah seviyesi, aydınların varlığı ve diğer kültürlerle olan ilişkiler, aydınların Türk diliyle düşünmesi ve yazması, yöneticilerin Türk diline sahip çıkması gibi gelişmeler etkili olmuştur (s. 537-560).

---

¹¹ Akar'ın belirttiğine göre bu durum resmi yazışmalara, edebiyat eserlerine yansımamış, beyan olarak kalmıştır. Bkz. Akar, 2012, s. 59

“Göktürk ve Uygur Türkçelerinin tabîî bir devamı olan Karahanlı Türkçesi, bütün Türklerce 12. yüzyılın sonuna kadar tek bir yazı dili olarak kullanılmıştır.” (Yaman, 2016, s. 88). Ancak Türk dili, 13. yüzyılda ilk kez iki yazı diline ayrılmış, iki büyük kol halinde 20. yüzyıla kadar devam etmiştir (Yaman, 2016, s. 88). “13. yüzyılda ortak Türkçe sona ermiş, biri kuzey ve doğudaki Türklerce temsil edilen Harezmi Türkçesi, diğeri de sadece batıya göç eden Oğuz Türklerinin meydana getirdiği Eski Türkiye Türkçesi olmak üzere iki yazı dili ortaya çıkmıştır.” (Şen, 2017, s. 113). Böylelikle 13. yüzyıla kadar Orta Asya’da ortak yazı dili olan Hakaniye Türkçesi sona ererek Harezmi Türkçesi ve Anadolu’da Oğuzların kullandığı Eski Anadolu Türkçesi olmak üzere iki yazı dili oluşmuştur. Harezmi Türkçesi, Orta Asya’daki tüm Türklerin ortak yazı dili olurken 11. yüzyıldan sonra Anadolu’ya gelmeye başlayan ve 13. yüzyılda Anadolu’yu Türk yurdu haline getiren Oğuzlar, konuştukları şiveyi zamanla yazı dili haline getirmişlerdir. Kur’an’ın harekeli yazısı esas alınarak oluşturulan bu yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin herhangi bir yazı dilinin devamı olmaması onu orijinal kılmıştır (Şen, 2013, s. 401).

Anadolu’ya yerleşen Oğuzlar, sonradan Harezmi’deki geleneğe göre bazı Kur’an sûrelerini Anadolu Oğuzcasına çevirmişlerdir. Böylelikle konuşulan bir dilin yazı dili haline gelmesine imkân tanınmıştır (s. 39). Hatta bu çeviriler sadece Kur’an ile sınırlı kalmamış Gülistan, Bostan gibi birtakım edebî eserler de çevrilmeye başlanmıştır. Tüm bunlar tercüme faaliyetlerinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle Oğuz Türkçesinin yazı dili oluşmaya başlamıştır (Akar, 2017, s. 39). Akabinde ise 14. yüzyıl Korkmaz’ın (1973) ifadeleriyle “(...) Oğuzca’ya dayalı yerli ve millî bir yazı dilinin kuruluş dönemidir.” Çünkü bu dönem çeviri ve telif eserlerin arttığı bir dönem olmuştur (s. 18).

Türkçe, Anadolu’da yazı dili olmadan önce dildeki Arapça ve Farsça unsurlar, geniş halk kitlelerine ulaşip dile yerleştiğinden sorun teşkil etmemiştir (Karahana, 2016, s. 25). Ancak Tanzimat ile beraber dilin sadeleşmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Çünkü Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerin halka duyurulması yazı dilini ister istemez değişime uğramaya zorlamaktaydı (Karahana, 2016, s. 26). Tanzimat ile birlikte Batı ile etkileşim sonucu dilimize yeni kavramlar girmiştir. Bu yeni kavramlara karşılık bulma çabası içinde olunmuştur. Dilde sadeleşmeyi savunan aydınlar arasında; Namık Kemal (ö. 1888), Ali Suavi (ö. 1878), Ziya Paşa (ö. 1880), Ahmet Mithat (ö. 1912), Şemseddin Sami (ö. 1904) gibi isimler sayılabilir (Akarsu, 1983, s. 54).

Bu minvalde Cumhuriyet Dönemi ile beraber dilde sadeleşme hareketleri ve millî bir dilin oluşturulması fikri ön plana çıkmıştır. Böylelikle Türkiye Türkçesinin temelleri atılmıştır. Ömer Seyfeddin ve Ziya Gökalp'in bu noktada katkıları olmuştur. “Genç Kalemler” dergisiyle ortaya konan “Yeni Lisan Hareketi” bu noktadaki önemli bir gelişmedir (Yaman, 2016, s. 89).

Dili Türkçeleştirme, dilde sadeleşme ve millî bir edebiyatın oluşması gayesiyle yola çıkan Ömer Seyfettin (ö. 1920), Ziya Gökalp (ö. 1924) ve Ali Canip Yöntem (ö. 1967) öncülüğündeki kişiler 1911’de Selanik’te çıkmaya başlayan “Genç Kalemler” dergisi etrafında toplanmıştır. Millî bir edebiyatın ancak millî bir dilden geçtiğini düşünerek “Yeni Lisan”¹² hareketini başlatmışlardır (Korkmaz, 2017, s. 575).

Türk dilinin sadeleşmesi kapsamında Genç Kalemler’in Yeni Lisan hareketiyle beraber Türkiye Türkçesi dönemine geçilmiştir. Osmanlı Türkçesi konuşma dilinin devamı niteliğinde olan Türkiye Türkçesi, 1911 yılında “Yeni Lisan” hareketiyle başlamıştır. Genç Kalemler dergisindeki “Yeni Lisan” başlıklı makale, Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişin bir işareti olmuştur. Türkiye Türkçesi, Osmanlı yazı dilini konuşma diline yaklaştırma veya konuşma diline uygun yeni bir yazı dili oluşturmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Yeni Lisan hareketi, dilde sadeleşmeyi başlatmıştır. Bu olay konuşma diliyle ilgili değil, yazı diliyle ilgilidir. Zira konuşma dili zaten sadeydi. Asıl amaç yazı dilini sadeleştirip konuşma diline yaklaştırmaktı (Akar, 2011, s. 117; Ercilasun, 2011, s. 98-99; Kartallıoğlu, 2017, s. 44; Korkmaz, 2017, s. 575; Şen, 2016, s. 186; Şen, 2017, s. 119).

Bu kapsamda Yeni Lisan hareketi, 1911 yılında Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem öncülüğünde başlamıştır. Bu isimler dilde sadeleşmeyi savunmuşlardır. Amaçları; millî bir dilin gerekliliğini savunmak ve böylelikle millî bir edebiyat oluşturmak, Türkçede karşılığı olan Arapça ve Farsça sözcüklerin atılarak dilin sadeleşmesi ve yabancı dillerden temizlenmesi ancak dile yerleşen yabancı kelimelerin Türkçe kabul edilerek dilde kalması, dilin Arapça ve Farsça tamlamalardan sıyrılması, İstanbul ağzına dayalı bir yazı dili oluşturmak ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkları ortadan kaldırmaktır (Akar, 2011, s. 117; Karahan, 2016, s. 27; Şen, 2013, s. 406).

¹² Yeni Lisan hareketinin dayandığı esaslar için bkz. Korkmaz, Z. (2017). *Türk dili üzerine araştırmalar 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (s. 576).

Özellikle milliyetçilik akımının toplumda yer etmesiyle aydınlar, halka seslenme ihtiyacı hissetmiş, onların anlayacağı şekilde konuşmak durumunda kalmışlardır. Bu da dilde sadeleşme hareketlerini beraberinde getirmiştir. Böylelikle halkın söz dağarcığında pek yeri olmayan Arapça ve Farsça kelimeler yerine konuşulan dil olan Türkçe ile halka seslenmişlerdir (Ünder, 2001, s. 420).

Ömer Seyfeddin'e göre millî bir edebiyatın oluşması için millî bir lisanın olması lazımdır (Levend, 1960, s. 314). Ancak Ömer Seyfeddin, 11 Nisan 1911 tarihinde Genç Kalemler dergisinde yayımlanan “Yeni Lisân” makalesinde Arapça ve Farsçadan dilimize geçen yabancı kelimelere karşı çıkmamış, tasfiyeciliğin karşısında durmuştur. O, sadece Türkçeyi eski saflığına, doğallığına geri götürme fikrindedir (Şen, 2020, s. 98). Şen'e göre (2020) Yeni Lisân hareketi, Türkiye Türkçesi yazı dilinin özünü, esasını teşkil eder. Zira böylelikle dil, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılarak Türkçenin söz dizimi kurallarına uygun bir hale getirilmeye başlanmıştır (s. 98).

Genç Kalemler, halkın anlayabileceği İstanbul Türkçesine dayanan millî bir yazı dilinin tesis edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onların çabaları sonucunda İstanbul Türkçesi, Oğuz Türkçesinden neşet eden bir konuşma ve yazı dili olmuştur (Şen, 2017, s. 118). Zira halka ulaşmanın, halkın anlayabileceği dil üzerinden olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu gaye ile Yeni Lisan hareketini başlatmışlardır. Millî edebiyatın oluşmasının zemini de bu harekete dayanır. Bu açıdan Türkiye Türkçesinin mevcut şeklini almasında Millî Edebiyat akımının ve Genç Kalemler dergisindeki edebiyatçıların etkisi vardır.

Ziya Gökalp, Türkçenin bilim ve felsefe dili olmasını hazırlayanlardan biridir. O, tıpkı Ömer Seyfeddin gibi Türkçeyi savunmuş ancak tasfiyeciliğe karşı çıkmıştır. Türkçenin önemine dair “Lisan” başlıklı şiirinde şöyle der: “Güzel dil, Türkçe bize, / Başka dil, gece bize. / İstanbul konuşması / En saf, en ince bize.” (Gökalp, 1976, s. 17). O, dile yerleşen Arapça ve Farsça terkiplerin kullanımının sürdürülmesi gerektiğini düşünmüştür. Buna mukabil yeni kelimeler türetmiş ve Türkçenin gelişimine destek olmuştur. Örneğin “mefkûre” sözcüğünü Arapça köklerden hareketle türetmiştir (Koç, 2009, s. 114-115).

1923 yılından itibaren Atatürk önderliğinde dille ilgili çalışmalar yapılmış, harf inkılabıyla Latin kökenli “Türk Alfabesi” kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul ağzı esas alınmak suretiyle yazı dili belirlenmiştir. Dilde sadeleşme hareketleri başlatılmıştır. Yabancı

sözcüklere karşılık Türkçe karşılıklar bulunmaya çalışılmış, Türkçe kelimelerin kök ve eklerinden yeni kelimeler türetilmeye çalışılmıştır (Şen, 2016, s. 186-187).

Atatürk, Türk diline verdiği önem neticesinde 12 Temmuz 1932’de “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”ni kurdurmuştur. Cemiyet, dört yıl sonra “Türk Dil Kurumu” adını almış, böylelikle Türk dili ve düşüncesi gelişme göstermiştir. Türkçe, bilimsel anlamda araştırmaya ve gelişime açık kılınmıştır. Bu vesileyle eğitim öğretimde Türkçe terimlerle öğretim yapılır olmuştur (Ercilasun, 2022, s. 5; Akarsu, 1983, s. 66-67).

Türkçe, tarihsel süreçte ağır bir bozgun yaşamış ve dilin tahribatı neticesinde felsefe yapmanın imkânı kısıtlanmıştır. Tasfiye hareketiyle beraber dilden kelime atılması yoluna da gidilmiş, az sayıda kavram ile tefekkür edilmeye çalışılmıştır (Gürsoy, 2016, s. 59-60). Üstelik Türklerin İslâmiyet’e girmeye başladığı 8. yüzyıldan itibaren felsefe ve ilim kitapları Türkçe olarak yazılmamış, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu da Türkçenin değil de Arapçanın ilim dili olarak gelişmesine neden olmuştur (Keklik, 1986, s. 29). Ayrıca Ülken’in belirttiğine göre (1947), Osmanlılarda medreselerin baskınlığı ve hâkim dilin Arapça ve Farsça olması sebebiyle Türkçenin ilim ve felsefe dili olması gecikmiştir. Ancak Tanzimat’tan sonra medreseler otoritesini kaybetmeye başlayınca Türkçe önem kazanmış, çeviri faaliyetleri hızlanmıştır. Böylelikle Türkçe fikir, irfan ve hikmet dili haline gelmeye başlamıştır. Hatta Türkçe düşünülmüş ve yazılmış telif eserler oluşmuş ve Türkçe yazı dili haline gelmiştir (s. 138).

Sonuç olarak Arapça ve Farsçanın etkili olduğu bir dönemde Türkçe yazar, Türkçeyi koruyan şahsiyetler sayesinde Türkçe bugünkü konumuna gelmiştir. Türkçeye önem veren, Türkçe yazar, Türkçenin gelişimi için emek veren şahsiyetler olmasaydı bugün Türk edebiyatından ve felsefesinden söz edilemiyor olacaktı. Bu bağlamda mutasavvıf şairlerin halka Türkçe ile seslenmeleri; onun gönül, mânâ ve hikmet dili olmasında önemli bir etken olmuştur. Böylelikle Türkçe yazı dili olmuş, eserler Türkçe ile üretilmeye başlanmış ve Türkçe önem kazanmıştır. Tarihi milattan önceye dayanan köklü bir dil olan Türkçe hâlihazırda konuşma dili, yazı dili, eğitim-öğretim dili, ilim dili ve resmî devlet dili olarak varlığını sürdürmektedir.

4.4. Türkçenin Düşünceye İmkân Vermesi: Felsefe ve Edebiyat Etkileşimi

Türkçe, gerek söz varlığıyla gerekse edebî-felsefî eserlerle zenginleşmiş böylelikle düşünceye imkân veren, çağrışım gücü yüksek, zengin bir dil olmuştur. Türkçe, sözcüklerle düşünmeye imkân veren bir dildir (Soykan, 2020, s. 57). Dolayısıyla düşünce, Türkçenin imkânlarıyla üretilebilir (Kara, 2020, s. 24). Türk düşüncesi, Türkçe yazılan eserler üzerinden kavranabilir. Bu, felsefî bir temelde yapıldığında ise dilin zenginleşmesine imkân sağlanmış olunur. Bu da Türkçeyi geliştirir. Böylelikle dil, etkin kılınarak mânâ ve derinlik kazanır. Bir dilin felsefî dil olabilmesinde en önemli kriter o dilin düşünceye imkân vermesi, o dilde düşüncenin üretilebilmesidir. Bu anlamda Türkçe, düşünceye imkân verdiği için felsefe dilidir. Düşüncenin dilidir. Türkçenin daha ileri taşınması, hikmetin dili olması için felsefî düşünce gereklidir.

Söz, düşünce insanın en tabii, insanî bir ürünüdür. İnsandan söz edilen her yerde düşünce vardır. İnsan, Mengüşoğlu'nun (1988) da belirttiği üzere bilen, yapıp eden, inşa eden, değerleri olan, tavır takınan, özgür olan, kendini bir şeye veren, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, konuşan, anlam veren, yorumlayan vb. özelliklere sahip çok yönlü bir varlıktır. İnsanın tüm bunları yapabilmesine olanak veren şey ise onun düşüncesi ve dilidir. “(...) dil insan olmanın bir temel fenomenidir; insan fenomenlerinin taşıyıcısıdır. Dil olmadan insansal olan ortadan kalkar. (...) bütün insan başarıları, bütün, insan yeteneklerinin gelişmesi dilin gerçekleştirdiği işlevlere dayanır. (...) insanla ilgili olan her şey anlamını dille gerçekleştirir.” (s. 213).

Türkçeye felsefe ile bakmak ne anlam ifade eder? Felsefe, her şeyden önce bir tavır ve düşünme faaliyetidir. Akli kullanmaya imkân verir. Felsefe ile uğraşan bir kimsenin sadece teorik bilgiyle donanması değil, aynı zamanda felsefî bir tavra sahip olması beklenir. Felsefî düşünce; merak etmeye, araştırmaya, sorgulamaya, tümel değerlendirmelerde bulunarak düşünmeye ve bütünü görebilmeye, eleştirmeye dayanan bir tavrı ifade eder. Eleştirel bakış açısını temin ederek eser üzerine kritik düşünebilmeyi sağlar. Felsefede asıl olan bu felsefî tavır ve düşünüş tarzını elde edebilmektir. Bu anlamda felsefeyi felsefe yapan şey, ona ilişkin tavır ve düşünme tarzıdır. Merak, sorgulama, düşünme bu tavrın olmazsa olmazlarındandır (Koç, 2009, s. 104; Koç, 2011, s. 56; Koç, 2015, s. 107; Koç, 2020, s. 499). Dolayısıyla Türkçenin felsefe ile hemhâl olması onun dil zenginliğine, düşünceye imkân veren bir dil olmasına, kendini yenilemesine katkı sağlar.

Kenan Gürsoy'un (2006) ifadeleriyle bir düşünüş tarzının felsefî olabilmesi için bazı fikri inşa gereklerine ihtiyaç vardır. Bunlar; düşüncenin felsefî sayılabilecek bir soru etrafında vücut bulması, sistematik olması, mantıksal ve tutarlı önermelerden oluşması, varlık kavramı etrafında merkezileşmesi, felsefe tarihinde belli bir problematik devamlılık içerisine oturtulabilmesi, evrensele yönelmiş olması gibi özelliklerdir (s. 45-46). Bunlara ilaveten ayrıca refleksif olması yani düşünce üstüne bir düşünceye imkân tanınması, felsefenin temel disiplinleri olan ontoloji/varlık, epistemoloji/bilgi ve aksiyoloji/değer alarıyla irtibatlı olması, eleştireliliğe uygun olması, bütünü ifade etmesi gibi kriterlere de sahip olmalıdır (Öktem, 2010, s. 75). Edebî bir eserde tüm bu fikrî inşa gereklerinin hepsi birden bulunmayabilir. Ancak bunlardan sadece biri veya birkaçı bile bulunsa veya felsefeye yol bulunabilecek bir fikri dahi içinde barındırsa edebiyat ve felsefenin etkileşimini göstermesi ve edebî bir eserin felsefî esere yol olabilmesi açısından önem arz eder. Burada felsefî düşünüş tarzının alanı çizilmeye çalışılmış olsa da aslında felsefe her şey üzerine düşünme faaliyetidir. Çünkü felsefe, bilgi konusu haline gelen her şeyi kendisine konu edinebilir (Çotuksöken, 1995, s. 19). Onun ele avuca sığacak bir çerçevesini çizmek çok da mümkün değildir. Zira tanımlamak sınırlandırmak demektir. Felsefe ise yapısı gereği sınır kabul etmez. Var olan ve var olmayan her şey üzerine düşünür. Bilinmektedir ki felsefenin herkes tarafından uzlaşılmış bir tanımı yoktur, düşünörlere göre farklı felsefe tanımları vardır.

Felsefe, kapsamı en geniş olan disiplindir. Onun kullandığı dil, muhtevası en geniş terminolojiye sahip dildir. Çünkü felsefede olaylara ve kavramlara bir bütün olarak yaklaşılr. Bilimdeki gibi bir bölme anlayışı felsefede yoktur. Felsefe, tümel bakmaya ve bütünü görmeye çalışır. Varlıkların özüne, mahiyetine ulaşır. Kavramlara açıklık getirir. Bu sebeple dile anlam katmak, bütünü görebilmek, var olanı anlamlı kılmak, kritik değerlendirmeler yapabilmek, Türkçenin özünü ve mahiyetini kavrayabilmek için felsefeye ihtiyaç vardır (Gökberk, 1974, s. 281).

Felsefî düşüncenin olmadığı, düşünce üretiminden yoksun bir şekilde Türkçe gelişim gösterebilir mi? Felsefeyle Türkçenin geniş ölçekte ise dilin kesiştiği nokta şudur ki felsefe bir dilin içinden yapılır. Felsefe, dilin işleneceği, dili daha ileri taşıyan ve yeni tefekkörlere imkân sağlayan bir yapıyı temin eder (Gürsoy, 2020, s. 53). Bu anlamda felsefe ile dile bakmak demek, Türklerin tarih boyunca yayıldıkları tüm sahalarda ve dillerde dil etkinliklerini üst bir bakış açısıyla incelemek ve kritiğini yapabilmek demektir.

Düşünmeyi sağlayan ve onu başlatan nedir? Düşünmeyi başlatan insandaki bilme isteği ve merak duygusudur. Çünkü Aristoteles (1985)'in ifadesiyle “Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler.” (s. 79). Düşünmek ve bilme isteği, insan tabiatında doğal olarak vardır. İnsan, akıl sahibi bir varlık olduğundan merak eder, düşünür ve öğrenmek ister. Descartes'in “Düşünüyorum, öyleyse varım.” dediği üzere düşünmek, var olmanın göstergesidir. Buna mukabil düşünmemek ise varlıktan kesilmek anlamına gelir. O halde, insanı insan yapan onun düşünebilmesidir. Düşünmek ve bilme isteği insanın en tabii ihtiyacıdır. Bu istek insana entelektüel anlamda bir haz verir.

İnsan, akıl ve düşünce yetisiyle kendi varlık nedenini, varoluşunu, niçin varlığa geldiğini, amacının ne olduğunu ve nihayetinden ne yapacağını ve nereye gideceğini anlamak ister. Tüm bunları düşüncesi sayesinde idrâk etmeye çalışır. Dünyadaki yerine ilişkin anlam ve değerini kavramak, varoluşunu anlamlı kılmak ister. İnsanın yeryüzündeki gayesi anlamını bulmaktır. Bu sebeple insan varoluşuna, hayatına anlam katmak ister. “Ben kimim? Bu dünyadaki amacım ne? Nereden geldim? Nereye gidiyorum?” gibi soruları düşünür. Bu sorular da insanı düşünceye ve felsefeye yöneltir. Düşündüklerini de dil aracılığıyla bunu ifade eder. Çubukçu (1987), bu durumu şöyle dile getirir: “İnsan, bu dünyanın aslı nedir, başlangıcı nedir, sonu ne olacak, dediği zaman ister istemez kendi kendine felsefe yapıyor, demektir. Yine, insan, ben neyim, kimim, amacım nedir, sonum ne olacak diye düşündüğü zaman da bir ölçüde felsefe yapar.” (s. 59). Dolayısıyla bu sorular düşünceye imkân verir. Böylece bir dil ve düşünce yoluyla anlam bulunmaya çalışılır.

“Ben kimim?” sorusu insanın kendi varlığına dair sorduğu temel varoluşsal sorudur. Bu soruya verilen yanıt edebî anlamda örneğin Şeyh Gâlib'in dilinde şöyle tecelli etmiştir: “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen” (Şeyh Gâlib Dîvânı, s. 130). İnsanın ne kadar kıymetli bir varlık olduğu, kendindeki mânâyı kavraması gerektiği, zira onun kainatın/âlemin özü ve özeti olduğu anlamında Şeyh Gâlib'in dilinde edebî olarak yanıt bulmuştur.

Dil, ilk insandan beri var olan, tarihi insanlık tarihiyle bir olan olgudur. İnsanlığın tüm birikimi dil üzerinden aktarılır. Felsefe de edebiyat da dil üzerinden yapılır ve dil aracılığıyla kendini ortaya koyar. Bu açıdan felsefe ve edebiyat dilde buluşur. Düşüncelerini dil

aracılığıyla serimler. Düşünce, dil üzerinden açığa çıkar. Dolayısıyla dil, hem düşünceyi sağlayan hem de düşünülenleri ifade etmeye imkân veren bir yapı sunar.¹³

Dil, aynı zamanda bir iletişim aracıdır. Anlaşmak için kullanılan, ifadeye imkân veren bir araçtır. İnsanlar arası iletişimi, bildirişimi sağlamanın bir anahtarıdır. Dil vasıtasıyla düşünceler başkalarına aktarılmış olunur. Bu bağlamda dil, düşünceyi ifade etmeye, aktarmaya imkân verir. Dil sayesinde geçmiş hatırlanır, bugüne anlam verilir ve geleceğe dair bir farkındalık içinde olunur.

Dil, düşüncenin hem taşıyıcısı hem de oluşturucusudur. Gündoğan'ın (2015a) dediği üzere “Düşünme ufkumuz dilimizin ufkuyla, dilimizin ufku da düşünme ufkumuzla doğru orantılı olarak gelişir.” (s. 33). Bu anlamda dil, düşünceyi var eder ve hem düşünmeye hem de onu ifade etmeye imkân verir. Dilin gelişimi düşünce ile mümkündür. Düşünebilmek, fikir üretebilmek, hayatı anlamlı kılabilmek için ise etrafıca düşünmeye, akletmeye ihtiyaç vardır. Bunu ifade edebilmek içinse dil gereklidir. Bu anlamda dil ile düşünce arasındaki ilişki mütakabiliyet prensibi gereğince karşılıklıdır. Dil, düşünceyi etkilediği gibi düşünce de dili etkiler.

“Felsefe dille yapılır, dil-ötesinde felsefe yoktur.” (Uygur, 2012a, s. 160). Dolayısıyla felsefe, dilde kendini açığa vuran dille yapılan bir etkinliktir. Özellikle dilin gelişmiş olması felsefî etkinliklerin verimini belirlemede önemli bir etkindir (Koç, 2015, s. 108). Zira dil, düşünce ufkunun belirleyicidir. Düşünülen ve duyumsananların ifadesi dil üzerinden olur (Duralı, 2020, s. 35). Düşünce ve dil birbirini gerektiren, birlikte var olan bir yapı sunar. “Düşünmek için dile gerek duyar insan. Dil olmayınca düşünme de yoktur.” (Uygur, 1984, s. 45). Bu açıdan düşünme, dil üzerinden gerçekleşir. Dilin gelişmişliği, üretilen düşüncenin de işlevselliğini belirler. Zengin bir dilde düşüncenin ufku da derin olur.

Dil, sadece düşünceyi ifade etmede kullanılan bir araç değildir. Dil, bilginin taşıyıcısı ve aktarıcısı olan, içinde anlam taşıyan, anlam ile örülü olan canlı bir yapıyı sunar. Dilin

¹³ Bu bağlamda Konfüçyüs'ün dil üzerine söyledikleri düşünülmeye değerdir. Konfüçyüs'e bir memleketi idare etmeye çağrılıysaydı yapacağı ilk işin ne olduğu sorulur. O da şöyle cevap verir: “Hiç şüphesiz, dili gözden geçirmekle işe başladım. (...) Dil kusurlu olursa, kelimeler düşünceyi iyi anlatamaz. Düşünce iyi anlatılamazsa, yapılması gereken şeyler doğru yapılamaz. Vazifeler gereği gibi yapılmazsa, töre ve kültür bozulur. Töre ve kültür bozulursa, adalet yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk, ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir.” (Adıgüzel, M. S. (2001). Türkçe üzerine notlar. Türk Yurdu, 21(162-163), 14-17). Bu sebeple o, dili gözden geçirmekle işe başlayacağını ifade eder. Çünkü dilin kusurlu olması kelimelerin düşünceyi iyi ifade edememesine neden olur.

canlı olması onun sınırsızlığını ve sürekli kendini yenilemesini ifade eder. Çünkü yenilik dilin doğasında vardır. Canlılık ve yenilenme, felsefe açısından da iyidir. Zira felsefe yapısı gereği yeniliğe, yenilenmeye, değişime ve dönüşüme açıktır. Rasyonel anlamda kendini sürekli yenileyen bir bilgidir. Dil üzerine de düşünür, yenilenir. Dolayısıyla Türk diline felsefe karıştığı ölçüde dil kendini yeniler, anlam ufku ve derinliği kazanır.

Felsefe ile dil arasında doğrudan bir münasebet vardır. “Felsefe belli bir dil ortamı içinde gelişebilen, o dilin kavrayış kapasitesi, ifade gücü, ifade imkânları ve anlam zenginliği dâhilinde yapılabilen bir düşünsel etkinliktir.” Dilini işleyen, geliştiren uluslar düşüncenin ufkuna yelken açabilir. Bu bağlamda dil-düşünce ilişkisi karşılıklı olarak birbirini etkileyen alanlardır (Koç, 2020, s. 499-500). Dil ile düşünce daima ilişki halindedir. Çünkü düşünce bir şey üzerine düşüncedir. Sözcükler olmaksızın yani kavramlardan azade bir düşünmeden söz edilemez. Çünkü sözcükler düşünmeyi telkin eder. Zihin, kavramlar üzerinden bunu gerçekleştirir. Düşünebilmek için kavramların dilini bilmek gerekir. Dil ile düşünce arasında bu açıdan sıkı bir bağ vardır. Dil, düşünceye kılavuzluk eder. Düşünceler ise sözcükler yoluyla ifade edilir (Koç, 2015, s. 109; Uygur, 1974, s. 40).

Dil, dünya ile ilişki kurmayı sağlar. “(...) antik çağda ortaya konmuş bir tanımla insan *zoon logon ekhon*’dur. Yani insan konuşan varlıktır.” Akarsu (2015), buradaki *logon* kavramının *logos* ile ilgili olduğunu belirtir (s. 42). Aristoteles’in ifade ettiği anlamda insan, “konuşan varlık, dili olan varlık ve akıllı varlık”tır. İnsan, *logos*’u olan bir varlıktır. *Logos*, iki anlamı ihtiva eder. Hem söz, dil anlamına gelir hem de akıl, düşünme demektir. Yani *logos*, hem düşünmeye hem dile karşılık gelir. Bu açıdan düşünme ile dil bir aradadır (Akarsu, 1983, s. 49). Dilin düşünme ile yakın bir irtibatı vardır. Aristoteles’e göre dil, düşüncenin giysisi gibidir. Bu sebeple dilde düşünce yansır (Koç, 2015, s. 108). Bir başka deyişle dil, düşünme üzerinden açığa çıkar ve düşünme, dil üzerinden kendini kurar. Dolayısıyla dil ile düşünme iki bütünün parçaları gibidir (Uygur, 1984, s. 15).

Dil ve düşünce birbirini var kılan, birbiriyle örtüşen izleklerdir (Duralı, 2020, s. 36). Zira “(...) dili kullanmak suretiyle düşünürüz, düşünmek suretiyle de dili meydana getiririz.” (Arslan, 2020, s. 160). Düşünmenin engellenmesi, felsefe yapılmasının engellenmesi demektir. Ancak ve ancak düşünce varsa bir felsefeden söz edilebilir (Akarsu, 1983, s. 51). Düşünmek insanı üretmeye, sorgulamaya, yeni bir bilincin inşasına sevk eder. Tüm bunlar dil ve düşünce aracılığıyla olanaklıdır.

İnsan, düşünce varlığıdır. Düşünce ve dil, insana seçenekler sunar. Eylemi düşünme ve eyleme yönelme olanağı sağlar. İnsan, dil ile düşünür ve eyleme geçer (Uygur, 1984, s. 44). Düşüncesi ve dili sayesinde eylemde bulunur, potansiyelini aktüele geçirir. Bu açıdan insan, düşünen bir canlı olarak tanımlanır. Bu tanımda insanı ne ise o yapan şey, onun düşünebilmesi özelliğidir. Tüm yapıp etmelerini düşüncesine, aklına borçludur. Bu sebeple insan, canlılar içinde en kıymetli değeri taşıyan bir varlıktır. Felsefe, insanın düşüncesiyle yapıp etmelerini kapsar (Bingöl, 2011, s. 93). “Düşünce, felsefeye göre içlemi açısından dar, kapsamı açısından ise geniştir. Her felsefe bir düşüncedir fakat her düşünce felsefe değildir.” (Poyraz, 2018, s. 60). Dolayısıyla felsefe, bir düşüncenin ürünüdür. Tefekkür faaliyetinin akabinde düşüncenin bir mahsulü olarak ortaya çıkar. Taşdelen (2015b), düşünmenin bir süreci ifade ettiğini düşüncenin ise bu sürecin sonucu yani ürün olduğunu belirtir (s. 137).

Dil, düşünceye imkân verir. Gerçekliği anlamak, onu dil kalıbına dökmekle mümkündür (Akarsu, 2015, s. 42). Bu anlamda dil, varlığı belli bir açılardan kavramaya ve düşünmeye imkân verir (Uygur, 1974, s. 35). “Örneğin; Humboldt, ‘Dünyayı kavramlara dönüştürme’, Cassirer, ‘Dünyayı simgeleştirme’, Wittgenstein ‘Dünyayı resimleme’, Weissgerber, ‘Dünyayı sözcüklendirme, adlandırma’dan söz ediyorlar.” (Akarsu, 2015, s. 42). “(...) dil, hem insanın kendisinin, hem de onun dünyasının bir aynasıdır. Ancak dil sayesinde insanın kendisi, dünya, bütün varolan şeyler hakkında ne düşündüğünü öğreniyoruz.” (Mengüşoğlu, 1988, s. 218). Dolayısıyla dil aracılığıyla insanın ne düşündüğü açığa çıkar. Bu açıdan insan, düşünerek ve düşündüğünü dil kalıbından ifade ederek gerçekliği kavramaya çalışır. Bir anlamda onu ifadeye ve istifadeye mümkün kılacak mânâya bürümüş olur.

Dilin yetkinliği, düşüncenin yetkinliğini meydana getirir. Aksine dilin bozulması, düşüncenin sekteye uğramasına sebebiyet verir (Bayraktar, 2022, s. 168). Bu bağlamda dil, düşüncenin imkân alanını belirler. Dilin gelişmişliği ve zenginliği tefekkürün derinliğinin mahiyetini belirler. O halde, dil geliştikçe düşüncenin sınırlarının da gelişmesi ve derinleşmesi söz konusu olur.

Düşünmede dilin önemi nedir? Düşünce, dilin varlığıyla mevcudiyet kazanır. Bir başka deyişle düşüncenin varlığı, dilin varlığına bağlıdır. Zira dil olmasaydı, düşünme de olmazdı (Akarsu, 1983, s. 49). Peki, dilsiz düşünme olanaklı mıdır? Ülken’in ifadesiyle “Dil düşüncenin âletidir (...) dilsiz düşünce mümkün değildir.” (Ülken’den aktaran Alpyağıl, 2015b, s. 895). Bu açıdan dil, düşünce ile gelişir, zenginleşir. Bu anlamda dil ile düşünme arasında sıkı bir bağ vardır (Uygur, 1974, s. 39). Dil, düşüncenin somutlaştığı alandır.

Aristoteles'e göre düşüncenin bir formudur (Gündoğan, 2015a, s. 33). Dolayısıyla düşünceyi veren onu ifade etmeye imkân tanıyan dildir. Yani düşünceyi taşıyan dildir. Düşünce yapılarının kurulmasını dil sağlar (Akarsu, 2015, s. 43).

“Düşünce mevcudiyetini dille ortaya koyar. Yani dil düşünceye hayatiyet verir.” (Öner, 1995, s. 42). Dil felsefesinin kurucusu Humboldt “Dil, olmuş bitmiş bir şey, bir ürün (ergon) değil, bir etkinliktir (energeia)” der (Humboldt'tan aktaran Akarsu, 2015, s. 42). Şu halde dil, yapısı itibariyle olmuş bitmiş, tamamlanmış bir ürün değildir. O, daima bir etkinlik alanındadır, diri olmak durumundadır, canlıdır, hayatiyet sahibidir ve canlılığını kullanıldıkça korur. Zira kullanılan kelimeler, dilin düşünce üretimine ve kendini yenilemesine imkân verir. Aynı zamanda düşüncenin imkân alanıdır. Her düşünce, her üretim de dile yeni bir anlam katar (Akarsu, 1983, s. 50). Dilin hayatiyet sahibi olduğuna delil şudur ki, “Sözcükler zamanla ölür, yerini kendi dilinden ya da başka bir dilden bir sözcüğe bırakır” (Dilçin, 1983, s. 23). Bu açıdan bakıldığında felsefe ve dil arasındaki münasebet, birbirini varoluşa getirmelerinden kaynaklanır. Dilsiz bir felsefe düşünülemeyeceği gibi felsefesiz bir dil de düşünülemez. Yani dil, felsefenin imkânlarıyla sürekli yenilenir. Zira farklı düşüncelere kapı aralanması; dilin hayatiyeti, canlılığıyla mümkündür.

Dil; insanoğlunun kendi varoluşunu serimlediği, dil üzerinden oluşageldiği bir varlık alanını sunar (Bayraktar, 2022, s. 168). Bu yönüyle dil, kendine has bir varlık alanını betimler. Dil olmadan bilginin varlığından da söz edilemez. Dilin eksikliği, düşüncenin eksikliği anlamına gelir. Bu doğrultuda Platon, dil ile düşünce arasında sıkı bir irtibat kurmuştur. Ona göre düşünme bir monologdur. İnsan, düşündüğünü dil ile ifade eder (Mengüşoğlu, 1988, s. 212-213). İnsan, varlığa düşüncesiyle anlam katar. Dili ile dünyayı algılar, varoluşu kavrar ve var olana anlam verir. Zira ancak düşünen insan bir düşünce üretebilir. Düşünce, ancak dil aracılığıyla açığa çıkar. Felsefe yapılabilmesi de gelişmiş bir dilin varlığına bağlıdır (Akarsu, 1983, s. 72).

Dil ile felsefe arasında ciddi bir münasebet vardır. Dilin felsefesi vardır. Felsefenin sermayesi, kendini inşa ettiği yer dildir (Gürsoy, 2009, s. 262; Uygur, 1974, s. 30). Dilin gelişmiş olması, felsefe ve bilim dili haline gelmesi onu kullanan, işleyen insanların çabasına bağlıdır. Zira dil nasıl kullanılırsa o doğrultuda yol alır. İnsan, dili kullanmak suretiyle onu var kılar (Gökberk, 1980, s. 81). Bu anlamda filozoflar, dilin doğru kullanımını temin ederler. Dil ile düşünce irtibatını muhkem kılarlar. Anamların tutarlılığını denetlerler. Dilin

inceliklerine nüfuz ederek dili ustaca kullanır ve kavramlara yeni anlamlar yüklerler. Bu açıdan dilin anlaşılır olması felsefeyle mümkündür. Dilin doğru kullanımını ve dildeki tutarsızlıkları felsefe çözümler.

Dil, bir bilincin ve iradenin yansımasıdır. Dildeki gelişime, düşünürler yön verir. Örneğin Almanca'nın bir düşünce dili olmasında Kant'ın payı çoktur (Kaynardağ, 2002, s. 71). Zira "Kant'tan önce, Alman İmparatoru'na göre Almanca atların ağızına layık bir dildi" (Fazlıoğlu, 2017, s. 28). Bu açıdan denilebilir ki dil, düşünürlerin elinde işlenir. Mesela Keklik'in (1982) ifadeleriyle Alman dili, Leibniz'den (ö. 1716) sonra felsefe dili olmaya başlamıştır. Hâl böyle iken Türkçe dışında yayın yapmak millî kültür hesabına iyi bir şey değildir (s. XI). Bu bağlamda Türkçenin de düşünce ve felsefe dili olmasında da ediplerin ve filozofların önemli bir payı vardır. Düşünürler, edipler, filozoflar dildeki kavramlara yeni anlamlar yükler böylelikle dilin zenginleşmesini sağlarlar. Ülken, Türkiye'de bir düşünce dilinin meydana gelmesi için çok emek verildiğini ancak ediplerin bu işe çok daha önceden giriştiklerini ve başarılı olduklarını belirtir (Kaynardağ, 2002, s. 71).

Ülken (1947), "Türk düşünce dili (...) kendi kendine yetecek bir halde midir?" diye sorar ve "(...) eski türkçe çoban dilidir; onda ince kavramları ifade gücü yoktur." diyenleri şiddetle eleştirir. Bu anlayışın sadece eskiden değil yazının kaleme alındığı yıllarda dahi sürüp gittiğini dile getirir. Dillerin ilmî ve felsefî kavramları kullanmasıyla derinlik kazandığını ve böylelikle düşünce dili haline geldiğini belirtir (s. 139-140). Ülken, bir dilin işlenerek zamanla düşünce dili haline gelmesini şu sözlerle anlatır:

Bu düşünce yalnız otuz yıl önce bu uydurma dilin hazırlandığı sıralarda değil, bugün bile bazıları tarafından ileri sürülmektedir. Halbuki düşünce dilleri hemen bütün medeniyetlerde gündelik ve kaba anlamları olan kelimelerin ilmî, felsefî kavramlarda kullanılarak, gitgide derinlik ve nüans kazanmalarından doğmuştur. Yunanca, arapça ve almanca bu tarzda felsefe dili halini almıştır. (Alpyağıl, 2015b, s. 904).

Bir toplumda felsefî düşünce üretilebilmesi için o toplumun dilinin ve o dil ile ortaya konan ürünlerin felsefî düşünceye uygun yapısının olması gerekir. Dilin işlenmiş olması, soyut kavramların olması, kavramlar arası ilişkilerin yoğun olması, sentanks yapısı ve semantik olarak anlamlı olması gibi birtakım kriterlere ihtiyaç vardır. Ayrıca dilin edebî düşünceyi ve bilgelik (hikmet) düşüncesini ifadeye elverişli olması o kültürün dilinin felsefe dili olmasında temel gereklerden bazılarıdır (İnam, 2006, s. 80-81). Ancak böylelikle bir dil, felsefe için gerekli olan malzemeyi temin etmiş ve düşünceye imkân vermiş olur.

Felsefe, özünde düşünmekten ibarettir. Var olan her şey üzerine düşündürmektir (Akarsu, 1983, s. 51). Bu anlamda “(...) felsefe, ancak belli bir dilin felsefeyi olanaklı kılacak ifade ve anlam dağarcığı içerisinde yapılacak düşünsel bir etkinliktir.” (Rızvanoğlu, 2015, s. 38). Dil, üzerine de bir düşünmedir. Ancak düşünce, sözcüklerden ibaret değildir. Onun sözcükleri aşan bir yönü vardır. Zira insan; kavramlarla, mefhumlarla düşünür. Düşündüklerini dil aracılığıyla ifade eder. Kavramlar, felsefenin olmazsa olmazıdır. Matematik nasıl sayılarla iş görürse felsefe de düşünce, dil ve kavramlarla iş görür. Filozof, kavramlarla düşünür ve varoluşu dil aracılığıyla serimler. Düşüncelerini dil üzerinden aktarır. Düşüncenin ifade aracı dildir. Dil, mânâyâ ulaşmanın bir vasıtasıdır. Felsefe, kavramlara mânâ yükler. Şuur haline imkân verir. Sadece bu şuur hali için dahi dile felsefeyle bakmaya ihtiyaç vardır.

Filozof; kendini, ötekini ve yöneldiği nesneyi anlama, anlamlandırma, yorumlama, eleştirme, düşünme durumunda olan, orijinal düşünceler üretebilen ve düşüncelerini temellendirerek aklî, eleştirel, sistemli ve tutarlı bir şekilde ifade eden kimsedir. Filozofun sadece felsefe eğitiminden geçerek yetişmesi düşünülemez. Edebî, sanatsal, bilimsel, kültürel vb. açılardan zenginleşmesi de gerekir. Bu ise düşünce üretebilmekle mümkündür. Bu anlamda felsefenin asıl görevi yeni düşünceler üretebilmektir (Vural, 2018a, s. 81). Filozof, kavramları sorgulayarak, düşünerek yeni düşünceler üretir. Bu anlamda filozof; kavramları sorgulayan, onlar üzerine tekrar düşünen ve yeni kavramlar öneren, düşünceyi akıl süzgecinden geçiren, dilin ifade olanaklarının sınırlarını zorlayan böylelikle dili pozitif yönde geliştiren kimsedir (Koç, 2009, s. 105). O halde filozofun; dilin gelişiminde ve düşünceye imkân vermesinde, ifadeyi geliştirmede ve derinleştirmede önemli bir yeri vardır.

Varlık, dilde anlam kazanır. Anlam değer dünyası dilde saklıdır. Anlamlar, yorumlar dilden ayrı düşünülemez. Dil ile ifade edilince söz, mânâyı açığa vurur ve onu betimler. Bu açıdan düşünce, sözü saklı da olsa içinde barındırır. Düşünce, cümle ile ifade edildiğinde anlam kazanır ve başkalarının istifadesine sunulur. Böylelikle de ifadeye ve istifadeye imkân tanınır. Felsefe, dilin imlediği anlamı nedenli ve niçinli olarak katmanlı bir düşünüşle ele alır. Neden ve niçin sorularını sorarak düşünmeyi mümkün kılar. Zira felsefe, “Nedir?” soruları sorarak kavram sorgulaması yapar ve anlama ulaşmak ister. Bu ise ancak bir dilin varlığıyla mümkün olur (Akarsu, 1983, s. 51; Koç, 2009, s. 104).

Dilin gelişmesi onu kullanmaya bağlıdır. Dille düşünülmesi, dilin işlenmesi, yeni kavramların oluşmasına imkân verilmesi de gerekir. Zira dili besleyen kavramlardır. Yeni

düşünce örgüsü kurulabildiği nispette dil gelişme gösterir (Eyuboğlu, 1974, s. 21). Kavramlara da mânâ yükleyen kelimelerin anlamını ortaya çıkaran düşüncelerdir.

Kavram, bir nesnenin zihindeki tasavvurudur. Kavram söylendiğinde terim adını alır. Düşünce, kavramlar üzerinden oluşur. Düşünce; kavramlar, terimler, sözcükler üzerine yeni bir bilinç geliştirerek açığa çıkar. Bu da felsefeyle mümkündür. Felsefesiz bir düşünce sığ olmak durumundadır. Söze derinlik kazandıran tefekkürdür, felsefedir. Dil ise felsefenin laboratuvarıdır. Dil, bilinmeyene ad vermeyi ve kavramsallaştırmayı sağlar. Düşünmek ise kavramlar üzerinden bağ kurarak gerçekleşir. Kavramlar, düşüncenin oluşumu için önemlidir. Çünkü kavramlar üzerinden düşünülür. Bu anlamda kavramlar, düşüncenin temel unsurudur. Anlamak, yorumlamak hep dil ve düşünce üzerinden olur. Anlamayı derinleştirmek için dilin imkânlarını kullanmak gerekir. Bu da felsefî ve edebî eser üretmekle olur.

Felsefe, varlığı dil ile kavramaya çalışır. Dilin imkânları içinde gelişir ve ifade alanı bulur (Taşdelen, 2013a, s. 3). Bu anlamda Wittgenstein, dilin sınırları ile dünyanın sınırları arasında bir paralellik görürken Heidegger ise dili, “varlığın evi” olarak niteler. Dolayısıyla dil, düşüncenin ufuk alanını belirlerken aynı zamanda varlığın ifade imkânı bulduğu bir zemine karşılık gelir.

Düşünce ortaya koyabilmek için varlığı tanımak ve ona nüfuz etmek gerekir. Yûnus Emre, dili hikmetin yolu olarak görür. Bu bağlamda dil, hikmeti vaz eder ve hikmete dil vasıtasıyla ulaşılır. Felsefe de kelime anlamı itibarıyla bilgelik/hikmet sevgisi anlamına gelir. Hikmeti aramak ve onun peşinden gitmek demektir. Bilgeliği sevmek ve ona özlem duymanın çabası içinde olmayı ifade eder. Bu anlamda felsefe; bilgeliği seven, ona ulaşmak için çabalayan insanın merak ve hayretinden doğmuştur. Bu minvalde Yûnus Emre de sözleriyle varlık karşısında hayretini dile getirmiştir (Özkan, 2011, s. 137).

Felsefe, hikmetin arayışında olmayı ifade ettiğinden yapıldığı kültürden öz taşır. Hayat bulunduğu dilde, dilin diğer ürünleriyle bağ kurar (Poyraz, 2005, s. 51). Bu bağlamda felsefe, yapıldığı dilin düşüncesini ve kültürel unsurlarını taşır. Düşünceden kastedilen hem zihnin işleyiş biçimi yani beynin zihinsel aktiviteleri hem de kültür ve uygarlık düzeyinde üst düzey düşünce faaliyetleridir ki edebî üretimler de buna dâhildir (Denkel, 1997, s. 38). Bu bağlamda felsefe, dilin somut edebî ürünleriyle ilişki kurar. Felsefenin edebiyatla olan birlikteliği de bu bağlamda okunabilir.

Felsefenin yapılabilmesi için dilin sunduğu imkânların yeterli olması gerekir. İşlenmiş bir dilin, uygun bir kültür ve medeniyet ortamının hazır olması gerekir. Bu da insanlığın birikimi olan unsurların, edebî ve felsefî eserlerin alımlanması, idrâk edilmesi ve yorumlanmasıyla mümkündür. Yani yabancı dildeki eserleri ana dile çevirmek ve yorumlamak, ancak burada kalmayarak aynı zamanda üzerine bir bilinç inşa etmek, katkı sunmak ve onları daha ileriye taşımak gerekir (Bayraktar, 2022, s. 169). Dolayısıyla felsefe dili üretebilmek için dil-düşünce birliğinin sağlanması ve o dilin felsefî çözümlemelere, yorumlara uygun hale gelmesi gerekir (İnam, 2006, s. 81).

Dil, insanlar arası anlaşmayı sağlar. Ancak aynı dili konuşmak, aynı anlam-değer dünyasını paylaşmak anlamına gelmez. Zira aynı dili konuşanlar anlaşabilseydi bir ülkede aynı dili konuşan insanlar arasında anlaşmazlık bulunmazdı. Dolayısıyla denilebilir ki aynı dili konuşanlar değil, aynı mânâyı terennüm edenler anlaşabilir. Asıl olan aynı mânâyı paylaşabilmektir.

Dil üzerinde pek çok kişinin emeği, katkısı vardır. Zira dil, tek kişinin emeğiyle değil, miras alınan pek çok kişinin katkısıyla zenginleşerek geleceğe ulaşır. Bugün Türkçenin kullanılıyor olması, bu dili daha önce kullanan, dili işleyen ve bugünlere ulaşmasını sağlayanların katkısıyla olmuştur. Bu bağlamda dil, kuşakları birbirine bağlayan bir mirastır. Dili kullanırken daha önce bir kavrama yüklenilen anlam değer dünyası yeniden ele alışlarla incelenmekte ve yeni düşüncelere şekil vermektedir (Gökberk, 2022, s. 108). Eskinin işlenmesi ve yeniye aktarılması, dil ve düşünce birliği sayesinde gerçekleşir.

Dilin uzantıları, kökenleri vardır. Aslî düşünceye, dilin ve düşüncenin kurucu unsurlarına bunları incelemek suretiyle ulaşılabilir. Türkçeyi düşünce üreten bir dil haline getirenler, onu hikemî olarak işleyen düşünürlerdir. Türk felsefe dili ne kadar gelişmiş olsa da edebiyat dilinde olduğu kadar ilerleme gösterememiştir. Bayraktar'ın (2016) belirttiğine göre Türk düşüncesi örneğin yeni Türk edebiyatı kadar gelişme gösterememiş bu anlamda yetim kalmıştır. Türk düşünce tarihinde Hilmi Ziya Ülken gibi önemli mütefekkirler vardır ancak bu alan hak ettiği ilgiyi yeterince görememiştir (s. 215). Ancak yine de dil felsefî anlamda işlenmeye devam etmektedir. Bu anlamdaki çabalar takdire değerdir. Felsefî düşüncüyü Türkçede gerçekleştiren Aydın Sayılı (ö. 1993), Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974), Nurettin Topçu (ö. 1975), Takiyettin Mengüşoğlu (ö. 1984), Ahmet Cevizci (ö. 2014), Ömer Naci Soykan (ö. 2017), Fuat Sezgin (ö. 2018), Necati Öner (ö. 2019), Teoman Duralı (ö. 2021), Doğan Özlem (ö. 2022), Mübahat Türker Küyel (ö. 2022) gibi pek çok şahsiyet

vardır. Hâlihazırda dil; yaşayan felsefeciler, edebiyatçılar tarafından işlenerek düşüncenin dili olmaya devam edilmektedir.¹⁴

Türk edebiyatı ve felsefesi; hayata ilişkin derin bir tefekkürün, düşüncenin ürünleridir. Türk edebiyatı, felsefesi, bilimi, sanatı boşlukta üretilmiş olan ürünler değildir. Mutlaka bir gelenek içinde, tefekkür neticesinde üretilmiş olan eserlerdir. Bu da dilin yetkinliğini ve işlenmekte olduğunun göstergesidir (Bayraktar, 2022, s. 168). İnsan aklı ile felsefeyi, düşünceyi; duygu ve hayalleri ile sanatı, edebiyatı üretir (Taşdelen, 2018, s. 404).

Düşünürler kendi dilinden hareketle dili işleyerek geliştirmek ve zengin kılmak suretiyle evrensele ulaşabildiği, eser üretebildiği, yorumlayabildiği nispette felsefî düşünceyi etkin kılabilir (Koç, 2020, s. 501-502). Bu açıdan felsefe sadece filozofların eserlerini okumak ve onları tekrar etmek değildir. Onlardan faydalanmak, eserleri okumak elbette önemlidir ancak onları farklı eserlerin oluşmasına imkân verecek şekilde üzerine bir bilinç geliştirerek yorumlamak, böylelikle düşünceyi daha ileri taşımak da gerekir. Bu da eserlerin dili, anlamı üzerine düşünmekle mümkündür. Düşünce bir gelenek işidir. Her düşünürün kendinden önceki birikimin üzerine bilgi inşa ederek, yorumlayarak ilerlemesiyle düşünce geleneği oluşur. Yorum, düşünce üzerine bir yorumu ihtiva eder. Felsefe, kendi içine kapalı bir alan değildir. Diğer alanlara açılan, onlarla etkileşim halinde olan bir disiplindir. Edebiyata, sanata, dine, bilime, siyasete, ahlaka vb. açılarak onlar üzerine düşünen bir bilgidir. Felsefe, hayatın içinde bizzat tecrübe edilen, toplumla iç içe olan bir etkinliktir. İnsanı ve onun etkinliklerini anlamaya çalışmak felsefenin temel ilgi alanıdır. Dil, düşünce üzerine bilinç geliştirmek temel amaçlarındandır. Çünkü düşünce, daima bir şey üzerine düşünmek, bilinç geliştirmektir. Bu anlamda Türkçe üzerine düşünmek demek felsefe yapmaktır. Felsefe; refleksiyonlu, ikinci dereceden bir bilgidir. Anlama, yorumlama, inşa etme sürecidir.

Atatürk, 1930'da henüz Türk Dil Kurumu kurulmadan Türk diline ve Türkçeye verdiği önemi ifade eden şu sözü söylemiştir: “Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında [gelişmesinde] başlıca müessirdir [etkendir]. Türk Dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin.” (Atatürk'ten aktaran Cunbur, 2001, s. 96). Atatürk bu sözleriyle, Türkçenin zengin bir dil olduğunu, iyi bir potansiyele sahip olduğunu ifade eder. Bunu tek bir şarta bağlar: Türkçenin bilinçli bir

¹⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde felsefî dilin şekillenmesine katkı sunan düşünürler için bkz. Vural, 2018b, s. 355-445.

şekilde işlenmesiyle potansiyelini aktüele geçireceğini ifade eder. Dili işlemek ise dil üzerine düşünmekle, edebî-felsefî anlamda eser üretmekle ve yorumlamakla mümkündür.

Dil ile kimlik arasında bağlantı vardır. Dil, kimliğin oluşumuna etki eder. Dil, kimliğin belirleyicisidir. Bu sebeple Atatürk, millî dil ile millî benliği bir ifade etmiştir (Cunbur, 2001, s. 95). “Dilimiz kimliğimizdir” sözünden anlaşılacağı üzere dil, kimliğin oluşmasına imkân verirken kimlik de dil içinde gelişir (Akarsu, 2015, s. 42-43). Diline sahip olmayan bir millet, kimliğini de kaybetmeye mahkûmdur. Dolayısıyla dil, kimliğin bir ifadesidir. Konuşulan dilin mefhumlarıyla düşünmeye, o kültüre mensubiyet duymaya ve bir mesuliyet şuuruyla hareket etmeye imkân verir. Kişilik ve kimliğin kazanılmasında dilin önemli bir yeri vardır. Türkçe, Türk milletini oluşturan ortak dilin adıdır. Bu anlamda Türk milleti için Türkçe, kimliği taşıyan temel bir değerdir. Türkçe, Türk kimliğinin ve düşüncesinin temel değeridir. Bu açıdan bakıldığında dil, kimlik meselesiyle yakından irtibatlıdır. O halde dil sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda varoluşun, kişiliğin, kendiliğin ve özlük bilincinin ortaya çıkmasını da sağlar. Dile önem vermenin sahip çıkmanın yolu da kendilik bilincine sahip olmaktan geçer. Zira kendi diline sahip medeniyetler kendi kimliklerini de inşa ederler. Aksi halde başka bir medeniyetin boyunduruğuna teslim olurlar.

Dil, insan olma bilincinin en temel ifadesidir. Zira “(...) insan ne ise, dil sayesinde odur; insanı insan yapan dilidir.” (Mengüşoğlu, 1988, s. 218). O, dille kurduğu ilişkiyle varlık sahnesinde özne olur. Dil aracılığıyla düşüncelerini ifade eder. Onunla var olanı anlamlı kılar, eşyaya anlam yükler. Bilgisini paylaşır. Şiirleri, romanları, masalları, ninnileri, türküleri hep dil üzerinden işler ve anlatır. Bu anlamıyla dil, kültür ve medeniyeti oluşturan bir düşünceye karşılık gelir. Bu düşünce ise edebî ve felsefî eserlerde ortaya çıkar.

Edebiyat ve felsefenin temel malzemesi ve ortak paydası dil ve düşüncedir. İki alan da dil üzerinden varlık gösterir. İkisi de dil üzerinden ürün ortaya koyar. Ancak ve ancak dille var olan bir yapı sunar. Düşünce ikliminden süzülen sözcükler, kelimeler, kavramlarla var olurlar. Türk düşüncesi, küçük ölçekte Türkçe yazılmış eserlerden meydana gelen düşünce ve tefekkür ürünlerini, büyük ölçekte ise Türk kültür dünyasında üretilmiş tüm literatürü ihtiva eder (Bayraktar, 2016, s. 211). Türk düşüncesi sözlü ve yazılı kaynaklardan beslenmiştir. Örneğin destan, roman, hikâye, masal, fabl, düşünce yazıları vb. eserler üzerinden Türk düşüncesi açığa çıkar. “Felsefe edebiyattan devraldığı serveti, hazineyi alıp başka bir işlemde geçirir.” (Duralı, 2016, s. 63). Böylelikle Türk düşüncesindeki felsefe açığa çıkar.

İnsan, çok yönlü bir varlık olması hasebiyle onun ilgilendiği alanlar da çok çeşitlidir. Siyasetten sanata, mimariden ahlaka, dilden edebiyata kadar birçok unsuru ilgi alanına dâhil eder. Alanların bu kadar çeşitli olması bir zenginliktir. Hayatı çok yönlü kavramanın bir göstergesidir. Felsefe ve edebiyat da bundan nasibini almıştır. Varlığın iki farklı alımlanma biçimi olarak edebiyat; şiir, öykü, roman, deneme, vb. gibi yazınsal ürünleri üretirken; felsefe ise bunları meydana getirmeye imkân veren düşünceyi üretir. Aslında bunlar birbirinin mukavvim unsurlarıdır. Birbirini dışlamaz, birbirini var eder. Büyük filozofların eserlerinde edebiyat, edebiyat eserlerinde de felsefenin bulunması bunun kanıtıdır. Dolayısıyla edebiyatta biraz felsefe, felsefede biraz edebiyat bulunabilir. Edebiyatçı, felsefî terminolojiye ait kavramları eserinde işleyebilir. Aynı şekilde bir filozof da edebiyatın forumunu baz alarak salt felsefî terminolojiyle zor anlaşılabilir bir düşünceyi edebî formatta yazabilir (Taşdelen, 2013b, s. 9; Taşdelen, 2018, s. 402).

Türkçenin felsefileşmesi, düşünce üreten bir dil haline gelmesi, hikmetin dili olması ne ile mümkündür? Türkçe, istidadını kendi özünde taşımaktadır. Yetkinleşme kabiliyeti yüksek bir dildir. İşlendiği takdirde gelişme gösteren yeniliğe açık, tefekküre imkân veren bir dildir. Gürsoy'un (2009) ifadeleriyle "Türkçenin dil yapısı itibarıyla felsefeye, düşünceye, tefekküre çok elverişli bir dil olduğu anlaşılıyor." (s. 262). Bu anlamda Türkçe varoluş bakımından imkân taşıyan, potansiyeli olan bir dildir. İşlendiği takdirde potansiyelini aktüele taşır. Felsefî söylem Türk dilinde üretilebilir. Türkçe, felsefî söylem olanaklarını yapısında barındırır (Çotuksöken, 1995, s. 88). Çünkü Türkçe, zengin bir kelime hazinesine, düşünceyi ifade imkânlarına sahip bir dildir (Karahan, 2016, s. 35). Çevikbaş'a göre (2005) felsefî söylem üretebilmek için düşünme eyleminin ana dilde olması gerekir. Zira ona göre felsefe tarihinde yer edinebilmek ancak ana dilde üretilen eserlerle mümkündür (s. 42-43). Bu anlamda Türkçenin felsefileşmesi ve Türkçede felsefe yapılması da yine bu dil üzerinden eser üretmekle, onları yorumlamakla ve Türkçeyi düşüncenin dili hâline getirmekle mümkündür.

Türkçenin düşünceye imkân veren bir dil olduğuna kanıt şudur ki Türkçede kök ve köke getirilen ekler arasında mantıksal bir bağlantı vardır. Örneğin, karın/kar(ın)daş, yol/yoldaş sözcüklerinde olduğu üzere anlam bağı kuvvetlidir. Kök ve ek ortaklığı anlamsal bağlantıyı temin ederek Türkçede düşünmenin kolaylığını ve imkânını verir. Mesele bir başka örnek üzerinden incelenecek olursa "doğru" sözcüğüne bakıldığında bu sözcüğün genel bir kavramı ifade ettiği görülür. Ancak bu sözcüğü farklı ele alışlarla örneğin doğru yol, doğru

söz, doğru çizgi, doğru insan, doğru davranış gibi farklı açılarda düşünebilmeyi sağlar. Burada her ne kadar yanına aldığı sözcükle farklı anlama gelse de aslında hepsi salt “doğru” kavramıyla irtibatlıdır (Soykan, 2003, s. 72-73). Türkçenin bu imkânı sağlaması eğitimde de kullanılabilir. Örneğin bir öğretmen “Trafikte doğru davranışı uygular.” kazanımını işlemek istediğinde tümel kavram olan doğru sözcüğünden yola çıkarak bu kavramın yansımalarını buluş yoluyla öğrencilerine kazandırabilir. Sadece “doğru”dan yola çıkarak aslında bu kavramın hayatın geneline yayılabileceğini yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde doğru söz, doğru davranış gibi farklı örnekler üzerinden öğrencilerin bütüne ulaşarak idrâk etmelerini sağlayabilir.

Felsefe, mutlaka belirli bir dilde ve kültürde yapılır (Karakuş, 2005, s. 3). Felsefe, belli bir kültürün dili üzerinden yapılan faaliyettir. Dilin felsefileşmesi, o dili işlemeye bağlıdır. O dil ile düşünce üretimine bağlıdır. Mesela, “Dünyanın en değerli madeni elmasıdır, fakat işlenmek kaydıyla. Elması nasıl ki bir elmas ustası işlerse onun pahası artar; bu mânâda, dili de işleyen dil ustaları gerekir.” (Poyraz, 2001, s. 371). Bu anlamda Türkçenin de felsefe dili olabilmesi bu dili kullanarak düşünce üretmeye bağlıdır. Zira ana dilde üretilen bir düşünce olmadan dil, felsefe dili olarak var olamaz ve kendi felsefe dilini oluşturamaz (Çevikbaş, 2005, s. 43). Bu minvalde Türkçenin felsefeye yönelmesi, düşüncenin anlam ufkunu genişleterek bilginin felsefi düşünüşle zihinde yoğunlaşmasını ve dilde mânâ bularak ifade kazanmasını sağlar.

Türkçe olarak düşünülüyor, Türkçe üzerine birtakım çalışmalar yapılıyor ancak gelişim için, dili daha ileri taşımak için Türkçe üzerine de düşünülmesi gerekir (Doğrucan A. ve Doğrucan M. F., 2019, s. 449). Türkçe üzerine ikinci bir refleksiyonla tekrar düşünülmesini sağlayacak bilinç ise felsefe bilincidir. Soykan’ın (2003) dediği üzere “Türkçede felsefe yapmak, Türkçede düşünmekle olur.” Türkçe üzerine düşünmek ve düşünceler arasında mantıksal bağlantılar kurarak düşünmek felsefe yapmak demektir (s. 69). Türkçe düşünüş felsefesi, Türkçenin derinliklerine nüfuz ederek Türkçede yazılmış yazınsal türlerin inceliklerini anlama merakıyla gerçekleştirilebilir.

Türk düşüncesinde tecelli eden felsefe, daha çok edebî türler aracılığıyla serimlenmiştir, ifade imkânı bulmuştur. Zira felsefe yapmanın tek bir Batılı tarzı, felsefi söylemin tek bir biçimi yoktur yoktur.¹⁵ Farklı kültür ve medeniyetlerin kendine has felsefe yapma tarzı da

¹⁵ Poyraz, makalesinde Türkçede felsefe yapmanın farklı yolları olduğundan söz eder. Bkz. Poyraz, 2001, s. 367. Dolayısıyla ona göre Türkçe felsefe yapmaya imkân veren bir dildir.

söz konusudur (Çotuksöken, 1995, s. 20; Poyraz, 2001, s. 369). Felsefenin birçok söylem biçimi vardır. Düşünceler, düz yazı olarak ifade edilebileceği gibi Platon'da olduğu üzere diyalog tarzında, özdeyiş olarak, şiir şeklinde, roman olarak, deneme şeklinde de dile getirilebilir (Çotuksöken, 1995, s. 29). Ayrıca felsefenin inceleme alanındaki meseleler, edebî formlarla sunulabilir. Örneğin, “(...) varoluşçu filozoflar insan varoluşunun aşk, acı, umut, umutsuzluk, ihanet, sadakat, özgürlük gibi temel deneyimlerini roman kahramanlarıyla temsil edebilme yolunu tercih etmişlerdir.” Böylelikle “(...) insan varoluşunun ahlaki ve metafizik derinliğine dikkat çekmişlerdir.” (Koç, 2015, s. 115).

Felsefe, bir zamanlar sadece uzman çevresinin işiyken sonraları diğer disiplinlere yöneliş başlamıştır. Felsefe hayata dokunmaya başlamış ve diğer disiplinler için kılavuz rolünü üstlenmiştir (Kaynardağ, 2002, s. 388). Felsefenin edebiyata olan açılımı da böyle olmuştur. Ölüm, kaygı, ıstırap, aşk, özgürlük, sorumluluk gibi temalar edebiyatın sanatsal diliyle daha somut bir şekilde işlenebilmektedir. Bu sebeple filozoflar, felsefî düşüncelerini anlatırken edebiyatın dilinden faydalanmışlardır. Bu durumu Gündoğan (2015b), şöyle dile getirir:

(...) öyle felsefî konular ve sorunlar vardır ki, bu durumda edebiyatın betimleyici, zengin ve canlı diline ihtiyaç duyulur. Nitekim insan hayatı, varoluşu, hayatın anlamı ve özellikle bireysel yaşantılarda dile getirilmek istenen ve felsefenin de içinde bulunan pek çok insani sorun felsefenin soyut, kuru ve kavramsal diliyle anlatılamaz. (s. 98).

Türk felsefesinin dayanağı, Türk edebiyatında bulunabilir. Çünkü Türk insanı hayata ve varlığa yaklaşırken doğrudan doğruya rasyonel, mantıksal analizlerden örülü bir yaklaşımla değil de daha çok edebî, sanatsal, hissî düzeyde yaklaşır (Gündoğan, 1999, s. 203). Bu bağlamda Türk felsefesi aslında Türk edebiyatında tecelli eder. O halde edebî metinler içinde saklı olan felsefî düşünceler, felsefî incelemelerle gün yüzüne çıkarılabilir. Her ne kadar estetik kaygılarla kaleme alınan bir edebî eser, felsefeden bağımsızmış gibi düşünülse de onu bütünüyle felsefeden azade düşünmek Türk düşüncesini, felsefesini ve kültür hayatını noksan görmek demektir. Bu bağlamda Türk edebiyatının güzide eserleri felsefî ele alışırla incelenip eserlerdeki metaforlar, çağrışımlar, söz sanatları felsefî okunuşlarla ele alınabilir. Şüphesiz böylesine bir çaba, Türk tefekkürünü aydınlatması bakımından önem taşır ayrıca felsefe ve edebiyat yakınlaşmasını da temin eder (Koç, 2015, s. 115-116). Dolayısıyla felsefe ile edebiyat arasında süregelen bir ilişki vardır. Bu açıdan her ne kadar edebî bir üslupla söylenmiş olsa da edebî eserlerdeki düşünceler felsefî değerlendirmelere tâbi tutulabilir, felsefî ele alışırla incelenebilir. Aynı şekilde bir felsefî eser de edebî yönlerden incelenebilir (Öktem, 2010, s. 74). Bu bağlamda Gürsoy (2006), şu değerlendirmelerde bulunur:

Özellikle kendi kültür tarihimize de baktığımızda, çoğu zaman felsefi tema ve problemlerin aynı zamanda yüksek seviyede estetik faaliyetler içerisinde gizlendiklerini görürüz. Bu, doğu kültürlerinde büyük fikirlerin güzel söylenmesi geleneğinden, ya da yine büyük fikirlerin akla olduğu kadar, gönüle de hitap etme endişesinden doğmuş olabilir. (...) Nitekim bizde, Yusuf Has Hacı, Mevlânâ, Yunus, Nâbi, Şeyh Galib, yakın zamanlarda Akif ve Ziya Paşa'lar, Abdülhak Hamid, Yunan Felsefesi'nde Platon, Batı'da Pascal, Bergson ve hemen hemen bütün ekzistans felsefesi geleneği mensupları, edebiyat ile felsefenin o kutlu izdivacının, eserlerinde gerçekleştirdiği örnekler değil midir? (s. 46).

Nitekim Mevlânâ, Yûnus Emre, Ahmed Yesevî, Şeyh Gâlib, Mehmet Akif, Yahya Kemal, Abdülhak Hamit gibi isimlerin edebî formları kullanarak yazdıkları eserlerinde felsefeye yol bulabilmek mümkündür (Öktem, 2010, s. 76). Her ne kadar edebiyat ve felsefenin ilkeleri ve yöntemleri farklı olsa da bu iki disiplin birbirinden tamamen bağımsız olarak düşünülmemelidir. Uygur'un (2012b) dediği üzere felsefeyi diğer disiplinlerden bağımsız, onlarla herhangi bir bağı olmayan bir alan olarak görmek yanlıştır (s. 99). Felsefe, başka alanlarla, disiplinlerle yönelerek onlarla ilişki kurar (Uygur, 2012b, s. 85). Bu anlamda felsefenin bir görevi de farklı disiplinlerin işleyişi, yöntemleri hakkında düşündürmektir. Bu bağlamda felsefenin edebiyata yönelmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla edebiyat ile felsefe birbirinden kopuk alanlar değildir. Bilakis sürekli etkileşim halinde olan birbirini etkileyen alanlardır. Koç'un (2015) ifadeleriyle “(...) ister nesir isterse manzum olarak yazılmış olsun destanlar, masallar, kıssalar, öyküler, romanlar, insanî varoluşun düşünsel-duygusal yönlerini yansıtan ve içinde az ya da çok felsefi öğeler ihtiva eden edebi ürünlerdir” (s. 115). Bu anlamda “Felsefe teorik bir tarzda ortaya çıkabileceği gibi bir edebiyat eserinde, bir romanda, bir öyküde, bir tiyatro eserinde de ortaya çıkabilir.” (Taşdelen, 2011, s. 122).

Türk edebiyatı denildiği zaman onun mutlaka felsefeyle irtibatının kurulması gerekir. Aksi halde edebiyat, felsefeden kopuk bağlamıyla ele alınır ki bu da düşüncenin yoksunluğu ve edebiyatı akim kalması anlamına gelir (Gürsoy, 2020, s. 53). Haddizatında felsefe ve edebiyat birbirinden tamamen ayrı alanlar değildir. Edebiyatın felsefeden tamamen arınmış bir sanat olduğunu düşünmek yanlıştır (Timuçin, 2002, s. 12). Çünkü felsefenin sistemleştiği Antik Yunan'da felsefe ve edebiyat teması içinde olan yakın alanlardı. “Esasında, Yunanlılarda felsefe ile belagat iç içedir. Yunan filozoflarının çoğu, soyut fikirler üzerinde belagat sahibi hatip insanlardır.” (Öktem, 2010, s. 75).

Bu anlamda düşünce tarihine bakıldığında felsefi eserlerin edebî formlarla sunulduğu görülebilir. Felsefe tarihinde pek çok filozof, edebî anlatım türlerini kullanmıştır. Örneğin İlk Çağ filozoflarından felsefi düşüncelerini şiir formunda dile getiren filozoflar olmuştur. Herakleitos, Parmenides, Anaximandros ve Anaximenes'in “Doğa Üzerine” adlı felsefi

şiiirleri vardır. Sokrates felsefe yaparken edebiyatın bir formu olan diyalog tekniğini kullanmıştır. Sneca ve Leibniz mektup yazmıştır. Sartre, Camus, Kafka, Dostoyevski, Tolstoy, Proust gibi yazarların eserleri felsefî düşüncelerle örülüdür. Duralı'nın (2016) ifadeleriyle “Mesela Tolstoy, Dostoyevski... Bunlar olağanüstü romancıdırlar ve edebiyatlarında felsefe vardır, felsefeyi kullanırlar.” (s. 63). Bu düşünürler tezli romanlar yazarak felsefenin kuru ve soyut olan dilini somut platforma çekmiş ve düşüncelerini edebî formla sunmuşlardır. Böylelikle felsefî-edebî romanlar ortaya çıkmıştır. Eserlerinde felsefî düşüncelerini serimleyerek edip filozof denilebilecek bir mertebeye erişmişlerdir. Platon, Boethius, Descartes, Pascal, Bergson, Schopenhauer, Voltaire, Rousseau, Nietzsche, Kierkegaard gibi filozoflar aynı zamanda önemli birer ediptirler. Çağdaş felsefenin varoluşçu filozofu Kierkegaard, eserlerinde farklı söylem biçimlerini denemiş, felsefî düşüncelerini aktarırken bunu edebiyatın formunu kullanarak yapmıştır. Bu anlamda pek çok filozof, felsefî düşüncelerini edebî söylemlerle ifade etmişlerdir. Felsefenin soyut platformdaki düşüncesini somut kılmak, anlatılmak isteneni belirginleştirmek amacıyla edebiyata müracaat etmişlerdir. Ayrıca modern dönemde Russel, Camus, Sartre gibi filozoflar “Nobel Edebiyat Ödülü”ne lâyık görülmüşlerdir. Tüm bunlar, edebiyatın felsefeyle felsefenin edebiyatla olan birlikteliğini göstermesi bakımından önemlidir (Koç, 2015, s. 110-112; Gündoğan, 1999, s. 196; Gündoğan, 2014, s. 65; Öktem, 2010, s. 75-77; Taşdelen, 2018, s. 403).

Burada ifade edildiği üzere felsefî söylem farklı tarzlarda kendini serimleyebilir. Örneğin; deneme, roman, diyalog, mektup gibi edebiyatın birçok farklı sahasında ortaya çıkabilir (Taşdelen, 2013b, s. 159). Ülken (1963); edebî eserlerde, halk hikmetlerinde, atasözlerinde bir çeşit düşünce ve hikmetin bulunabileceğini ancak bunlara doğrudan felsefe denilemeyeceğini, edebî felsefe denilebileceğini söyler. Bu tarz eserlere “edebi hikmet” der ve bunların felsefeyle karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Ülken, pür felsefî ürünlerle içinde felsefeye yol bulunan edebî ürünleri birbirinden ayırır. Zira ona göre felsefî bir eserde sistemlilik, açıklık, varlık, bilgi ve değer alanlarına vurgu, bütünsellik gibi olması gereken birtakım kriterler vardır (s. 28-30). Ancak her ne kadar bir edebî eser, doğrudan felsefî eser gibi ele alınamayacak olsa da birbirinden tamamen bağımsız, ayrı olarak düşünülebilecek alanlar da değıllerdir. Aralarında mütekabiliyet vardır. Taşdelen'in (2013b) ifadeleriyle “Felsefe ve edebiyat, birbirinin karşısında değıl yanında, hatta birbirinin içinde bulunur.” (s. 15). Dolayısıyla edebiyat ve felsefe her ne kadar farklı disiplinler gibi görölse

de aslında birbirinden çok da uzak değillerdir. Etkileşimde bulundukları, birbirini etkiledikleri ve etkilendikleri yerler vardır.

Bu anlamda edebiyat ve felsefe birbirine yakın iki alandır. “Edebiyat felsefe tadı verir çok yerde, felsefe de edebiyata çalar zaman zaman. (...) İyi felsefe aynı zamanda iyi edebiyattır, iyi edebiyat da her zaman iyi felsefedir.” (Timuçin, 2002, s. 9). Örneğin Montaigne’nin yazmış olduğu “Denemeler”, hem edebî bir eser hem de felsefî bir eser olarak değerlendirilebilir (Timuçin, 2002, s. 10). Ayrıca edebiyat ve felsefeyi birbirine yaklaştıran, birbirine yakın kılan dil hususiyetidir. Zira her ikisi de dilde varlık bulur. Dil ile kendini gösterir. Edebiyatçı, tıpkı bir filozof gibi sözcükleri kullanır (Taşdelen, 2013b, s. 11). Dolayısıyla hem edebî eser hem felsefî eser bireysel bir çabanın neticesinde dil üzerinden ortaya çıkar.

Felsefe ile edebiyatın burada ifade edildiği üzere pek çok ortak yanı olmasının yanında aralarında birtakım farklar da mevcuttur. Mesela felsefî bir eserde filozof, ele aldığı problematiği rasyonellik, mantıksal çözümlemeler ve temellendirmeler yoluyla kavratmaya çalışırken bir edebiyatçı ise çağrışımlar yoluyla okurun hayal gücüne seslenir. Felsefede muhteva, sözün hakikati, mânâsı daha çok önem arz ederken edebî eserde ise şekil ve söyleyiş güzelliği ön plana çıkar (Koç, 2015, s. 112). Edebiyatın hayal gücünden beslenen kurgusal bir yapısı varken, felsefenin argümanlara dayalı düşünsel bir yapısı vardır. Bu açıdan edebiyat ve felsefenin söyleyiş biçimleri yöntem olarak farklıdır. Felsefe, belli bir mantık ve tutarlılık dizgesi içinde düşünceleri serimlerken edebiyat ise duygulardan, hislerden, sezgilerden beslenerek akıl yürütmelere başvurmadan kurgusal bir yapı sunar. Edebî eserde fikir, estetik açıdan kaygı duyularak dile getirilirken felsefede estetik zevk sunma gayesi güdülmez. Amaç, fikrin temellendirmelere dayalı olarak aktarımıdır (Gündoğan, 2014, s. 64; Gündoğan, 2015b, s. 97-98). Çünkü felsefede temellendirme önemlidir. Bu açıdan filozof düşüncelerini sağlam bir temele dayandırmak durumundadır. Gündoğan’ın (2015b) dediği üzere “Felsefe temellendirme, gerekçelendirme, sonuca gitme zorunda olduğu halde edebiyat, sadece çağrışımlarla, betimlemelerle ve dili estetik açıdan zevke hitap edecek biçimde kullanmakla yetinebilir.” (s. 98). Dolayısıyla filozof, düşüncelerini felsefî temellendirmeler yoluyla açık ve seçik olarak ifade eder. Buna mukabil edip ise estetik zevk sunmayı amaçlayarak düşüncelerini sanatsal bir üslupla anlatır. Bu bağlamda felsefî bir eserde içerik/muhteva ön plandayken edebî bir eserde daha ziyade üslup/biçim/form ön plana çıkar (Gündoğan, 1999, s. 198). Dolayısıyla edebiyatta asıl olan

üslûp güzelliği yani bir sözün nasıl söylediği, insanlarda estetik zevk uyandırabilme gücüken buna mukabil felsefede ise nasıl söylendiğinden ziyade ne söylendiği esastır.

Edebî eserde estetik zevk alma ön plandayken felsefede böyle bir kaygı yoktur. Filozof için sadece düşüncesinin serimlenmesi önemlidir. Bu sebeple felsefede söz sanatlarına başvurulmadan akıl yürütme ve mantıksal analizlerin yer aldığı soyut ve kuru bir dil kullanılır. Bazı düşüncelerin aktarılırken edebî formların seçilmesinin nedeni felsefenin dilini somutlaştırmak anlatılanı daha anlaşılır kılmaktır (Gündoğan, 1999, s. 197). Dolayısıyla edebiyat, daha çok sözdeki güzelliğe, estetik zevke odaklanırken felsefe ise sözdeki hakikate odaklanır (Taşdelen, 2011, s. 113). Bu açıdan edebî eserde, üslup ve estetik zevk önemliyken felsefî bir eserde bunlar önemsizdir. Felsefî eserde asıl olan düşüncelerin iç tutarlılığı ve temellendirmelerdir (Gündoğan, 2014, s. 65). Dolayısıyla felsefe, akıl yürütme yollarını kullanarak öncüllerden sonuç çıkarmaya ve bir hükme varmaya çalışırken edebiyatta asıl olan estetik zevktir. Edebiyat hakikate ulaşmaya çalışsa bile bunu estetik bir zevk sunarak yapar.

Edebiyat da felsefede de insan merkezdedir. Her ikisi de insanın varoluşunu ele alır. Ancak edebiyat betimleyerek, felsefe ise kavramsallaştırarak bunu yapar. Çünkü edebiyat ve felsefenin dili kullanım biçimleri farklılık gösterir. Örneğin, “Edebiyat Leylâ ile Mecnun’un aşkını anlatır, felsefe ise aşkın ne olduğunu, nereden kaynaklandığını, neye yöneldiğini, insanların niçin âşık olduklarını sorgular.” (Taşdelen, 2013b, s. 315-319). Bu anlamda edebiyatın dili, günlük dile yakın, yaşanan, konuşulan dildir. Felsefenin dili ise günlük dilden uzaklaşarak kavramsal analizlerin olduğu kavramsallaştırılmış daha üst bir dildir. Edebiyatçı daha ziyade dilin mevcut anlamına odaklanarak sanatını icra ederken, felsefeci ise bir dil işçiliğiyle dile yeni anlamlar yükler (Taşdelen, 2013b, s. 12). Çünkü felsefede kavramlar üzerinden düşünmek esastır. Filozof sistemli düşünce yapısını kavramlara inşa eder. Bu açıdan filozof, bir dil işçisidir. Kavramların tutarlılığını denetleme, yeni kavramlar oluşturma, mevcut kavramlara yeni anlamlar yükleme filozofun görevidir. Platon, filozof olmasının yanında bir edebiyat ustasıydı. Onun diyaloglarla örülü sistemi, bir dil işçiliğinin yansımasıdır. Bu bağlamda “Felsefenin edebiyatla oradan başlayan kardeşliği, dostluğu vardır.” (Duralı, 2016, s. 62-63). Bu açıdan edebî ve felsefî eserler, dilin üretimine imkân tanır. Rasyonel bakışı temin ederek kavramların yeniden üretimine, mevcut kavramlara farklı anlamlar yüklemeyi böylelikle dilin imkân ve sınırlarını genişletmeyi sağlarlar.

Taşdelen (2015a), edebiyatın dilinin felsefî dile, felsefenin dilinin edebiyatın diline çevrilebileceğini ifade eder. Edebiyat dili basit anlatıma sahip bir dil değildir. Onun yapısında derin bir felsefe saklıdır (s. 433-445). Dolayısıyla her ne kadar söylem farklı olsa da iki alan birbirini besler. Edebiyat, dili işleyerek kavramsal düşünceye imkân tanıyacak ölçüde felsefe dilinin zenginleşmesini sağlar (Gündoğan, 2014, s. 67). Felsefenin dili soyut ve kuru bir dil iken edebî dil buna incelik katar. Edebiyatın önceliği dildeki güzel olanı, ahenkli olanı yakalamaya çalışmak iken felsefî dil çözümleme ve temellendirmeler yaparak hakikatli olanı kavramaya çalışır (Koç, 2015, s. 110).

Taşdelen, edebî dilin, felsefî dili öncelediğini belirtir. Çünkü felsefî dilin ortaya çıkabilmesi için edebî dilin belli bir mesafe alması, varlığı ifade etmede yetkinlik kazanması ve dilin işlenmesi gerekir. Bu açıdan edebî dilde kat edilen mesafe, felsefî dilin imkânını belirler (Taşdelen, 2015a, s. 436; Taşdelen, 2018, s. 403). Benzer şekilde Dinçer (2001) de bir dilin bilim ve felsefe dili olabilmesi için onun öncelikle edebiyat dili olması gerektiğini söyler. Dili kavramsal olarak edebiyatın geliştirebileceğini ifade eder. Türkçede felsefe dilinin edebiyat diliyle birlikte gelişim gösterdiğini belirterek akabinde Türkçenin felsefe yapan bir dil halinde geldiğini söyler (s. 30-31). Duralı (2016) da benzer değerlendirmelerde bulunur. Ona göre edebî bir ürünün ortaya konulabilmesi, dilin gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Duralı'nın deyişiyle “(...) öncelik edebî dildedir. Dil edebîleşmemişse güçlü bir edebiyatı taşıyacak duruma gelmemişse, oradan felsefî dile geçilemez.” Ona göre dilin felsefîleşmesi için önce edebî olarak işlenmesi gerekir. Yani felsefî dilin oluşmasının yolu edebî dilin varlığından geçer. Zira dilin yüksek ifade gücüne ulaşması edebiyat sayesinde mümkündür (s. 62).

Edebî söylem ile felsefî söylem farklıdır. Edebî eserde her türlü anlatı imkân dâhilindeyken, felsefî eser kapsamlı, sistemli, açık, varlık-bilgi-değer alanlarına ait düşünceleri dile getiren özelliğe sahiptir. Ancak edebî söylem ile felsefî söylem arasında kesin bir ayrım olmadığı için hemen sonuca varmaya çalışarak aceleci davranmak insanı yanıltır. Çünkü kesin olarak “şu edebîdir” veya “şu felsefîdir” diye ayrım yapabilmek çok kolay değildir. Edebî ve felsefî söylem biçimine metafor¹⁶ üzerinden örnek verilebilir. Felsefede ve edebiyatta soyut bir konu anlatılırken metafor kullanılması tercih edilir. Metafor, anlatılanı somut ve anlaşılır kılmak amacıyla edebiyatta kullanılan bir söylem

¹⁶ Felsefede metafor ve Platon'un mağara metaforu için bkz. Keklik, N. (1990). Felsefede metafor. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

biçimidir. Ancak filozoflar da bu sanatı kullanmışlardır. Dolayısıyla düşünceleri aktarırken söylenmek isteneni daha anlaşılır kılmak için edebiyatçı da filozof da metafora başvurur. Özellikle soyut konuların anlatımında düşüncelerini somutlaştırmak için metafora müracaat etmişlerdir. Örneğin Platon, sistemini anlatırken mağara metaforuna başvurmuştur. Jaspers felsefeyi tanımlarken “Felsefe yolda olmaktır.” ifadesiyle felsefeyi “yolda olmak” metaforuyla tanımlar (Taşdelen, 2011, s. 113-115; Taşdelen, 2013b, s. 80-81). Dolayısıyla her ne kadar edebiyat ile felsefenin söylem biçimleri farklı da olsa benzer metaforları kullanırlar. Bu anlamda edebiyat, düşüncelerin metaforik ve duygusal olarak aktarımında felsefeye yardımcı olur. Betimlemelere, benzetmelere, söz sanatlarına, duyguların paylaşımına imkân tanır. Ayrıca böylelikle iki alanın yaklaşması da sağlanmış olur.

Felsefenin edebiyatla, edebiyatın da felsefeyle etkileşim halinde olduğuna ve edebiyat ile felsefenin yaklaşmasına Kierkegaard’ın estetik, etik ve dinsel olmak üzere üç tür varoluş alanı olduğunu söylemesi ve bunları ifade ederken de tipler kullanması, Platon’un mağara metaforunu kullanması, Marcel, Sartre, Camus gibi filozofların düşüncelerini aktarırken roman, deneme gibi türleri kullanmaları örnek verilebilir (Taşdelen, 2018, s. 406-409). Bu örnekler edebiyat ile felsefenin ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Gürsoy (2011), felsefe ve edebiyat etkileşimini bu iki alanın yakınlığını şu sözlerle ifade eder: “Öyle bir edebiyat ki, gerçekleştirilirken tefekkür oluyor, öyle bir tefekkür ki kendini ancak edebiyatla ifade edebiliyor.” (s. 56). Dolayısıyla felsefenin edebiyatla edebiyatın felsefeyle bütünleşen bir yanı vardır. Zira felsefi düşüncenin ilk nüvelerinin dini metinler, trajedi, efsane, roman gibi anlatılarda olduğu düşünüldüğünde edebiyat ile felsefenin etkileşimi fark edilebilir (Gündoğan, 1999, s. 195).

Sözlü gelenek ürünleri (atasözü, türkü, fıkra, masal, efsane, halk hikâyesi, destan, ağıt, vb.) felsefi düşünceye kapı aralar. Çünkü sözlü gelenek, varoluşsal bir ortamda, canlı ve yaşayan bir kültürü ifade eder. O kültürün hayata bakışının, düşüncesinin somutlaşmış şekli edebî eserde vücut bulur. Bu açıdan edebiyat ile felsefe her ne kadar farklı alanlar olsa da bu iki alanın uzlaşabildikleri, aralarında bağlantı kurulabilecek müşterek bir zeminin varlığı söz konusudur. Felsefe edebiyattan, edebiyat ise felsefeden beslenir. Bu iki alanın düşünceyi serimleme biçimleri farklı olsa da ortak bir kültürel zeminde buluşurlar. “(...) soyut ve anlaşılması güç olan felsefe konularının, somut ve anlaşılması kolay sözlü gelenek öğeleri ile örneklemesi yapılabilir.” (Taşdelen, 2013c, s. 1285-1287). Dolayısıyla edebî bir eserde felsefeye yol bulabilecek fikrî temeller bulunabilir. Felsefeye zemin teşkil edecek ham

maddeleri, fikrî temelleri, düşünceye sevk eden bilgi unsurları edebî bir eserde görebilmek mümkündür.

Felsefenin rasyonel, kavramsal ağlarla örülü düşüncesine, edebî ürünler bu yola başvurmaksızın ulaşır. Çünkü edebî ürünler, felsefedeki rasyonellikle ulaşılan düşünceler olmasa da felsefi kavrayışa imkân veren ürünlerdir (Taşdelen, 2013c, s. 1295). Bu anlamda “Her edebiyat eserinde açılmayı, keşfedilmeyi bekleyen bir felsefe, kavramsal ve düşünsel bir yapı vardır.” (Taşdelen, 2011, s. 116). Zira hiçbir şey boşlukta varlığa gelmez. Her şey akıp giderken yolda, süreçte varlık bulur. Felsefe de bir şey üzerine yapılır. Bir düşünce üzerine yapılabildiği gibi edebî eser üzerine de yapılabilir. Bir esere felsefi olarak bakmak, o eserin salt felsefe metni olmasını gerektirmez. Felsefi ele alışlarla, betimlemelerle felsefi açıdan incelenebilir. Bu da bilinç geliştirmeyi, metin üzerine düşünmeyi, yorumlamayı ve anlamın keşfini gerekli kılar. Dolayısıyla şiir, masal, atasözü, destan, fıkra, mani, türkü, ağıt gibi ürünlerde de felsefeye yol bulunabilir.

Taşdelen (2013b), Türk kültüründe felsefe ve düşünce hareketlerinin edebiyat menşeli olarak ortaya çıktığını ifade eder. Şiir, türkü, halk anlatıları, atasözleri üzerinden edebiyatın bir hikmet taşıdığını söyler (s. 14). Yine onun düşüncesine göre halk deyişlerinde, atasözlerinde, şiirlerde, destanlarda hikmet saklıdır. Bu ürünlerde felsefeye giden yol vardır (Taşdelen, 2013c, s. 1289). O, bu düşüncesini şöyle ifade eder: “(...) edebiyat eserlerinde potansiyel bir felsefe vardır. Destanlarda, ağıtlarda, sözlü ve yazılı kültür ürünlerinde örtük ve gizil bir felsefe vardır.” (Taşdelen, 2015a, s. 444). Benzer şekilde Baltacıoğlu (2010) da Türk düşüncesindeki felsefenin edebî eserlerde vücut bulduğunu şöyle ifade eder: “Eflâtun, Aristo, Descartes, Kant gibi büyük feylesoflar beşer düşüncesinin Mutlakı saklayan anıtlarıdır; fakat Türk masallarında, Türk atasözlerinde, Nasrettin Hoca fıkralarında sonsuz hakikatler vardır. Birincilerin kırmak istedikleri muamma kapılarını, bu ikinciler anahtarla açmışlardır.” Bu anlamda ona göre filozofların eseri kurmuş oldukları felsefe sistemidir. Halkın felsefesi ise edebî ürünlerde ortaya çıkar. Efsaneler, masallar, atasözleri, menkıbeler hep bunun yansımalarıdır (s. 732).

Türk düşüncesinde sadece çıkarımlı akıl yürütmelerden oluşan rasyonel önermelerle yani klasik anlayışla felsefe yapılmaz. Edebiyatla, şiirle, tasavvuf ile de felsefe yapılır. Bunun en temel örneği bazı filozofların düşüncelerini anlatmak için anlatım tekniği olarak edebiyat ürünü olan şiiri seçmiş olmalarıdır. Felsefe tarihine bakıldığında birçok filozofun aynı zamanda şair kimliğinin de olduğu görülür. Platon, İbn Sînâ, Nietzsche, Heidegger gibi

düşünürler şiirlerde geçen kavramlarla mânâyı uyandırmaya çalışmışlardır (Özkan, 2011, s. 142). Bundan mühlhem bazı şiirlerin felsefî karaktere sahip olduğu görülür. Bu anlamda felsefeye, hikmete imkân veren şiir; sadece felsefî kavramlarla örülü, felsefî sisteme sahip, felsefî söylemlerle oluşturulmuş, felsefe terimleriyle yazılmış bir şiir değildir (Kayıran, 2007, s. 35). Felsefî şiir, felsefenin problemleriyle ilgili olan ve varoluşla ilgili bir problemi dile getiren, içinden felsefeye yol bulunabilecek olan, hikmete kapı aralayan, felsefî düşünceye imkân veren, felsefeyi ilgilendiren bir mesele etrafında örülü şiirdir (Kayıran, 2007, s. 9). Mesela Şeyh Gâlib, Yûnus Emre gibi şahsiyetler hikemî/felsefî değer taşıyan şiirler yazmışlardır (Duralı, 2016, s. 64).

Felsefe dili, genellikle mecazlardan arınık düz bir anlama sahiptir. Buna mukabil şiir dili ise söz sanatlarının etkin kullanıldığı bir yapı sunar (Cengiz, 2014, s. 37-38). Şiir dili; müphem, belirsiz bir dildir. Roman ve öykü, şiire nispeten akıl yürütmelere dayanan çıkarımlı dil alanını sunar. Şiir dilinde ise ulaşılan kesin bir anlam yoktur (Cengiz, 2014, s. 88-89). Çünkü şiir dili, belli bir nedensel örgü vermez.

Hikemî şiirde felsefeye giden yollar vardır. Bu anlamda şiir, içinde hikmeti ve hakikati barındırır. Anlamın, mânânın ön plana çıktığı hikemî şiirlerde az sözle çok şey anlatılmaya çalışılır. Bu sebeple hikemî şiirlerde, felsefî bir derinlik vardır. Fuzûlî, ilimsiz şiiri temelsiz duvara benzetir. Yani şiir dilinde ilim olması gerektiğini, şiirin hikmete kapı aralaması gerektiğini ifade eder.

Türk şiirinde hikemî yönler çoktur. Bu bağlamda Türkçe yazılmış şiirler de felsefî ele alışlarla incelenebilir. Böylelikle onda bulunan felsefe gün yüzüne çıkarılabilir veya şiirden hareketle felsefeye yol bulunabilir. Mesela rubailer, düşünceye kapı aralayan, içinde hikmetin saklı olduğu şiirlerdir. Bu açıdan rubailer, düşüncenin şiiridir (Gariper, 2017, s. 110). Rubai nazım şeklinde şiir, felsefeye yaklaşır. Ömer Hayyam (ö. 1131), Azmizâde Haleti (ö. 1631), Yahya Kemal (ö. 1958) gibi edipler, yazdıkları rubailerle şiiri felsefeye yaklaştırmış, felsefî düşünceyi şiire taşımışlardır. Örneğin Yahya Kemal Beyatlı (1963), söylediği sözlerin hikmete yol sunduğunu Sokrates ve Platon'un hikmetli sözleri tarzında ifadelerinin olduğunu şu dizelerle dile getirir: "Hikmet sayılır bunca rubâîmiz var / Sokrat'ca Felâtun'ca rubâîmiz var" (s. 31). Dolayısıyla şiir, sadece duyguların terennümünden ibaret değildir. Şiirde hikmete giden bir yol vardır. Hikemî şiir, duyguların serencamından çok daha öte düşünceye imkân verir.

Rubaide şair, felsefî düşünceyi lirizm eşliğinde dile getirir. Felsefenin konuları arasında olan Tanrı, insan, evren, varlık, hayat, ölüm, hiçlik gibi problematikler rubailerde işlenerek edebî söylem diliyle hikemî/felsefî düşünceler dile getirilir (Gariper, 2017, s. 106). Bu açıdan bakıldığında edebî formla yazılmış hikemî şiirlerde felsefeye giden yolların olduğu görülür. Bu bakımdan şiir, hakikati serimleyebilir ancak her şiir buna elvermez. Mânâ ufkuna yelken açan, hikmeti dile getiren, hakikati ifade eden şiirler bunu yapabilir.

“Divan şiiri, felsefeye mekân verir, imkân verir. Çünkü divan şiiri sürekli ulaşmak ister.” Ancak ne yapılırsa yapılsın o sevgiliye bir türlü ulaşılamaz. Çünkü asıl olan yolda olmaktır. Felsefe de bir hakikat arayışıdır. Hikmet yolunda olmaktır. Bu anlamda divân şiirinde de esas olan ulaşma çabasıdır. Hakikate ulaşılmaya çalışılır ama hep bir eksik vardır. Hakikat belki bir sır alanıdır ulaşılan değil aranan bir şeydir ancak her şeye rağmen hakikat yolunda olmak esastır (Çakmak, 2016, s. 297-298).

Şairler, felsefeden ister istemez beslenirler. Düşünceleriyle felsefeden geçerler. Bu yapı söz konusu eserlerine içkin olarak yerleşir. (Cengiz, 2014, s. 24). Bu anlamda ozanlar, halk şairleri, âşıklar; Türk dilinin gelişimine, yeni kelimelerin halk ağzında yer etmesine imkân sağlamışlar, Türk dilini işlemişlerdir. Söylemiş oldukları destan, mani, türkü, ninni, ağıt, atasözü gibi ürünlerle Türkçenin gelişimini sağlamışlardır (Yakıcı, 2001, s. 427). Dolayısıyla Türk dili, şairlerin elinde incelikle işlenebilir. Onların şiirlerinde felsefeye yol bulunabilir. Böylelikle dilin edebî ve felsefî anlamda gelişmesine imkân tanınır. Bu da Türkçeye önem vererek onu ince bir duyarlılıkla işlemekle mümkündür. Örneğin, Âşık Ali Rahmani, Türkçe konuşmak gerektiğini, Türkçenin hikmet ve hakikate yol sunduğunu şu ifadelerle dile getirir: “Daim ecdadın gibi konuş ana dilini / Şaşma, sakın bırakma hakikatin yolunu / Göze, bele sahip ol çek haramdan elini / Yurtta sulh cihanda sulh söyler Türk’ün Kemal’i” (Yakıcı, 2001, s. 429).

Edebî ürünlerle felsefî düşüncelerin arasında ilgi kurulması hem felsefî bilginin daha iyi anlaşılmasına hem de sözlü ve yazılı kültür ürünleri üzerinden bağ kurmaya böylelikle de felsefî düşünceyi kendi kültüründe okumaya imkân verir (Taşdelen, 2013c, s. 1294). Bu anlamda dil, felsefe yapabilmek için kendi kültüründe uygun bir zemin arar. Bu zemin, edebî eserlerden hareketle oluşturulabilir. Türkçedeki atasözleri, deyimler, fıkralar, ağıtlar, türküler, efsaneler, hâsılı edebî ürünler felsefeye işte bu zemini sağlar (Taşdelen, 2015b, s. 20).

Felsefe; insanın merak ve hayretinden doğan hayatı, evreni, varlığı anlamak amacıyla yapılan geniş kapsamlı bir araştırma faaliyetidir. Bu faaliyet düşünme ve yazma ile olur. Felsefenin de edebiyatın malzemesi de dildir. İkisi de kendini dil üzerinden açıklar. Bu anlamda edebiyat ile felsefe dil müşterek zemininde buluşurlar. Ancak edebiyatta dil, felsefedeki gibi bilgiyi iletmekle görevli değildir (Uygur, 2016, s. 75). Felsefe, mantıksal argümanlarla örülü, sistemli düzenli temellendirmelere dayalı bir düşünme olsa da bunun art planında yer alan ham hali olan düşünceyi esas alır. Felsefe ile kastedilen de bu düşünme faaliyetidir. Edebî ve hekimî düşünce faaliyetleri, bu düşünceye dâhildir.

Edebiyattaki felsefe, edebiyat diline düşünce katmayı ve onu geliştirmeyi; felsefedeki edebiyat ise felsefenin diline edebî nitelik kazandırmayı, söyleyişi güzelleştirmeyi sağlar (Taşdelen, 2018, s. 405). Gelişmiş bir dil, hem edebiyat hem de felsefe için de gereklidir (Timuçin, 2002, s. 10). “Edebiyat eserleriyle işlenmiş olan dilin felsefe ile kavramsal düzeyde düşünmeye imkân verecek bir zenginliğe kavuşması gerekir.” (Gündoğan, 2018, s. 32). Bu anlamda dilin edebî olarak işlenmesiyle dil, felsefe için hazır hâle gelmiş olur bu da düşünceyi geliştirir ve derinleştirir. Çünkü felsefe yapmak, düşünceyi sözcüklerle yoğurmak ve sözcükleri düşünceden geçirmek demektir. Çağrışım zenginliği ne kadar fazlaysa düşünce o denli derinleşir (Direk, 1998, s. 93). Bu da edebî dilden zengin bir felsefe diline ulaşmaya imkân verir. Duralı’nın (2016) ifadeleriyle, “Edebiyat yoluyla zenginleşen bir dilden felsefe dilini rahatlıkla üretebilirsiniz. Felsefe dili demek aynı zamanda bilim dili demektir.” (s. 62).

Dili zenginleştirenler, o dili işleyen düşünürlerdir. Nitekim bir dilin edebiyat dili olması onunla yazılan eserlerin niteliği ve niceliğiyle irtibatlıdır. Örneğin, “(...) Firdevsî olmasaydı Farsça ne kadar edebiyat dili olabilirdi?” (Poyraz, 2001, s. 368). Türkçe hâlihazırda düşünce dili olarak varlık gösteriyorsa, bu dilde edebî ve felsefî eserler üretilebiliyorsa bu hiç şüphesiz onu işleyerek gönül, mânâ ve hikmetin dili yapan düşünürler sayesinde. Türk dilinin bu anlamda edebiyat ve felsefe yolunda daha da ileri düzeye erişebilmesi için işlenmeye devam edilmesi gerekir. Bu da Türkçe düşünen edip ve filozofların varlığıyla mümkündür.

Türk felsefesi veya edebiyatı, Türkçenin bir mahsulüdür. Türk düşüncesi, Türk dili üzerinden açığa çıkan ve bu kültürün topoğrafyasını sunan değerler sistematığı içinde beliren edebî-felsefî ürünlerle kendini gösterir. Bu anlamda Türk edebiyatının, Türk felsefesinin veya Türkçe felsefenin kurucu metinleri olarak; 8. yüzyılda yazılan Orhun Abideleri, Kâşgarlı’nın *Divânu Lugâti’t-Türk*’ü, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* eseri, Edip

Ahmet'in *Atebetü'l-Hakâyık*'ı ve Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'i sayılabilir (Uyanık, 2019, s. 14). Dolayısıyla Türk felsefesi, edebî ürünlerde saklıdır. Edebî eserleri çözümleyebilmek içinse felsefenin diline ihtiyaç vardır. Nermi Uygur'a göre (2012a) felsefenin dili çözümleyici bir betimleme dilidir (s. 162). Yani anlamı, kastedilen mânâyı ortaya çıkarma işidir. Bu da yorumu gerekli kılar. Yorum, anlamak için verilen bir uğraştır. Bu eserler, yorumlanmak suretiyle onlardaki felsefî düşünceler açığa çıkartılabilir.

Çetişli'ye göre (2010) felsefe, insan-insan ve insan-evren ilişkisini serimleyen bir düşünce faaliyeti olarak görülürse edebî eserlerde felsefî boyutun var olduğu idrâk edilebilir. Bu anlamda o, edebiyat eserinin muhteva bakımından felsefeyle iç içe olduğunu söyler (s. 31-32). Mesela bir edebî eser, felsefenin temel problemlerinden olan varoluş, ahlak, etik gibi konularını işlemiş olabilir. Bu anlamda edebî eser, kendi alanında estetik bir zevk sunarken aynı zamanda felsefî sorgulamalara ve düşüncelere de kapı aralayabilir. Bu yönüyle aslında her iki disiplin de insan varoluşunun anlamını açığa çıkarmaya çalışır. İnsan hayatına anlam katmayı ve niçin var olduğuna yanıt sunmayı yani anlam arayışına yanıt bulabilmeyi amaçlar.

Rıza Tevfik, "*Kâmûs-ı Felsefe*"ye yazdığı "Ba'zı İzâhât" başlıklı ön sözde Türkçenin edebiyat dili olarak gelişirken felsefe dili olarak geri planda kaldığını belirtmiş ve Türkçe karşısında Arapçayı savunmuştur. Şiirin Türkçe terimlerle yazılmasını savunduğu halde ıstılah bahsinde felsefe terimlerinin Arapçadan alınması gerektiğini ifade etmiştir (Alpyağıl, 2015a, s. 97-99). Ona göre edebiyat dili olarak Türkçe kullanılabilir ancak bilim ve felsefe dili olarak Osmanlı Türkçesi kullanılmalı, terimler ise Arapçadan alınmalıdır. Ülkenin ise Türk dilinin şuurlu gelişmeler içinde olduğunu, edebiyatta dil bakımından gelişmelerin yaşanmasına mukabil felsefe dilinin geri planda kaldığını edebiyat dilinin erkenden Türkçeleşmesinin yanı sıra ilim ve felsefe dilinin Arapça olarak kaldığını belirtir (Alpyağıl, 2015b, s. 900-901). Kaynardağ (2002) ise edebiyat dilinin, Tanzimat'tan bu yana epey gelişme gösterdiğini ancak felsefe dilinin yabancı terimler üzerinden ilerlediğini söyler (s. 20). Dolayısıyla edebî dilin gelişme göstermesine karşın felsefî dil geri planda kalmıştır. Doğrucan (2017), edebî dilin felsefî dilden daha çabuk gelişmesini felsefenin edebiyat diline göre daha karmaşık olmasına bağlar. Ona göre düşüncenin mantık kurallarıyla açıklanması yerine dil bilimsel, anlamsal olarak edebî açıdan yorumlanması insanlığa zahmetli gelen felsefeden ziyade estetik olarak ve dilsel olarak daha kolay gelen edebiyat ile çözümlenmeye

çalışılmıştır. Bu bağlamda mantık ürünü felsefe yerine dil ürünü edebiyat önem kazanmıştır (s. 181).

Felsefe ve edebiyat, sözcükleri düşüncelerini ifade etmek üzere bir araç olarak kullanır (Koç, 2015, s. 107). Felsefe ve edebiyatın ikisinde de düşünsellik vardır. Ancak felsefenin düşünselliğinde gidimli/çıkarımlı akıl yürütme ve temellendirme kullanılırken edebiyatta ise sezgisel/kavrayıcı düşünce vardır (Timuçin, 2002, s. 10-11). Edebiyat, duyguları açığa çıkarır, onları betimler, insan varoluşunu duygusal platformda açığa çıkarır (Koç, 2015, s. 111). Felsefe ise anlamlarla uğraşır, anlamı ortaya çıkarmayı amaçlar (Çotuksöken, 1995, s. 23). Zira felsefede önemli olan anlamdır. Söz ustalığı yapmak, dili edebî anlamda sanatla süslemek, yani sanatlı bir dil kullanmak felsefenin gayesi değildir. Bu sebeple felsefede mânâyâ, anlama ulaşmak esastır. Felsefî düşünce, edebiyata bu noktada yardımcı olur. Çünkü edebiyatın içindeki mânâ böylelikle anlaşılır.

Türkçe, 8. yüzyıldan itibaren devam eden zengin bir edebiyat varlığına sahiptir. Türkçe, kendisiyle hem edebî hem de bilimsel ürünlerin üretimine olarak sağlamış bir dildir (Gülsevin, 2009, s. 361). Yûnus Emre (ö. 1320), Âşık Paşa (ö. 1332), Fuzûlî (ö. 1556), Bâkî (ö. 1600), Şeyh Gâlib (ö. 1799), Yahya Kemal Beyatlı (ö. 1958), Ahmet Hamdi Tanpınar (ö. 1962), Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (ö. 1974) gibi çok sayıda edip tarafından dil işlene işlene bugünlere gelerek gelişme göstermiş, zengin anlatım olanaklarına sahip olmuştur (Korkmaz, 2007, s. 402). Ayrıca Türkçe; Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974), Nurettin Topçu (ö. 1975), Takiyettin Mengüşoğlu (ö. 1984), Cemil Meriç (ö. 1987), Macit Gökberk (ö. 1993), Nermi Uygur (ö. 2005) gibi mütefekkirleri yetiştirmiştir. Karacaoğlu (ö. 1679?), Köroğlu (ö. ?), Dadaloğlu (ö. 1868?), Pîr Sultan Abdal (ö. 1550), Âşık Veysel (ö. 1973), Refik Halit (ö. 1965), Ahmet Haşım (ö. 1933), Nazım Hikmet (ö. 1963), Reşat Nuri (ö. 1956), Halide Edip (ö. 1964), Abdülhak Şinasi (ö. 1963), Memduh Şevket (ö. 1952), Sabahattin Ali (ö. 1948), Sait Faik (ö. 1954), Necip Fazıl (ö. 1983), Peyami Safa (ö. 1961), Samiha Ayverdi (ö. 1993), Sezai Karakoç (ö. 2021), Tarık Buğra (ö. 1994), Orhan Kemal (ö. 1970), Kemal Tahir (ö. 1973), Yaşar Kemal (ö. 2015) gibi daha ismi sayılmayan pek çok felsefî-edebî dil ustasını yetiştirmiştir. Dolayısıyla Türkçe, gerek şiir gerek hikâye ve roman sahası gerekse felsefî eserlerde beliren zengin anlatım olanaklarıyla tüm bu düşünürlerin yetişmesine imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak düşünce ve dil birbirinin mukavvim unsurudur. Varlığını birbirlerine borçludur. Felsefe ve edebiyatın dil ile olan münasebeti derinlikli bir yapı sunar. İkisi de

dilde varlık bulur ve dil üzerinden kendini ifade eder. Türkçe, edebî ve felsefî eserlerle zenginleşerek düşünceye imkân veren bir dil olmuştur. Türkçeye felsefe ile bakarak dile felsefî bilinci katmak onu zenginleştirir. Dili anlamlı kılmak, Türkçenin mahiyetini kavramak, kelimelerin anlam dünyasını şekillendirmek için dile felsefe ile bakmaya ihtiyaç vardır. Felsefe, düşünceye derinlik katar. Anlamı derinleştirir ve zenginleştirir. Edebî ürünler üzerinden felsefeye yol bulunabilir. Edebî eserler, felsefî incelemelere tabi tutularak onlardaki felsefî düşünce ortaya çıkarılabilir. Edebiyat yazınsal türleri üretirken felsefe ise eserdeki düşünceyi üretir. Edebiyat ve felsefe, birbirinden tamamen ayrı olan disiplin değildir. Etkileşim halinde olan ve birbirlerini etkileyen alanlardır. Farklı felsefe yapma tarzları olduğu gibi Türk düşüncesinde ortaya çıkan Türk felsefesinin de edebî eserler üzerinden ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bu açıdan Türk felsefesindeki düşüncenin daha ziyade edebî eserlerde kendini gösterdiği söylenebilir.

4.5. Türkçe Felsefe Dilinin Gelişimi: Çeviri ve Kelime Türetme Faaliyetlerinin Türk Dilinin Felsefileşmesine Katkısı

Türkiye Türkçesinde felsefe dilinin şekillenmesinde felsefe sözlüğü hazırlama girişimlerinin, terminoloji faaliyetlerinin ve çeviri kültürünün önemli bir yeri olmuştur (Koç, 2011, s. 60). Felsefî eserlerin sayısının artması, çeviri ve kelime türetme faaliyetleri dilin felsefileşmesinde önemli bir etkidir (İnam, 2006, s. 88). Bu kapsamda Batı felsefesi çalışmaları Türkçe dilinde ifade edilmeye çalışılmıştır. Namık Kemal (ö. 1888), Münif Paşa (ö. 1910), Ahmet Mithat (ö. 1912), Baha Tevfik (ö. 1914), Rıza Tevfik (ö. 1949), Ziya Gökalp (ö. 1924) gibi isimler felsefe sözlüğü, çevirisi, eleştiri yazıları çalışmalarıyla Türkçe felsefe dilinin gelişimine katkı sağlamışlardır (Taşdelen, 2015b, s. 76).

Türkçe, çeviriler sayesinde felsefe dili olma yolunda önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Platon, Aristoteles, Descartes, Kant, Hegel, Sartre, Heidegger, Kierkegaard gibi filozofların eserlerinin Türkçeye çevrilmesi Türkçenin felsefe dili olmasını sağlayan bir etmen olmuştur (Taşdelen, 2015b, s. 25). Dolayısıyla Türkçenin felsefî dilinin zenginleşmesinde çeviri eserlerinin payı çoktur. Günümüzde de çeviriler aracılığıyla felsefî üretim artmakta ve Türkçenin felsefe dili olmasında mesafe alınmaktadır (Poyraz, 2018, s. 76).

Çeviriden beslenmek bir dilin gelişimi açısından önemlidir. Zira çevirinin olmaması demek, dilin sadece kendi içine kapanması anlamına gelir ki bu da bir dilin gelişmesinin önündeki bir engeldir. Bu bağlamda çeviri faaliyetleri, diller arası etkileşime ve gelişime imkân verir (Koç, 2009, s. 106). Zira çeviri etkinlikleri, başka dildeki ilmi birikimi diğer bir dile taşıma adına kıymetli bir faaliyettir (Gürsoy, 2020, s. 53). Aynı zamanda çeviri faaliyetlerine verilen önem medenîleşmenin göstergelerindendir. Böylelikle dünyanın muhtelif bir yerinde yazılmış eseri dile kazandırarak kapalı toplumdan açık topluma geçilmiş olur (Kaynardağ, 2002, s. 70). Bu da kültürler arası etkileşime, dilin zenginleşmesine imkân verir.

Felsefî bir eseri Türkçeye çevirmek demek, felsefenin o dilde ifade ettiği anlamı Türkçe ile anlamak ve Türkçenin imkânlarını kullanarak felsefeyi Türk dilinde inşa etmek demektir. Taşdelen'in (2015b) deyişiyle “(...) bir felsefeyi Türkçeye çevirmek demek, o felsefenin Türkçedeki imkânlarını aramak, onu Türkçenin imkânları içinde yeniden üretmek demektir.” (s. 21). Bu bağlamda çeviri, bir dilde kazanan anlamın başka bir dilde mânâ bulması ve o dilin imkânları üzerinden kendini sunması demektir.

Çeviri, sadece bir dil faaliyeti değildir. O dilde mânâ bulan kültürün de aktarımı, farklı bir dile intikalidir. Anlam, başka bir dile taşınırken mânânın çevrilen dilde de hayat bulmasını sağlar. Bir mânâyı diğer bir dilde anlaşılır kılmaya çalışmak ve üzerine yorum inşa etmek önemli bir hermeneutik (yorum bilim) faaliyettir (Taşdelen, 2018, s. 404). Metinleri anlama ve yorumlama çabası olan hermeneutik, dilin felsefileşmesinde ve anlamın inşasında bir kilometre taşıdır. Zira anlamak, aslında bir tür yorumlamak demektir. Muhatabın düşüncelerini insanın kendi zihin dünyasında yorarak ve yorumlayarak bir senteze ulaşma düşüncesidir. Hermeneutik faaliyet; modern dönemde Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, Gadamer, Habermas gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir.

Tanpınar'a göre (1977), dilimizin fakir kalmasının sebebi bulunduğu dönem itibarıyla tercümelerin azlığıdır. O, tercüme eserin dil için bir zenginlik olduğundan söz eder (s. 78-79). Aynı şekilde Denkel (1997) de Türkçede felsefe dilinin gelişimini, çeviri eserlerin Türk diline kazandırılmasında ve üniversitelerdeki felsefe eğitimlerini nitelikçe yükseltmede arar (s. 81). Bu açıdan bakıldığında çeviri faaliyetleri dilin gelişimi ve zenginleşmesi için önemlidir. Ancak sadece çeviriye bağlı kalmak bir süre sonra problem teşkil eder. Çünkü çevrileni işlemek, kendi dilinin kültüründe eritmek ve yeni yorumlara imkân tanınmasını sağlamak da gerekir.

Felsefe üretimi bir gelenek işidir. Bu geleneği oluşturmak ve ileri taşımak için şimdiye kadar yapılan etkinliklerle ilgili fikir beyan etmek, onları yorumlamak ve üzerine fikir inşa etmek gerekir. Ayrıca “Felsefenin imkânı, metinleri ihya etmekten geçer. Yeni kavramlar, düşünceler ancak metinleri ihya etmekle, yorumlamakla ortaya çıkabilir.” (Çakmak, 2016, s. 299). Bu açıdan metinlerin yorumlanması düşüncüyü zenginleştirme adına önemli bir faaliyettir.

Bingöl (2011), Türklerin felsefî geleneğinin İslâm kültürü çerçevesinde çeviriler yoluyla başladığını belirtir. Türklerin teknik olarak felsefe ile karşılaşmalarının İslâm’ı kabul ettikleri döneme rast geldiğini söyler. Hint, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin etkisiyle Antik Yunan dünyasında sistemleşen felsefî düşüncenin çeviriler yoluyla farklı uygarlıklara yayılması söz konusu olmuştur. Felsefe, içinde bulunduğu her kültürden izler taşır. Bu anlamda felsefe adına ortaya konan birikimler, çeviriler yoluyla İslâm dünyasına intikal etmiş; Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), Bîrûnî (ö. 1061) gibi Türk düşünürlerin yetişmesinde etkili olmuştur (s. 96-97).

Soykan’ın (2020) belirttiğine göre felsefenin başlangıcında çeviri faaliyetleri önemli olmuştur ancak sadece çeviriyle yol alabilmek mümkün değildir. Felsefenin önemli bir gelenek inşa etmesi çevirilerin ötesine geçmesiyle mümkün olmuştur. Çevirdikten sonra kullanılan dilde eseri yorumlamak, mevcut düşünce geleneği üzerine düşünce üretmek de gerekir. Örneğin, Fârâbî ve İbn Sînâ, Yunanca bilmediği halde Arapçaya yapılan tercümelerden faydalanıp Arapça yazmış ve düşünce üretmiş, felsefeyi ve bilimi Arapça olarak ifade etmişlerdir. Bu açıdan Soykan’a göre çeviri kültüründen düşünce üreten bir kültüre ve ürettiği düşüncüyü işleyen bir kültüre geçmek ancak ve ancak özgün bir çabayla ve orijinal fikirler üretmekle olur (s. 69). Dolayısıyla sadece Türkçeye aktarmak önemli değildir. Aktarımla birlikte onu işlemek üzerine bir bilinç inşa etmek de gerekir. Yorumlamak, üzerinde düşünmek ve yeni bir senteze ulaşmak da gerekir. Sadece çeviriye bağlı kalmak dilin gelişimini engeller. Sadece tercümeden hareketle felsefe yapılamaz. Üzerine bilinç inşa edilerek yorumlanması da gerekir.

Dil; yeni düşüncelerin, farklı düşünme biçimlerinin, kavramların oluşmasının imkân alanıdır (Çotuksöken, 1995, s. 174). Her dil; kavram ve terminoloji oluşturmayı düşünerek oluşturulur. Bir kavramı düşünmeyi gerektirecek ihtiyaçtan yoksun olmak kavramın vücut bulmaması ve düşünülmemesi demektir. Düşünülmeyen bir kavram için ise yabancı dillerden karşılık dahi bulunsa kullanılmayacağı ve işlenmeyeceği için önemi yoktur. Burada

önemli olan kavramları düşünmek ve işlemek suretiyle dili zenginleştirmek ve yazılı ürün ortaya koymaktır ki dil ancak böylelikle gelişir (Denkel, 1997, s. 36).

Dilin gelişiminde çeviri faaliyetleri tek etken olmamakla birlikte etkisi de yadsınamaz. Örneğin Arapça, çevirilerle zaman içinde gelişim göstermiş felsefe yapmaya uygun bir dil haline gelmiştir (Arslan, 2020, s. 157). Bu bağlamda felsefî eserlerin Türkçeye aktarımıyla gelişen çeviri faaliyetleri elbette önemlidir ancak sadece çeviriyle sınırlı kalmak demek, Türkçenin gelişiminin sınırlı kalması demektir. Zira Türk düşünce ve felsefesinin ileri gidebilmesi için çeviriyle desteklenen anlama, yorumlama ve üst bir düşüncenin oluşturulması da gerekir. Yani Türk dilinde o eserdeki düşüncelerin yorumlanması, üzerine düşünülmesi ve bu kültürün düşüncesiyle yoğrulması gerekir. Bu da felsefenin aslî görevidir. Çünkü felsefe, yorumlayıcı ve üretici bir bilinci inşa eder.

Tercüme ya da çeviri hareketi, yardımcı, besleyici bir unsurdur. Dilin gelişiminde her şeyi çeviriden beklemek doğru değildir. Çünkü çeviri, dilin gelişmesinde tek etken değildir. Dilin gelişimi sadece tercüme hareketleriyle başlamamıştır. Esasında tercüme hareketleri, başka dillerde var olan düşünceyi aktarma ve sorulara cevap bulma arayışını temin eder. Bu açıdan felsefe dilinin tam mahiyetiyle tesis edilebilmesi, tercümelerden ziyade orijinal telif eserlerinin üretimine bağlıdır. Mesela, Vural’a göre (2018a) “Türkiye’de felsefe hâlâ telif düzeyine gelmemiş, tercümelerle beslenmeye devam etmektedir.” Ancak ona göre çok da umutsuz olunmamalıdır. Çünkü “(...) nitelikli telif çalışmaların ortaya çıkmaya başladığını gözlemlediğimiz günümüzde, bu öğrencilik sürecinin sonunda olduğumuzun da işaretidir.” (Vural, 2018a, s. 81-82).

Bu bağlamda Türkçe felsefe yapmak demek sadece aktarmaktan, çeviriden ibaret değildir. Türkçe, felsefî eserlerin çevrilmesi yoluyla felsefileşme yolunda ileriye gitmiştir. Çeviriler dilin felsefileşmesine, tefekküre imkân vermesine zemin hazırlamıştır ancak bunu ileriye taşıyabilme adına yorum ve düşünce faaliyetleriyle desteklemek ve telif eserler üretmek de gerekir. Esasında buradaki asıl mesele; Türk dilinde felsefe yapabilmek, felsefî bir söylem dili geliştirebilmektir. Yapılmış olan felsefeyi Türk diline aktarmak önemli bir adımdır ancak dilin gelişimi açısından onu aşarak daha ötelere taşımak gerekir.

Çevirinin her ne kadar kültür aktarımı ve dilin gelişmişliği üzerinde etkisi olsa da doğru bir çeviri yapılmadığı takdirde bu hususların devre dışı kalması söz konusudur. Mesela Baha Tevfik, “Dilimizde felsefe namıyla meydana getirilmiş ve Dârülfünun’a tahsis edilmiş bazı

kitapları gördüğüm zaman hayret ettim.” demektedir. Bu ifadeleriyle o, döneminin üniversite kitaplarındaki çeviri eserlerden gem vurur. Tercümelerin içinden çıkılmaz bir hâl aldığını söyler (Baha Tevfik, 2014, s. 183).

Antik Yunan’daki klasik eserler, İslâm coğrafyasına intikal etmiş böylelikle çeviri faaliyetleri başlamıştır. Grekçeden Arapçaya çeviriler yapılmış böylelikle Arapça felsefî bir dil haline gelmiştir. Türkçenin de besleyici unsur olan çeviriler vasıtasıyla gelişmesi ve felsefî dil olma yolunda ilerlemesi gerekir. Bu noktada Türkçe ile felsefenin bütünlük oluşturması önemlidir.

Poyraz’a göre (2001) tercüme hareketleri Türk felsefesinin varlığını mümkün kılmıştır. Zira bir dil, eğer felsefe dili değilse felsefe külliyyatının çevrilmesi de mümkün değildir ancak bugün Türkçede geniş bir felsefe külliyyatının varlığından söz edilebilir (s. 373). Özellikle 1940’lı yıllar Türkiye’de felsefe adına olumlu gelişmelerin yaşandığı yabancı eserlerin Türkçeye aktarıldığı, böylelikle Türkçenin felsefe ve ilim dili olmasında yol alındığı dönem olmuştur (Denkel, 1997, s. 92). Bu yıllarda Türkçe felsefe dilinin gelişmesinde Macit Gökberk, Hilmi Ziya Ülken, Hasan Ali Yücel’in çeviri eserlerinin katkısı vardır (Dinçer, 2001, s. 31). Böylelikle Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1940’ta yayımlanmaya başlayan dünya edebiyatından klasik eserlerin tercümeleriyle birçok eser Türkçeye çevrilmiş ve yeni felsefe terimleri Türkçeye kazandırılmıştır. Platon’un Diyalogları, Aristoteles’in Poetika’sı ve mantık eserleri, Descartes, Spinoza, Leibneiz gibi filozofların eserleri bu dönemde çevrilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu yıllarda dünya edebiyatı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi, felsefe dilinin oluşmasında önemli bir merhaleyi oluşturmuştur (Gökberk, 1974, s. 277-278; Gökberk, 1980, s. 155).

Türkçenin dil gelişimi ve kavramsal açıdan daha zengin bir dil olabilmesi için felsefî eserlerin çevirisinin daha çok yapılması ayrıca Türkçede özgün felsefe yapıtlarının üretilmesi gerekir (Alpyağıl, 2015b, s. 1115). Zira çeviriler, dilin söz varlığına katkı sağlar. Kelimeler bağlam içinde yeni anlamlar kazanabilir. Dil, böylelikle potansiyelini aktüele geçirir. Özgün eserlerin üretilmesi de düşünce dilini zenginleştirir. Türkçe; çeviriler yoluyla, kelime türetmeyle, özgün edebî ve felsefî eserler kaleme almakla işlenerek zenginleşmiş bir dildir. Zira dil, oluş halinde olduğundan çevirilerle ve yeni eserler üretmekle gelişir.

Çeviri sözcükler, diller arası alışverişin en bariz görüldüğü sözcüklerdir. Aksan (2004), en çok çeviri ögenin Arapça ve Farsça tercümeler vasıtasıyla dilimize girdiğinden söz eder.

Birçok terim, deyim, atasözü ve kalıp sözlerin bu vesileyle dile yerleştiğini belirtir (s. 39). Zira diller alışveriş halindedir. Bir dil ve kültür mutlaka başka dillerle ve kültürlerle etkileşim içine girer. Kendi içine kapalı bir sistem düşünülemez. Böyle olursa dil gelişim de gösteremez. Çünkü dil, alışveriş ile varlığını sürdürür ve gelişim gösterir. Dolayısıyla bir dilin söz varlığında başka dillerden alınmış kelimeler bulunabilir. Örneğin “adam” sözcüğü Arapçadan (adem) dilimize girmiştir. “Kitap” da yine aynı şekilde Arapçadan girmiştir. Ancak bu sözcükler artık Türkçeleşmiştir. Kökeni ne olursa olsun dile yerleşmiş olan, Türk milleti tarafından benimsenen, kullanımda olan ve Türkçe sözlüğe girmiş sözcükler Türkçedir. Örneğin, “televizyon” kelimesinin etimolojisi her ne kadar Fransızcaya dayansa da artık Türkçeleşmiştir (Gülsevin, 2021b).

Gülsevin’in (2018) ifadeleriyle diller başka dillerden aldığı kelimeleri bünyesine katarak kendine mal eder. Türk dilinde de bu durum yaşanmış ve birçok yabancı kelime Türkçeye kazandırılmıştır. Örneğin, “Türkiye Türkçesindeki baş, göz, dört, iç-, var- ne kadar Türkçe ise; Rumcadan alınan anahtar, Arapçadan alınan kitap, cevap, Farsçadan alınan hane kelimeleri de o kadar Türkçedir.” Zira “Diller, milletler gibidir. O dile yerleşmiş ve herkesçe kullanılan bir kelimenin etnik kökeni sorgulanamaz.” (s. 446). Türkçeden hareket ederek düşünce üretilirken sözcüklerin kökenine bakılmaz zira her ne kadar etimolojik olarak farklı bir kökenden gelse de artık Türkçe olmuş, bu kültüre dâhil olmuştur. Zira “Türk duyuş ve düşüncesini oluşturan sözler, yabancı kökenlidir diye onları dilimizden atmak, kendimizi yoksullaştırmaktan başka bir sonuç vermez.” (Soykan, 2010, s. 25).

Bu bağlamda tamamen öz Türkçeden oluşmuş bir dil düşünmek olası değildir. Zira diller etkileşim halindedir. Öz dil anlayışının dili zenginleştireceği düşüncesinin aksine dilde özleşme ve saf dil anlayışı dilin daha da fakirleşmesine neden olmuştur (Poyraz, 2001, s. 372). Direk’e göre (1998) başka dillerle temas ve farklılaşma dilin yaratıcılığının bir olanağıdır (s. 93). Özellikle modern zamanlarda ise diller arası etkileşim daha da yoğunlaşmıştır. Şöyle ki “Kitle iletişim organlarının insan yaşamında çok önemli bir yer tuttuğu günümüzde, bir ülkede ortaya çıkan bir kavram bir gün içinde çeviri yoluyla birçok dile birden girebilmekte, çabucak yerleşebilmektedir.” (Aksan, 2004, s. 41). Bu açıdan dijital dünya, dillerin etkileşimini daha da arttırmıştır. Çevrim içi yayın ve konferansların artması, teknolojinin insan hayatına yeni kavramlar eklemesi sosyal medya ve internet ortamlarının yaygınlığı yeni bir gerçekliğe imkân sunmaktadır. Dilde yeni sözcük üretimleri artık derin

düşünelere, etraflica ele alışlarla kelime türetmelere ihtiyaç duymadan dijital platformların etkisiyle gerçekleşebilmektedir (Çolak, 2021, s. 2-3).

Türkçe, başka dillerden kelime aldığı gibi farklı dillere de birçok sözcük vermiştir.¹⁷ Bu, kültürler arasından dillerin etkileşim halinde olduğunu gösterir. Diğer dillerden dilimize yerleşmiş sözcükler kültür unsurlarını oluşturduğu için, kültürün yansıması olduğu için, tarihsel süreçte farklı unsurlardan beslenerek bugüne ulaştığı için korunmalıdır. Bu durum dil için fakirliğin değil zenginliğin bir göstergesidir.

Dil, değişim halindedir. Değişmeden, olduğu gibi aynı kalan bir dil yoktur. Her dil, zaman içinde az veya çok değişime uğrar (Gökberk, 2022, s. 103). Önemli olan alınan kelimenin o dilin kültür dünyasında anlam bulması ve halka yayılmasıdır. Türkçe, sahip olduğu zenginlik ile başka dillerden aldığı kelimeleri kendi bünyesine katarak eritmiştir. Örneğin, Arapçadan aldığı “kafa” kelimesini genişleterek kafayı çekmek, kafa ütölemek, kafa atmak gibi çeşitli türlerde kullanılır duruma getirmiştir (Gülsevin, 2013, s. 755). Bu da dilin felsefîleşmesi yolunda önemli bir adımdır. Çünkü yabancı bir dildeki farklı anlam zenginliklerini kültür ve medeniyetler arası temas kurarak dilimize taşımak ve dil bilinci gözeterek o düşünceleri kendi dilimizde işlemek felsefî düşüncenin Türkçe ile yapılabilmesine imkân verir (Koç, 2020, s. 502).

İslâm dünyasında ilim dilinin Arapça olması, eserlerin telifinin yine bu dille olmasına ve Türkçenin geri planda kalmasına neden olmuştur. Ayrıca Türk dilinin gücüne yeterince inanılmaması Türkçenin art alanda kalmasına sebebiyet vermiştir. Cumhuriyet Dönemi’ne kadar bu durum sürüp giderken Cumhuriyet’ten sonra dil ve terimler konusunda önemli ve köklü çalışmalar yapılmıştır (Koç, 2011, s. 78). Mesela Cumhuriyet Dönemi’nde Türkçülük, devletin resmî politikası olmuş, Cumhuriyet’in ilanından itibaren eğitim, ekonomi, bilim, tıp gibi her alanda Türkçeleşme politikası izlenmiştir. Bu kapsamda örneğin 3 Mart 1926’da tıbbî ilaçlara Türkçe isimler verilmesi zorunluluğu getirilmiştir (Ünder, 2001, s. 420).

Terim, “Bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının kavramlarını karşılayan, anlamları sınırlı özel sözler.” olarak tanımlanır ve kelimelerden ayrılır. ‘Felsefî terimler Yunanca, İngilizce, Almanca gibi dillerden direkt mi alınmalıdır yoksa öz Türkçe olarak mı üretilmelidir?’ (Işıklı, 2021, s. 88) diye düşünülmüş ve Cumhuriyet Dönemi’ne kadar

¹⁷ Türkçenin başka dillere verdiği kelimeler için bkz. Karaağaç, G. (2008). Türkçe Verintiler Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.

terimler yabancı kökenli kelimelere dayanırken Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Türkçe kaynaklı kök ve eklerden türetilmesi kararı alınmıştır (Gürlek ve Şen, 2014, s. 189).

Terimler noktasında felsefe dilini şekillendirmek ve felsefe, sanat, fen, teknik terimlerini Türkçe karşılıklarıyla hazırlamak amacıyla 1914 yılında Dârülfünûn’a bağlı olarak çalışan İstilahât-ı İlmiye Encümeni kurulmuş, ancak bir yıl çalışma yapabilmiş, sonrasında I. Dünya Savaşı ve üyelerinin görüş ayrılığı sebebiyle kapanmıştır. Hazırlanan terimler 1915’te “*Felsefe İstilahât-ı Mecmuası*”nda yani “*Felsefe Terimleri Dergisi*”nde yer almıştır. Daha sonra Encümen üyelerinden Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* adıyla aynı terimleri değişiklik yapmadan kendisi tekrar yayımlamıştır. Eserinin önsözünde felsefenin epeydir ihmal edilmesi sebebiyle Türkçenin edebiyat dili olarak gelişmesine mukabil felsefe dili olarak gelişemediğini beyan etmiştir. Ancak bilim ve felsefe terimlerinin Arapçadan alınması gerektiğini savunmuştur (Koç, 2011, s. 74-76).

Felsefe sözlüğü hazırlama girişimleri kapsamında natüralist-materyalist fikirleriyle varlık gösteren Baha Tevfik (ö. 1914), dile felsefî açıdan yaklaşarak Türkçeyi incelemiş, amaç ve içerik olarak ilk felsefe dergisi olarak kabul edilen *Felsefe Mecmuası*’nda “*Felsefe Kâmûsu*” adıyla Türkçede ilk defa felsefe sözlüğünü hazırlamıştır. Bu sözlüğü bölümler halinde yayınlamış ve bu suretle bir felsefe dili ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca sözlükte felsefe terimlerinin Türkçe karşılıklarını ve terimlerin kısa açıklamalarını vermiştir (Koç, 2009, s. 112; Koç, 2011, s. 70-71; Koç, 2020, s. 508). Sonraki dönemde İstilahât-ı İlmiye Encümeni üyelerinden Babanzâde Ahmet Naim Bey (ö. 1934), felsefe terimleri ve çeviriler konusunda çalışma yapmıştır. Yapmış olduğu çeviride birçok felsefe teriminin Türkçe karşılıklarını vermiştir. İsmail Fenni (ö. 1946), ise “*Lügatçe-i Felsefe*” adıyla bir felsefe sözlüğü hazırlamıştır (Koç, 2011, s. 77).

İslâmiyet’in kabulüyle birlikte Türkçe; Arapça ve Farsçanın etkisi altına girmiştir. Tanzimat Dönemi’nde ise Türkçe, Batı dillerinin etkisine girmeye başlamıştır. Batılılaşmanın etkisiyle ise Fransızcanın etkisinde olmuştur. Böylelikle yabancı dillerden dilimize yeni terimler yerleşmeye başlamıştır (Koç, 2011, s. 55; Koç, 2020, s. 503). Türk Dil Kurumu, dili sadeleştirme hareketlerinde yabancı dildeki eserleri Türkçeye çevirme amacıyla olmuş, bununla birlikte yabancı olan kavramlara da Türkçe karşılıklar bulma gayesi gütmüştür. Dilde özleşme çabaları terim sorununu ortaya çıkarmıştır. Terimlerin çoğunun Arapça ve Farsça olması da yeni terimlerin dile direkt yerleşmesi sorununu meydana getirmiştir. Sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu iş birliği ile

terimlerin Türkçe karşılıkları bulunmaya çalışılmıştır. Ancak dile yerleşmiş olan bazı kavramların çevrilmesinde güçlüklerle karşılaşıldığı da olmuştur (Direk, 1998, s. 92-93; Kaynardağ, 2002, s. 70-71). Örneğin Türkçedeki “gönül” kavramı başka bir dile çevrilme çalışıldığında tam karşılığını bulmak, onu Türkçedeki gibi ifade etmek zordur. Zira bu tür kelimelerin aynı anlama gelecek şekilde başka bir dilde mânâ bulması zordur. Bu açıdan kavramların orijinalinin hayat bulduğu dilde ve kültürde mânâ kazanması söz konusudur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında geçiş döneminin etkili olduğu görülür. Bu dönem Arapça ve Farsçanın etkili olduğu, Türkçenin ise yeni yeni gelişme gösterdiği, yabancı terimlere karşılık Türkçe terimlerin önerildiği ancak Arapça ve Farsçanın etkisinden de tam olarak kopulamadığı bir geçiş dönemine karşılık gelir. Mesela Ziya Gökalp (ö. 1924), Şekip Tunç (ö. 1958), İsmail Hakkı Baltacıoğlu (ö. 1978) gibi kişiler Türkçeye yönelmişler ancak Arapçadan da tam kopamamışlar, çağdaş kavramlara Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmışlardır. Yine o dönemlerde Babanzâde Naim (ö. 1934), Arapçanın savunuculuğunu yapmış Türkçe geri plana itilmiştir. Gökberk bu durumu ve Türkçe felsefe dili oluşturmaının önemini şu cümlelerle anlatır:

Hocanın yakındığı başlıca konu hep dildi. Felsefe dilimizin o sıralardaki çıkmazını ilkin o önüme serdi. Gariptir ama, Türkçeye giden yolu aramak benim için buradan başladı. Hocalarımın bildikleri Arapça’nın felsefede bir işe yaramadığı iyice ortada idi. Bu durumda benim için Türkçeyi felsefe dili olarak kullanmaktan başka yol kalmıyordu. (Gökberk’ten aktaran Kaynardağ, 2002, s. 392-393).

Gökberk (1974), felsefe talebesi olduğu 1930’lu yıllarda İstanbul Darülfünûnu’na giderken derslerdeki dil ve terimlerin büyük ölçüde Arapça üzerinden yapıldığını belirtir. Hatta Ziya Gökalp’in dahi bilim dilinin Arapça olması gerektiğine dair bir düşünce taşıdığından söz eder (s. 263-264). Ziya Gökalp, Türkçeden yanadır ancak başka dillerden dile yerleşmiş olan sözcüklerin atılmasına da karşı çıkar. Bu açıdan o, “Türkçeleşmiş Türkçedir” görüşündedir. Mesela Gökalp, “mefkûre” sözcüğünü Arapça fikir kökünden ideal karşılığı olarak kullanmıştır (Akarsu, 1983, s. 64). Bu yeni sözcüğü o, doğrudan Türkçe değil de Arapça kalıp köklerinden oluşturmuştur.

Gökberk (1974), 1932 yılında Dolmabahçe’de toplanan ilk Dil Kurultayı’nı üniversite öğrencisi olarak dinlediğini ifade eder. Buradaki kurultayla felsefe dilinin temelini atıldığını söyler. Sonrasında matematik ve doğa bilimlerinin terimleri oluşturulmuş böylelikle onun ifadesiyle “Türkçe ilk kez kendi öz olanaklarıyla bilim dili olma yoluna girmişti.” 1942 yılında ise felsefe dili üzerinde çalışıldığını belirtir. Felsefe terimlerini

Türkçeleştirmek gayesiyle toplantı organize edildiğini ancak akademisyenlerin sözünün pek dinlenmediğini ve seyirci konumunda kaldığını üzümlere ifade eder (s. 275-276).

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçenin felsefî anlatım olanaklarını zenginleştirmek için yabancı terimlere Türkçe karşılıklar bulma çabasına girilmiştir. Yabancı terimlere karşılık olarak önerilen Türkçe kelimeler felsefe dilinin ve terminolojisinin oluşumunu sağlamıştır. Dildeki Türkçeleşme hareketleri felsefe terimleri alanında da kendini göstermiş, felsefî bir dilin oluşumuna, Türkçe felsefenin imkânına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda ilkin 1942'de felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar önerilmiş ve terimler Türkçeleştirilmiş ve “*Felsefe ve Gramer Terimleri*” adıyla bir sözlük hazırlanmıştır.¹⁸ Sonrasında Platon, Descartes, Hume gibi filozofların eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe karşılığı bulunan felsefî terimlerin ortaöğretim ders kitaplarında ve çeviri eserlerde kullanılması sağlanmıştır. Bu husus, özellikle felsefî eserlerin çevirisinde ve yeni terimlerin dile yerleşmesi açısından önemli olmuştur.

Macit Gökberk, 1940'larda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçe felsefe terimleri geliştirmek üzere Ankara'ya davet edilmiş ancak toplantı akim kalmış, istediği çalışmaları yapma imkânı bulamamış, takriben 10 yıl sonra görev kendisine tevzi edilince Türkçe felsefe terimleri üretiminde öncülük yapmıştır. 1950'de Milli Eğitim Bakanlığı felsefe terimlerini yeniden incelemiş, 1950-1953 yılları arasında Türk Dil Kurumunun başvurusu üzerine Prof. Dr. Macit Gökberk başkanlığında İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi felsefe bölümü öğretim üyeleri toplanarak üç yıl boyunca terimleri yeniden incelemiş ve terimlere en uygun Türkçe karşılıkları bulunmaya çalışmışlardır. Böylelikle 1952 yılında felsefe terimleri yeniden gözden geçirilerek Türk dilinin kurallarına uygun hâle getirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Macit Gökberk'in Türk Dil Kurumu Başkanlığı sırasında (1960-1976) terimler yeniden incelenmiştir. Neticede 1974 yılında Bedia Akarsu tarafından hazırlanan ve oluşturulan komisyon tarafından da tartışılan “*Felsefe Terimleri Sözlüğü*”, Türk Dil Kurumu tarafından çıkarılmıştır. Terimler; felsefe çevrelerince benimsenmiş, felsefî terimlerin Türkçe olarak ifade edilmesini kolaylaştırmış ve felsefî düşünceleri Türkçe ifade etmeye imkân sağlamıştır. Felsefe terimlerinin Türkçeden türetilmesi için emek

¹⁸ Ülken, felsefe terimlerinin Türkçeleşmesini ve 1942'de kurulan komisyonun çalışmasını şöyle anlatır: “(...) 1942'de felsefe terimleri komisyonu Ankara'daki çalışmalarının eserlerini kılavuz halinde yayınladı. Felsefeciler ve dilcilerin çok kısa zamanda birlikte çalışmalarından doğan bu kılavuzda (...) Yeni terimlerde yüzde yüz türkçe kaidesine dayanılıyor ve eski arapça terimlerin karşılığı eğer İstanbul dilinde yoksa, Anadolu lehçelerine, başka türk dillerine, hattâ şimdi kullanılmayan ve yalnız lûgatlerde bulunan eski kelimelere bile baş vuruluyordu.” (Ülken'den aktaran Alpyağıl, 2015b, s. 906).

verilmiş, Türkçenin felsefe olanakları genişletilmiştir. Böylelikle bir felsefe dili tesis edilir duruma gelmiştir (Akarsu, 1983, s. 71-72; Arslan, 2002, s. 75; Elibol, 2001, s. 129; Koç, 2011, s. 78-79; Koç, 2020, s. 513; Ünder, 2001, s. 421).

Hazırlanan sözlükler eserlere yansımış böylelikle hem terimlerin dile yerleşmesi hem de farklı eserlere girerek kalıcılığının sağlanması söz konusu olmuştur. Örneğin bu kapsamda 1946 yılında Macit Gökberk, Türk Dil Kurumunun 1942’de *Felsefe ve Gramer Terimleri* olarak kabul ettiği terimleri temele alarak eserlerinde kullanmıştır. Mesela onun “Kant ve Herder’de Tarih Felsefesi” adlı çalışması ilk kez Türkçe terimlerin kullanıldığı felsefe kitabı olarak addedilir. Ayrıca Gökberk, 1961 yılında “Felsefe Tarihi” adlı eserini yazarken Türkçe terimleri kullanarak bir felsefe dilini tesis etmiş, Türkçede felsefe yapılabileceğini göstermiş ve felsefe dili olarak Türkçenin imkânlarını genişletmiştir. Böylelikle eser kısa sürede ilgi görmüş ve önemli bir eser olarak görülmüştür (Kaynardağ, 2002, s. 395-396).

Tanzimat ile birlikte Batı’ya yönelen Osmanlı’da medrese dışında rüştiye ve idadi adıyla yeni okulların açılması, ders kitaplarının Türkçe olması ve mantık, psikoloji gibi derslerin konulması Türkçenin felsefe dili olmasında önemli bir yer teşkil etmiştir (Koç, 2011, s. 71). Cumhuriyet Dönemi’nde dil alanında köklü değişimler yaşanmıştır. Bir yandan 1923-1928 arası beş yıllık dönemde Arap harfleriyle yazım devam ederken bir yandan da 1928 sonrası dönem harf inkılabıyla beraber Latin alfabesine dayanan Türk alfabesinin kabul edilmesi kökten bir değişikliği ortaya çıkarmıştır. 1929’da ise okullarda Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır. 1928’de Latin harflerinin kabulünden sonra Türk diline uymayan yabancı terimlere karşılık bulma çabasına girilmiştir. Bu bağlamda Atatürk, 1932’de “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”ni kurmuştur. Böylelikle yabancı sözcüklere Türkçe karşılık bulma ve Türk sözlüğü hazırlama çabası başlamıştır. Türkçenin felsefe dili olmasında bu çaba önemlidir. Ayrıca bu cemiyetin kurulmasıyla Türkçenin bilim dili terminolojisinin şekillenmesinde mesafe alınmıştır (Koç, 2011, s. 78).

Cumhuriyet Dönemi’nde çıkarılmaya başlanan *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, *Dergâh Mecmuası*, *Millî Mecmua*, *Mihrap*, *Felsefe ve İçtimaiyat Dergisi*, *Felsefe Yıllığı*, *Hareket*, *Felsefe Arkivi*, *Felsefe Dergisi*, *Felsefe Dünyası*, *Felsefi Düşün*, *Cogito*, *Felsefelogos*, *Felsefe Yazın* gibi sayıları giderek artan akademik dergilerle Türk felsefe ve düşünce dünyası şekillenmekte, felsefi

düşünce Türkçe olarak serimlenmekte ve dilin felsefileşmesine katkı sunulmaktadır (Vural, 2018b, s. 73-77).

Ayrıca felsefe dernekleri vasıtasıyla hem akademik anlamda toplantıların yapılması sağlanmış hem de topluma ulaşılmış ve böylelikle bu kültürün diliyle felsefi düşünce Türkçe üzerinden şekillenmiştir. Bu kapsamda Türk Felsefe Cemiyeti (1927), Türk Felsefe Derneği (1949), Türkiye Felsefe Kurumu¹⁹ (1974), Türk Felsefe Derneği²⁰ (1987) gibi dernekler faaliyet göstermiştir. Elibol'un (2001) belirttiğine göre 1927'de kurulan Türk Felsefe Cemiyeti ile Türkçe felsefe dili olma yolunda ivme kazanmıştır. Hilmi Ziya Ülken de bu cemiyetin kurucularındandır. O, başlı başına bir akademi gibi çalışarak Türkçeyi işlemiş ve birçok makale yayımlamıştır (s. 129). Bu derneklerden, Türkiye Felsefe Kurumu ve Türk Felsefe Derneği hâlihazırda aktif olarak faaliyetlerine devam etmekte, Türk diline katkı sunmakta ve Türkçede felsefe dilinin gelişimi için yol almaya devam etmektedirler.

Türkçenin felsefe dili olmasında hâlihazırda geldiği aşamaya bakıldığında çeviriler, özgün telif eserler ve düşüncenin üretimiyle önemli bir konuma gelmiştir. Dil, yeni ifade imkânları kazanmış, felsefe dilinin terminolojisi oluşmuş böylelikle kavramsal açıdan zenginleşmiştir. Koç (2011), bu durumu şöyle değerlendirir:

(...) felsefe dilimiz her geçen gün ifade imkanları bakımından daha da gelişerek, bugün Türkçe, bir felsefe dili olarak belli bir yeterlilik düzeyine ulaştı. Bir kültür dili olarak Türkçe bugün, Türkçe felsefi etkinlikte bulunanlar için yeni düşünce ve yeni terimleri Türkçeye kazandırma ya da Türkçe ifade etme konusunda engel oluşturmayacak bir aşamaya geldi. (s. 79).

“Türkçe, bugün bir felsefe dili olarak geldiği noktada, Platon’dan, Aristoteles’e, Descartes’ten, Spinoza’ya, Hume’dan, Locke’a, Kant’tan Hegel’e, Heidegger’den Sartre’a pek çok filozofun temel eserlerini karşılayabilmiş, onları kendi ifade imkânları içinde yeniden üretebilmiştir.” (Taşdelen, 2013a, s. 10). Dolayısıyla bugün birçok filozofun eseri

¹⁹ Derneğin kuruluş amacı şöyle ifade edilmiştir: “Türkiye’de felsefi düşüncenin gelişmesine ortam hazırlamak; eğitim, bilim, sanat ve kültür etkinliklerinin felsefi bir temele dayanması gerekliliğinin bilinçlendirilmesine ve bu temelin atılmasına yardımcı olmak; felsefe eğitiminin çağın koşullarına uygun biçimde gerçekleşmesine yardımcı olmak ve Türkiye’de felsefe alanında yapılan çalışmaları dünyaya tanıtmak Derneğin amacıdır.” (Kaynak: <https://www.tfk.org.tr/tuzuk221.html>)

²⁰ Derneğin kuruluş amacı şöyle ifade edilmiştir: “Dernek, Türkiye’de entelektüel kültürün en önemli unsurlarından birisi olan felsefi düşüncenin gelişmesine, anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına ortam hazırlamak, akademik bir ciddiyet ve sorumluluk içerisinde faaliyet göstermek ve neşriyat yapmak; Türk felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma sağlamak; Ulusal ve uluslar arası düzeyde ortak kabul görmüş belirli standartlar çerçevesinde; felsefe alanında faaliyet gösteren akademik eğitim kurumlarının eğitim-öğretim, araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerini değerlendirme, akredite etme ve bilgilendirme çalışmaları yapmak.” (Kaynak: <https://tufed.net/dernek-tuzugu/>)

Türkçeye çevrilmiş, Türkçe tüm bu felsefî birikimi kendi dili üzerinden temsil eder duruma gelmiştir.

Netice itibarıyla Türkçe, asırlar boyu işlenerek bugünlere gelmiş ve gelişimini her gün daha da arttırarak yoluna devam etmektedir. Zira dil işlenmeye devam etmektedir. Bu kapsamda Türkçe ile çok sayıda özgün edebî ve felsefî eser vücuda getirilmiştir. Türkçede felsefî dilin şekillenmesinde çeviri, kelime türetme faaliyetleri, felsefe sözlüğü hazırlama çalışmaları önemli bir yer teşkil etmiştir. Çeviri faaliyetleriyle ve telif eserlerle de dilin felsefileşmesi hız kazanmıştır. Bu anlamda çeviri faaliyetleri önemli olmuştur ancak dili felsefî dil haline getirebilmek için metinleri yorumlayarak, üzerine düşünce inşa ederek bunun ötesine geçmek de gerekir. Çünkü sadece çeviriye bağlı kalma, saf dil anlayışı ve diğer dillerin boyunduruğuna girme, dilin gelişimini engelleyen temel problemlerdendir. Dil için en gerekli olan unsur ana dilde düşünme, özgün telif eser üretme ve insanlığın faydasına sunmaktır. Zira dil, fertler üzerinden topluma yansır ve gelişerek anlam kazanır. Bu doğrultuda en önemli çaba; Türk dilinde felsefe yapabilmek, Türkçede felsefî bir söylem dili geliştirerek Türkçeyi tam mahiyetiyle felsefe dili haline getirebilmektir.

BÖLÜM V: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın beşinci ve son bölümünde; elde edilen bulgulardan hareketle değerlendirmeler yapılmış, araştırmanın sonucuna dair bilgi verilmiş ve araştırmayla ilgili öneriler sunulmuştur.

Türkçenin hikemî yönü ve felsefî söz varlığının incelendiği araştırmada, konu tüm yönleriyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında konuyu tanıtıcı mahiyette ön söz yazılmış, araştırmanın özeti verilmiş, araştırmada kullanılan kısaltmalar ve semboller açıklanmış, içindekiler bölümü verilmiştir. Giriş bölümü olan birinci bölümde araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımları açıklanmıştır. Kavramsal çerçeve ve ilgili araştırmaların açıklandığı ikinci bölümde, tezin kapsamı ve tezin konusuyla bağlantılı araştırmalara yer verilmiştir. Araştırmanın yönteminin ifade edildiği üçüncü bölümde araştırmanın modeli, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesine dair bilgiler verilmiştir. Bulgular ve yorumları içeren dördüncü bölümde; Türk felsefesinin ve Türkçede felsefe yapabilmenin imkânı meselesi, Türkiye Türkçesinin felsefî söz varlığı, Türkçenin kökleri, Türk dilinin önemi, Türkçenin düşünceye imkân vermesi, felsefe ve edebiyat etkileşimi, Türkçe felsefe dilinin gelişimi, çeviri ve kelime türetme faaliyetlerinin Türk dilinin felsefleşmesine katkısı gibi araştırmanın temel meselelerine yer verilmiştir. Son olarak araştırmanın bu kısmında sonuç, tartışma ve önerilere yer verilmiş ve kaynakça eklenerek araştırmada faydalanan kaynaklar belirtilmiştir.

Türkçenin hikemî yönü incelenerek felsefî söz varlığının araştırılmasıyla böyle bir tez ortaya çıkmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Türkçenin gelişimi için felsefî ele alışırla incelenmesi gerektiği, felsefenin üst bir bakışı temin edip dile bütünsel yaklaşıma imkân verdiği dolayısıyla Türkçeye bütüncül yaklaşabilmek ve tüm nitelikleriyle onu kavrayabilmek ve gelişimine imkân sağlayabilmek için felsefî yönden incelenmesinin önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırmada Türkçenin hikmetin dli olduğu, düşünceye imkân verdiği, felsefî söz varlığı bakımından zengin olduğu, felsefî terminolojisinin oluştuğu bu sebeple felsefe yapmaya imkân verdiği, Türkçenin derin mazisi olan köklü bir dil olduğu, pek çok mânâyı ifadeye elverişli olduğu, bir felsefe dili olarak

Türkçenin gelişim gösterdiği ve yazılan eserlerle bunun daha ileri taşınabileceği sonucuna varılmıştır.

Türkçeye özgü bir felsefî anlayıştan söz edilebileceği, bunun daha çok edebî eserler vasıtasıyla gün yüzene çıktığı, dolayısıyla Türk edebiyatında felsefeye giden yolların olduğu, felsefeye edebiyat aracılığıyla kapı aralanabileceği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla araştırmada felsefeye giden yollar gösterilmeye çalışılmıştır. Türkçenin söz varlığında felsefeye yol bulunabilecek daha pek çok ifade vardır. Farklı araştırmalarla bunların gün ışığına çıkarılması önemlidir. Araştırmanın bu yönde bir katkı sunacağı ve Türkçede felsefî söz varlığına dair bir farkındalık oluşturması düşünülmektedir. Bu anlamda Türkçenin felsefede bir gelenek başlattığı, dili işleyen edip ve filozofların çabalarıyla bu geleneğin çok daha ileri taşınabileceği, Türkçenin felsefî terminolojisinin şekillendiği ifade edilmiştir.

Türkçenin felsefî dil olabilmesinde gerekli olan birtakım kriterler olduğu, bunlar arasında; anlatım gücü ve inceliklerinin güçlü olduğu, semantik ve sentaktik olarak söylem çeşitleriyle felsefe yapmaya uygun olduğu, kelime türetme faaliyetleriyle dile yeni kelime kazandırmanın mümkün olduğu, dilin soyut ve metafizik kavramları ifade etmeye elverişli olduğu, düşünceye imkân verdiği özellikleri sayılmıştır.

Araştırmada Türkçenin yazı dili olma macerasına değinilmiş, bu kapsamda modern Türkiye Türkçesinin köklerinin dayandığı Oğuz Türkçesinin, 13. yüzyıla kadar yazı dili oluşturamadığı, konuşma dilinden ibaret olan bir diyalekt konumunda kaldığı ifade edilmiştir. Bunu oluşturan temel sebepler; o döneme kadar kullanılan ortak yazı dilinin Hakaniye Türkçesi olması, Selçukluların Farsçayı devlet dili olarak kullanmaları bu açıdan Arapça ve Farsçanın dönem itibarıyla etkili bir dil olması gibi sebeplerle Oğuz Türkçesinin yazı dili olması gecikmiştir. Oğuz dilinin yazı dili olma sürecinde tasavvufî etkenlerin önemi göz ardı edilemez. Âşık Paşa ve Yûnus Emre gibi mutasavvıflar halka hitap ederken Türkçe kullanmış, onlara hikmetin diliyle seslenmişlerdir. Özellikle Ahmed Yesevî ve Âşık Paşa gibi mütefekkirlerin halka Türkçe seslenerek Türk diline sahip çıkmaları, Türkçenin bugünkü duruma gelmesinde etkili olmuştur. Bu da Türkçenin gönül ve mânâ dili olmasını hazırlayan başlıca sebeplerden olmuştur. Tüm bu süreçlerle Oğuz dili yazı dili olmuş ve Türkçe resmî devlet dili olarak varlığını sürdürmüş, böylelikle Türkçenin söz varlığı genişlemeye devam etmiştir.

Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının “Genç Kalemler” dergisinde yayımladığı “Yeni Lisan” başlıklı makale, Türkiye Türkçesine geçişin işareti sayılmıştır. Böylelikle Osmanlı Türkçesi yazı dili, konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmış, millî bir dil ile millî bir edebiyat oluşturmak maksadıyla yeni bir yazı dili arayışında olunmuş ve dilde sadeleştirme yoluna gidilmiştir.

Türkçe, edebî ve felsefî eserlerle işlenerek zenginleşmiş, düşünce üreten bir dil haline gelmiştir. Felsefe de edebiyat da dilde varlık bulur. Düşünceler, dil üzerinden açığa çıkar. Felsefe, tefekküre imkân tanıyarak dili geliştirir ve zenginleştirir. Bu anlamda Türkçeye felsefe katıldığı ölçüde dilin anlam ufku gelişim gösterir. Dili işleyen düşünürlerdir. Edip ve filozoflar, kavramlara yeni anlamlar yükleyerek dilin anlam alanını genişletirler ve terimlerin oluşumuna imkân verirler.

Türk düşüncesindeki felsefe, daha ziyade sözlü ve yazılı edebî ürünler üzerinden ortaya çıkmıştır. Türkçede üretilen Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâtî't-Türk, Atebetü'l-Hakâyık, Dîvân-ı Hikmet gibi eserlerin varlığı Türkçenin hikmetin dili olduğuna kanıttır. Felsefenin edebiyattan devraldığı malzeme işlenerek Türkçenin felsefî dil olmasına imkân sağlanmıştır. Ayrıca birçok filozof felsefenin dilinin soyut, metafizik bir dil olması sebebiyle bu dille anlaşılması zor olacak düşünceleri edebiyatın formuyla işleyerek anlatıma akıcılık ve anlaşılabilirlik katmıştır. Bu bağlamda edebiyat ile felsefe etkileşim içinde olmuş, birbirlerini beslemişlerdir.

Türk dilinin felsefileşmesinde çeviri faaliyetlerinin önemli olduğu ancak sadece çeviriyle sınırlı kalmanın dili gelişim bakımından yavaşlatacağı, önemli olanın çevrilen eserleri yorumlayarak üst bir bilince ulaşmak olduğu ve Türkçede eser üretimleriyle dilin felsefileşmesinin ivme kazanacağı dile getirilmiştir.

Akarsu'nun (1983) ifade ettiği üzere Türkçe, hak ettiği değeri görememiş, ikinci bir dil muamelesi ile karşılaşmıştır. Bu sebeple de hep geri planda bırakılmış, gelişmeye elverişli görülmemiştir. Türkçenin gelişiminin yine kendi içinden olacağı pek az kişi dışında kavranamamıştır (s. 66). Uzun emekler sonucu bugün geline nokta Türkçe, hikmetin dili olarak hak ettiği değeri tarih sahnesinde almış; edebiyat, felsefe ve bilim dili olabilmiştir. Dil hayatîyet sahibi olduğundan daha da işlenerek bugünkü konumundan daha ileriye gitmesi imkân dâhilindedir. Bu, hiç şüphesiz dili işleyen düşünürlerin ve o dili kullananların çabalarıyla mümkündür.

Türkçede büyük bir imkân vardır. Dilin işlendiği, edebî eserlerdeki felsefî düşünce ortaya çıkarıldığı takdirde onda derin bir felsefenin olduğu görülebilir. Böylelikle de felsefî düşünceye imkân tanınmış olunur. Bu bağlamda araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkarak denilebilir ki Türkçe bugün hem bir edebiyat dili hem de felsefe dilidir. Hâlihazırda edebiyat ve felsefe dili, yeni üretimler doğrultusunda ifade imkânları bakımından gelişmeye ve zenginleşmeye devam etmektedir.

Araştırma sonucunda ulaşılan öneriler şu şekilde ifade edilebilir: Türkçede edebî ve felsefî eser üretimleriyle dilin güçlü kılınması, çeviri eserlerle diğer milletlerdeki kültürel birikimin Türkçeye aktarılması böylelikle dilin zengin kılınması ve çeviri eserlerin Türkçede düşünceyi mümkün kılacak ölçüde yorumlanarak üst bir bilince ulaşılması gerekmektedir. Zira her ne kadar Türkçenin felsefî birikimi bir seviyeye gelmiş olsa da yeni çabalara bu seviyeyi daha ileri taşımaya ihtiyaç vardır. Türkçede felsefî söylem dilinin gelişmesi için Türkçeye değer verilmesi, Türkçenin düşünsel çalışmalarına ağırlık verilmesi, Türkçede felsefî eser üretimleri yapılması, diğer dillerdeki felsefî eserlerin Türkçeye kazandırılması gerekir.

Dili her zaman gelişime açık tutmak ve felsefî dilin sürekliliğini sağlamak için bir hoşgörü zemininde felsefe ortamı oluşturmak böylelikle tefekkür dilini canlı tutmak, Türkçede edebî ve felsefî yazılar için yazarları teşvik ederek dilin edebî ve felsefî üretimlerini güçlü kılmak gerekmektedir. Ayrıca Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük sık sık güncellenmeli, Türkçenin söz varlığı canlı tutularak yeni kelimeler eklenmeli ve Türkçenin felsefî söz varlığı oluşturulmalıdır.

Türkçenin tarihi gelişimi, gramer özellikleri, ek-kök yapısı ile ilgili çalışmalar önemli olmakla birlikte Türkçenin felsefî anlamda semantik çalışmalarına da ağırlık verilmeli ve bu kapsamda Türkçenin filoloji ve Türkoloji felsefesi yapılmalıdır. “Türkçede felsefe yapılabilir mi? Türkçe felsefe olur mu?” gibi soruları düşünmek ve yanıt aramak önemli olmakla birlikte asıl olan bu noktada harekete ve eyleme geçerek yola koyulmak, yolda olmak ve Türkçenin felsefî birikimini daha iyi noktalara taşıyabilmektir.

Netice itibarıyla Türk felsefesinden, Türkçe ile felsefeden söz edilebileceği, Türkçenin hikmetin dili olduğu ve felsefî söz varlığı bakımından pek çok ifadeyi barındırdığı, düşünceye imkân veren bir dil olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkçede felsefe yapmak, Türkçe düşünmekle, edebî eserler üzerinden felsefeye yol bulmakla, edebî-felsefî eserler

retmekle ve üretilen eserleri yorumlamakla mümkündür. Türkçe, felsefe yapmaya imkân veren bir dildir. Gelineen mevcut durumda, Türkiye’de ve Türkçede felsefe daha güçlüdür. Türk dilinde yapılan felsefî etkinlikler daha ileriye tanmtır. Dil işlemeye devam ettikçe dnrlr çoğaldıkça şüphesiz bunun daha da ivme kazanması beklenir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat. (2012). *Ben neyim? Hikmet-i mâddiyyeye müdâfa'a*. E. Erbay ve A. Utku (Haz.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akalın, Ş. H. (2014). Yeni Türkiye'de Türkçe. *Yeni Türkiye Dergisi*, (56), 634-639.
- Akar, A. (2011). Bir ulus kimliği oluşturma aracı olarak Türk dili. *Türk Yurdu*, 31(288), 114-118.
- Akar, A. (2012). Türkiye Türkçesinin kuruluşu ve Yunus Emre. *Türk Yurdu*, 32(297), 58-61.
- Akar, A. (2017). Üç trajedi bir dil: Türkçenin Anadolu'da yazı dili olma macerası. *Türk Yurdu*, 37(364), 37-40.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akarsu, B. (1983). Felsefe Dili Olarak Türkçe. *Macit Gökberk Armağanı* içinde (s. 49-72). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akarsu, B. (2015). Felsefe açısından dil. *Düşünüyorum Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*, (57), 42-43.
- Aksan, D. (1974). Türk Dili Zengin Bir Dil Midir?. *Dil Yazıları I* içinde (s. 202-210). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1998). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Elgin Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı Türk dilinin sözcükbilimiyle ilgili gözlemler, saptamalar*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin zenginlikleri, incelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alpyağıl, R. (2015a). *Felsefe dili olarak Türkçenin gelişim aşamaları ve felsefe sözlüklerimiz (1851-1952) I*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Alpyağıl, R. (2015b). *Felsefe dili olarak Türkçenin gelişim aşamaları ve felsefe sözlüklerimiz (1954-1975) II*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Aristoteles. (1985). *Metafizik*. A. Arslan (Çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Arslan, A. (2002). Cumhuriyetten sonrası Türk felsefe hayatı ile ilgili bazı gözlem ve değerlendirmeler. *V. Türk Kültürü Kongresi: Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği Felsefe-Bilim Cilt V* içinde (s. 73-87). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Arslan, A. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 155-199). İstanbul: Küre Yayınları.

Âşık Paşa (2000). *Garib-nâme* (Cilt II/2). K. Yavuz (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bacanlı, H. (2022). *Türkçe mübarek bir dildir Türkçenin mantık dizgesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Baha Tevfik. (2014). *Muhtasar felsefe*. G. Eren ve A. Utku (Haz.). Konya: Çizgi Kitabevi.

Baltacıoğlu, İ. H. (2010). Felsefede Türke doğru. R. Alpyağıl (Der.), *Türkiye’de bir felsefe gelen-ek-i kurmaya çalışmak –feylesof simalardan seçme metinler I* içinde (s. 732-733). İstanbul: İz Yayıncılık.

Banarlı, N. S. (1960). *Yahya Kemal’in hâtıraları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü.

Banarlı, N. S. (2007). *Türkçenin sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Bayraktar, L. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de felsefe*. Ankara: Aktif Düşünce.

Bayraktar, L. (2018). Başlıksız. L. Bayraktar (Ed.), *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku* içinde (s. 95-135). Eskişehir: Kırmızıılar.

Bayraktar, L. (2022). Felsefe dili olarak Türkçe ve Türk felsefesi. *TRT Akademi Dergisi*, Yunus Emre ve Türkçe, 168-177.

Beyatlı, Y. K. (1963). *Rubâîler Hayyam rubâîlerini Türkçe söyleyiş'lerle*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Beyatlı, Y. K. (1997). *Bitmemiş şiirler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Bıçak, A. (2017). Felsefe anlayışımızdaki sorunlar. *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları*. Bahar – 26. Kitap Türkiye’de Felsefenin Yüzyılı, 61-80.

Bingöl, A. (2011). Milli kültürümüz açısından hayatımızın üç temel olgusu: din, felsefe ve bilim geleneğimiz. *Türk Yurdu*, 31(283), 93-100.

Bolay, S. H. (2013). *Felsefe doktrinleri ve terimleri sözlüğü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Cengiz, M. (2014). *Felsefe ve şiir*. İstanbul: Şiirden Yayıncılık.

Cevizci, A. (2005). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Cunbur, M. (2001). Atatürk ve Türkçe. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 95-97.

Çakmak, C. (2016). Felsefenin İmkânı: Divan Şiirinden Mimari Yapıya Mekân ve Hakikat. M. K. Arıcan, M. Vural ve M. E. Kala (Ed.), *Düşünce ve gelenek içinde* (s. 293-299). Ankara: Hece Yayınları.

Çetişli, İ. (2010). Edebiyat-felsefe ilişkisi üzerine. *Bizim Külliye*, (46), 29-34.

Çevikbaş, S. (2005). Felsefe(miz) üzerine bir deneme (Türkiye’de felsefe nasıl olanaklıdır?). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 39-47.

Çolak, S. (2021). *21. Yüzyıl Türkçesinde Yeni Ögeler ve Yeni Sözcükler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çotuksöken, B. (1995). *Felsefeyi anlamak felsefe ile anlamak*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çubukçu, İ. A. (1987). *Türk-İslâm kültürü üzerine araştırmalar ve görüşler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Demir, N. (2009). “Her dilde bilim yapılabilir; bu, dilin özüyle değil, kullanıcısıyla ilgilidir.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII(693), 352-360.

Denkel, A. (1997). *Düşünceler ve gerçekler felsefe yazıları-1*. İstanbul: Göçebe Yayınları.

Descartes, R. (2013). *Aklını iyi yönetmek ve bilimlerdeki hakikati aramak için yöntem üzerine konuşma*. M. Erşen (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Dilâçar, A. (1964). *Türk diline genel bir bakış*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (1983). Türkiye Türkçesinin sözcük varlığı ve tarihsel sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 28(29), 23-38.

Dinçer, K. (2001). Türkiye’de Türkçe felsefe. B. Yediyıldız (Ed.). *Atatürk’ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye’sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu* içinde (s. 29-32). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Direk, Z. (1998). Türkiye’de felsefenin kuruluşu. *Defter*. (33), 85-95.

Direk, Z. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 121-153). İstanbul: Küre Yayınları.

Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî. (2016). M. Tatçı (Ed.), H. Bice (Çev.). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Doğrucan A. ve Doğrucan M. F. (2019). Felsefe ve bilim açısından Türkçe. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 122(241), 445-458.

Doğrucan, M. F. (2017). Düşüncenin seyri: mantıktan dile, felsefeden edebiyata, *Mediterranean Journal of Humanities-MJH*, VII/I, 177-183.

Doğrucan, M. F. (2022). *Medeniyet dili olarak Türkçe dilci felsefe ile başlangıç ve yöntem arayışı*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Duralı, Ş. T. (2003). Türkçenin felsefe-bilim sözlüğü. *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları*, (3), 251-304.

Duralı, Ş. T. (2016). Edebiyat ve felsefe ilişkisi üzerine mülâhazalar. *Karabatak İki Aylık Edebiyat ve Sanat Dergisi*, (26), 62-65.

Duralı, Ş. T. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 29-43). İstanbul: Küre Yayınları.

Efe K. (2020). “Medeniyet dili olarak Türkçe” kitabının değerlendirilmesi Türkçe - felsefe ilişkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 125(246), 221-240.

Elibol, S. (2001). Türkçenin felsefe dili niteliğini kazanış sürecine dair bazı dikkatler. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 128-130.

Ercilasun A. B. (2011). Modern Türkiye Türkçesinin doğuşunda Genç Kalemler’in rolü. *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri* içinde (s. 97-103). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2022). Atatürk ve Türk Dil Kurumu. *Türk Dili*, (851), 4-18.

Eyuboğlu, İ. Z. (1974). Türkçe düşünmek. *Dil Yazıları II* içinde (s. 21-24). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Fazlıoğlu, İ. (2015). *Soruların peşinde*. İstanbul: Papersense Yayınları.

Fazlıoğlu, İ. (2017). Mensubiyet, mesuliyeti yaratır. *Karabatak*, (35), 20-29.

Gariper, C. (2017). Rubai bağlamında şiir ve felsefe. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (17), 105-116.

Gökalp, Z. (1976). *Yeni hayat doğru yol*. M. Cunbur (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (2010). Felsefi Türkçülük. Recep Alpyağıl (Der.), *Türkiye’de bir felsefe gelenek-i kurmaya çalışmak –feylesof simalardan seçme metinler I* içinde (s. 718-719). İstanbul: İz Yayıncılık.

Gökberk, M. (1974). Türkiye’de felsefe dilinin gelişmesi. *Dil Yazıları I* içinde (s. 263-282). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökberk, M. (1980). *Değişen dünya değişen dil*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Gökberk, M. (2013). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gökberk, M. (2022). *Değişen dünya değişen dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1975). *Yunus Emre (Hayatı, sanatı, şiirleri)*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Gülsevin, G. (2009). “Türkçe, bilim dili olarak, tarihte varlığını ortaya koymuştur.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII(693), 361-365.

Gülsevin, G. (2013). Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ve önemi. *Yeni Türkiye Dergisi*, Türkçe Özel Sayısı, (55), 753-758.

Gülsevin, G. (2018). Türk dünyasının ortak söz varlığı üzerine. *Yeni Türkiye*, Türk Dili Özel Sayısı, (99), 444-450.

Gülsevin, G. (2021a). *Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin ile çevrim içi söyleşi*. 9 Mart 2021. Erişim tarihi 20 Eylül 2021, Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=8ws4WDwAoOw>.

Gülsevin, G. (2021b). *Dünya dili Türkçe*. 25 Mayıs 2021. Erişim tarihi: 8 Ekim 2021, Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=n3ZkRVyvhE8>.

Gündoğan, A. O. (1999). Edebiyat ile felsefe ilişkisi üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL, 195-203.

Gündoğan, A. O. (2014). Felsefe ile edebiyat ilişkisi üzerine. Vefa Taşdelen’in Ali Osman Gündoğan ile yaptığı röportaj. M. Günay ve A. O. Gündoğan (Ed.), *Felsefe ve Edebiyat içinde* (s. 63-72). Konya: Çizgi Kitabevi.

Gündoğan, A. O. (2015a). Bilim dili olarak Türkçe. *Düşünüyorum Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*. (57), 32-33.

Gündoğan, A. O. (2015b). Felsefe ve hayat arasında edebiyat. V. Taşdelen, Z. Taştan, A. Eyim, M. Erzen ve E. Rızvanoğlu (Haz.), *Felsefe Edebiyat Sempozyumu (29-30 Nisan 2015) Bildiri Kitabı* içinde (s. 95-104). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

Gündoğan, A. O. (2018). Başlıksız. Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine. L. Bayraktar (Ed.), *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku* içinde (s. 19-53). Eskişehir: Kırmızılar.

Gürlek, M. ve Şen M. (2014). Türk dili çalışmalarında terim sorunu: bir durum çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*. (29), 189-200.

Gürsoy, K. (2006). *Bir felsefe geleneğimiz var mı?*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Gürsoy, K. (2009), “Türkçe felsefeye, düşünceye çok elverişli bir dildir”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII(693), 261-271.

Gürsoy, K. (2011). Kenan Gürsoy ile felsefe-edebiyat ilişkisi üzerine. (Röportaj: Levent Bayraktar). *Bizim Külliye*. (47), 56-59.

Gürsoy, K. (2013). Fikir hayatımızda felsefenin yerine dair. B. Yediyıldız (Ed.). *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner’e Armağan* içinde (s. 193-201). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Gürsoy, K. (2016). *Birleyerek oluşmak felsefe ve tasavvuf üzerine konuşmalar*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.

Gürsoy, K. (2018). Türk felsefesinin imkânı üzerine. L. Bayraktar (Ed.), *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku* içinde (s. 5-13). Eskişehir: Kırmızılar.

Gürsoy, K. (2020). Felsefe bir ahlâk yeridir. *Ahlâk Çalışmaları ve Ahlâk Felsefesi Dergisi*, 1(1), 44-53.

Heidegger, M. (2013). *Hümanizm üzerine*. Y. Örnek (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Hilâv, S. (1970). *100 soruda felsefe el kitabı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Hilâv, S. (2010). “Türkiye’de bir felsefe geleneği yok”. Recep Alpyağıl (Der.), *Türkiye’de bir felsefe gelen-ek-i kurmaya çalışmak –feylesof simalardan seçme metinler I* içinde (s. 576-578). İstanbul: İz Yayıncılık.

Işıklı, Ş. (2021). Yunus Emre bağlamında Türk dili felsefesi ve Türkçe felsefenin koşulları. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 3(6), 83-105.

İnam, A. (2006). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’deki felsefenin serüveni. S. Büyükdüvenci ve V. Taşdelen (Ed.), *Felsefe, eğitim, sanat “Saffet Bilhan armağanı”* içinde (s. 79-93). Ankara: Hece Yayınları.

İnam, A. (2015). Bilim, sanat ve felsefe dili olarak Türkçe. *Düşünüyorum Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*. (57), 40-41.

Kara, İ. (2005). *Bir felsefe dili kurmak / Modern felsefe ve bilim terimlerinin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 11-27). İstanbul: Küre Yayınları.

Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, L. (2016). *Türk dili üzerine incelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karakuş, R. (2005). Türk felsefesinin imkânı üzerine. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-9.

Kartal, A. (2001). Türk yazı dilinin gelişme çağları. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 221-249.

Kartallıoğlu, Y. (2017). Osmanlı nece konuşurdu?. *Türk Yurdu*, 37(364), 41-44.

Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007). Türkiye Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (s. 32-80). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kayıran, Y. (2007). *Felsefi şiir tinsel poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaynardağ, A. (2002). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde felsefe: düşünceler – etkinlikler – filozoflar – söyleşiler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Keklik, N. (1982). *Felsefenin ilkeleri*. İstanbul: Doğu Yayınları.

Keklik, N. (1986). *Türkler ve Felsefe (Türk-İslam Felsefesi)*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.

Koç Aydın, A. ve Özkan, M. V. (2018). Metafiziksel açıdan 'dert' kavramı: Dîvân-ı Hikmet çerçevesinde bir inceleme, *Route Educational and Social Science Journal*, (21), 1088-1094, doi: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.900>.

Koç, E. (2009). Türkiye'de felsefe dilinin gelişimi ve çeviri faaliyetlerine genel bir bakış. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 103-120.

Koç, E. (2011). Felsefe, kültür, dil-sözlük: Türkiye'de felsefe dilinin şekillenmesinde terminoloji çalışmaları ve sözlük/felsefe sözlüğü hazırlama girişimleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 55-81.

Koç, E. (2015). Felsefe ve edebiyat. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 105-118.

Koç, E. (2020). Felsefe dili olarak Türkçe. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 24-28 Eylül 2012 I. Cilt* içinde (s. 499-515). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1973). Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin kuruluşundaki yeri. *Türkoloji Dergisi*, 5(1), 13-19.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2007). *Türk dili üzerine araştırmalar III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2015). *Türk dili üzerine araştırmalar IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2017). *Türk dili üzerine araştırmalar I-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kubbealtı Lügati. (KL). Erişim adresi: <http://lugatim.com>.

Levend, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Olguner, F. (2017). *Türk-İslâm düşüncesi üzerine*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Öktem, Ü. (2010). Felsefe ve edebiyat ilişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 14(44), 73-85.

Öner, N. (1995). *Felsefe yolunda düşünceler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Özkan, M. V. (2019). *İlim, Hikmet, Aşk, Sadâkat ve Liyâkat Kavramları Çerçevesinde Ahmed Yesevî Düşüncesinde İnsan Olmanın İmkânı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özkan, S. (2011). Yunus Emre'nin tefekküründe metafizik derinlik ve felsefe. *Türk Yurdu*, 31(283), 137-145.

Özlem, D. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 73-119). İstanbul: Küre Yayınları.

Poyraz, H. (2001). Türkçeden geçen felsefe. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 366-373.

Poyraz, H. (2005). Masallarımızdaki felsefe. *Hayatın Manevî Boyutları* içinde (s. 49-65). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Poyraz, H. (2011). Türk felsefesi: imkândan gerçekliğe. *Türk Yurdu*, 31(283), 121-126.

Poyraz, H. (2018). Başlıksız. Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine. L. Bayraktar (Ed.), *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku* içinde (s. 55-94). Eskişehir: Kırmızılar.

Rızvanoğlu, E. (2015). Türkçe felsefe dilinin gelişimi ve Nermi Uygur. *Düşünüyorum Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*. (57), 38-40.

Soykan, Ö. N. (1998a). *Arayışlar - Felsefe konuşmaları 1*. İstanbul: Küyerel Yayınları.

Soykan, Ö. N. (1998b). *Türkiye’den felsefe manzaraları-2*. İstanbul: Küyerel Yayınları.

Soykan, Ö. N. (1998c). Felsefede gelenek oluşturmak. *felsefelogos*, (5), 28-34.

Soykan, Ö. N. (2003). *Arayışlar - Felsefe konuşmaları 2*. İstanbul: İnsalcıl Yayınları.

Soykan, Ö. N. (2010). Türkçenin varlık, uzam-zaman kavrayışları üstüne bir deneme. *Bizim Külliye*, (46), 20-25.

Soykan, Ö. N. (2011). Türk dili açısından Türk tarihine felsefi bir bakış. *Türk Yurdu*, 31(283), 101-104.

Soykan, Ö. N. (2020). Başlıksız. M. C. Kaya (Haz.), *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde (s. 45-71). İstanbul: Küre Yayınları.

Şen, M. (2013). Türkçenin tarihten günümüze geçirdiği evreler. *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı I, (53), 391-411.

Şen, M. (2016). *Türk Dilinin Dünü ve Bugünü -El Kitabı-*, İstanbul: Post Yayın Dağıtım.

Şen, M. (2017). Batı Türkçesinin Oğuz diyalektinden İstanbul Türkçesine dönüşmesi üzerine düşünceler. *Osmanlı İstanbullu Uluslararası Sempozyum* içinde (s. 107-121). İstanbul.

Şen, M. (2018). 13. yüzyıl Türkçesi yeni Türkçe midir?. *Yeni Türkiye*, Türk Dili Özel Sayısı, (99), 126-132.

Şen, M. (2020). Ömer Seyfettin'in hikâyeleri ve Türk hikâyeciliğindeki yeri. *Millî Mecmûa Dergisi*, (15), 96-102.

Şeyh Gâlib Divânı. (Tarihsiz). N. Okçu (Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Taşdelen, V. (2011). Edebiyattaki felsefe felsefedeki edebiyat. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 103-123.

Taşdelen, V. (2013a). Bir felsefe dili olarak Türkçenin imkânları üzerine. Erişim tarihi: 23 Eylül 2022, Erişim adresi: <https://avesis.yildiz.edu.tr/yayin/b1ef4c21-5124-4a78-b9a3-6a14511b95a3/bir-felsefe-dili-olarak-turkcenin-imkanlari>.

Taşdelen, V. (2013b). *Felsefeden edebiyata*, Ankara: Hece.

Taşdelen, V. (2013c). Felsefe kültürü ve sözlü geleneğin imkânı. *Turkish Studies*, 8(12), 1283-1296.

Taşdelen, V. (2015a). Çevrilebilirlik kavramı açısından felsefe ve edebiyat ilişkisi. Z. Taştan, A. Eyim, M. Erzen ve E. Rızvanoğlu (Haz.), *Felsefe Edebiyat Sempozyumu (29-30 Nisan 2015) Bildiri Kitabı* içinde (s. 433-445). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

Taşdelen, V. (2015b). *Felsefe kültürü*. Ankara: Hece Yayınları.

Taşdelen, V. (2018). *Edebiyat dili*. Ankara: Hece Yayınları.

Timuçin, A. (2002). Felsefesiz edebiyat edebiyatsız felsefe olur mu ya da olmalı mı?. *felsefelogos*, (17-18), 9-15.

Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. (TDKADS). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (TDKGTS). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türker Küyel, M. (2016). *Türk kültürü Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel makaleleri-I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Uğurlu, M. (2021). Türkçenin ‘yüksek dil’ olarak Anadolu’da oluşumu ve geleceği. *Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu* içinde (s. 537-562). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Uyanık, M. (2019). Türk felsefesi: imkânı ve gerekçeleri üzerine notlar. *Journal of Islamic Research*. 30(1), 8-23.

Uygur, N. (1974). Dildeki felsefe. *Dil Yazıları I* içinde (s. 30-43). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uygur, N. (1984). *Kültür kuramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Uygur, N. (1986). Felsefe, dil, kültür ve eğitim konusunda söyleşi. A. Kaynardağ (Haz.). *Felsefecilerle Söyleşiler* içinde. İstanbul: Elif Yayınevi.

Uygur, N. (2012a). *Felsefenin çağrısı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uygur, N. (2012b). *Türk felsefesinin boyutları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uygur, N. (2016). *İnsan açısından edebiyat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ülken, H. Z. (1947). Türk felsefe dilinin gelişmesi. *Felsefe Tercüme Dergisi*, 1(1), 135-143.

Ülken, H. Z. (1963). *Felsefeye giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Ünder, H. (2001). Terimler sorunu ve felsefe dili olarak Türkçe. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 419-426.

Vural, M. (2018a). Türkiye’de felsefenin sorunları, çözüm önerileri ve gelecek perspektifleri. *Uluslararası İstanbul Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 1, Türkiye’de Felsefe – İslam Felsefesi içinde* (s. 73-89). İstanbul: Mantık Derneği Yayınları.

Vural, M. (2018b). *Tanzimat’tan günümüze Türkiye’de felsefe*. Ankara: Elis Yayınları.

Yakıcı, A. (2001). Türk dilinin gelişme sürecinde ozanların üstlendikleri görevler. *Türk Yurdu*, 21(162-163), 427-429.

Yaman, E. (2016). Türkçenin güncel söz varlığı. *Millî Eğitim Dergisi*, (210), 85-91.

Yavuz, H. (2010). *Felsefe yazıları*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Yurt, E. (2018). Felsefenin Türkiye ya da Türkçe ile ne gibi bir derdi olabilir ki? N eki ve düşünme üzerine bir inceleme. C. Türer (Haz.), *Türkiye’de Felsefe Sorunlar ve Çözümler içinde* (s. 155-189). Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları.

Yücel, H. Â. (2013). *İyi vatandaş iyi insan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Zülfikar, H. (2021). Türkçenin söz varlığı, zenginlikler, kayıplar. *Türk Dili*, (838), 4-10.